

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Геревич Михайло Олександрович

УДК: 32.001(091); 340.1(091)

ДИСЕРТАЦІЯ

Внесок А. І. Волошина у розвиток політичної та філософсько-правової
думки на західно-українських землях у перш. пол. ХХ ст.

081 – Право

08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Геревич М. О.

Науковий керівник: Болдижар Сергій Михайлович, кандидат юридичних наук,
доцент

Ужгород – 2021

АНОТАЦІЯ

Геревич М. О. Внесок А. І. Волошина у розвиток політичної та філософсько-правової думки на західно-українських землях у перш. пол. ХХ ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право). – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2021.

У дисертаційній роботі проведений глибокий комплексний аналіз реального внеску одного з найвідоміших провісників, ідеологів і практиків незалежної Української держави Августина Волошина (1874–1945) у правову думку України. Встановлено, що попри копітку та серйозні зусилля сумлінних науковців різних поколінь, зокрема – глибоких фахівців з історії вчень про державу і право – донині не проведено комплексних спеціальних досліджень означеної нами в назві дисертації складної й важливої теми.

Хронологічні межі дисертації охоплюють останню третину ХІХ – першу половину ХХ ст., на які припадає період життя, творчості та активної політико-правової діяльності А. Волошина. У межах цих хронологічних рамок встановлено впливи широкого спектру історичних чинників, філософських, політичних і правових учень, концепцій та доктрин на його особистість, професійну та соціальну діяльність і творчу спадщину.

Досліджено багатогранний внесок Августина Волошина в українську культуру як професійного священнослужителя, авторитетного педагога і досвідченого вченого, теоретика і практика педагогічної та релігійної думки, провідного організатора і мецената освітньо-культурного руху на Закарпатті першої половини ХХ ст.

У дисертаційному дослідженні запропоновано парадигмальну триблокову структуру історико-правового дослідження всієї творчої спадщини А. Волошина, яку найдоцільніше і найоптимальніше вивчати і популяризувати через призму його підходів щодо проблемних питань: 1) державно-правового

становища регіону (краю); 2) правового статусу об'єднань громадян; 3) правовідносин у сфері освіти.

На основі виявлених публікацій А. Волошина встановлено його погляди на об'єднання громадян (громадські організації та політичні партії), статус інтелігенції у контексті суспільної місії та призначення національної політичної еліти, яка націлена на стійке утвердження української державності та поступове вирішення наявних проблем і конфліктних ситуацій державно-правового характеру через відродження національних традицій та на гуманістичній основі християнського світогляду.

У роботі переосмислено значення творчої спадщини А. Волошина з огляду на можливість повноцінної адаптації її до сучасних політичних і правових реалій, зокрема – аксіологічно важливими досі є розробки ним концепцій територіального, регіонального і локального патріотизму – для визначення сучасної правової політики України щодо загроз територіальної цілісності, а також досвід локального державотворення періоду Карпатської України – для адекватного формування оборонної стратегії, засад національної безпеки, розвитку освітньої сфери сучасної Української держави.

Відстеживши суспільні, економічні, національно-політичні та соціально-психологічні умови, які визначальним чином вплинули на еволюцію політико-правового світогляду А. Волошина, детально проаналізовано структуру, зміст, спрямування його ідей, програм, концепцій та планів щодо втілення освітньої політики незалежною Українською державою.

Акцентується увага на тому, що А. Волошин у своїх творах та під час політичної діяльності запропонував аргументовані судження щодо застосування певних законодавчих норм, з акцентом на їх удосконалення або скасування. Кожну наявну правову колізію А. Волошин аналізував із "потрійної позиції": як регіональний політик (чільний учасник представницьких громадських організацій рідного краю), як державний діяч (депутат чехословацького парламенту, член чехословацького уряду і голова уряду крайової автономії, президент Карпатської України) і як об'єктивний вчений-

мислитель, для якого пошук наукової істини був ключовим покликанням. Він належав до засновників, авторів статутів та активних членів низки об'єднань громадян: як громадських організацій, так і політичних партій.

У роботі зазначено, що А. Волошин відстоював церковну автономію русинів (українців) у межах сучасних регіонів Закарпаття і Східної Словаччини. Також він підкреслював, що для газет потрібні політичні права і свободи, котрі важливі не тільки при відстоюванні права професійної діяльності, але й використання рідної мови без обмежень і втручань у сферу її функціонування та правопис.

Визначено, що А. Волошин зіграв чільну роль у започаткуванні та діяльності громадської ініціативи, яка відома під назвою Ужгородська руська народна рада, що 8 травня 1919 р. скликала загальні збори всіх руських народних рад – Любовнянської (Пряшівської), Ужгородської, Хустської. Представники цих рад схвалили програму американських русинів, обрали Центральну руську народну раду і висловились за приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки

У дисертаційному дослідженні проаналізовано еволюцію правових поглядів А. Волошина в його діяльності в двох політичних партіях – Руській хліборобській (земледільській), Християнській народній, а також у виборчому блоці Українського національного об'єднання і національних меншин. Він взяв участь у створенні першої крайової української політичної сили на Закарпатті – Руської хліборобської партії, програмними засадами якої було здобуття українським народом національно-державних прав та єдність українських земель. Її наступницею стала Християнська народна партія 1922–1938 рр., що під час виборчих кампаній до чехословацького парламенту співпрацювала з Чеською католицькою партією.

Проведено аналіз творчої спадщини А. Волошина щодо правовідносин у сфері освіти. Виходячи з власного управлінського досвіду в сфері освіти, як директор закладу фахової передвищої освіти (вчительської семінарії), А. Волошин передусім відстоював і пропагував право закладу освіти певного

рівня на автономію. Під цим поняттям він розумів право суб'єкта освітньої діяльності на самоврядування, яке полягає в його самостійності, незалежності та відповідальності в ухваленні рішень щодо академічних (освітніх), організаційних, фінансових, кадрових питань у встановленому порядку.

Досліджено, що до сфери правового регулювання у сфері освіти А. Волошин відносив формування освітньої мережі та інфраструктури, заснування та утримання закладів освіти, управління закладами освіти та контрольні повноваження держави у сфері освіти. Правом засновувати та утримувати заклади освіти всіх типів і рівнів наділялися державні, політичні, громадські, релігійні організації, приватні особи за умови забезпечити дотримання власниками встановлених вимог і норм. Він виступав за самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань.

Визначено основні чинники, на яких, на думку А. Волошина, повинна базуватися ефективна державна політика в сфері освіти: свобода творчості, злагодженість дій всіх суб'єктів освітньої діяльності, гуманістичні та християнські цінності. В освітньому процесі він до головних норм відносив правила внутрішнього трудового розпорядку на засадах соціальної справедливості та суспільного обов'язку. А. Волошин вимагав посилення уваги з боку держави в її освітній політиці до профілактики негативних девіантних явищ у дитячому та молодіжному середовищі (наркологічна залежність, булінг, злочинність, статева деморалізація тощо). Він виступав за налагодження тісної співпраці всіх соціальних інститутів у справі навчання і виховання підростаючого покоління на основі спільно виробленої мети з належним фінансуванням і контролем за виконанням всіх державних програм у сфері освіти.

Засадничим положенням для Августина Волошина було те, що правовідносини у сфері освіти він розглядав у тісному взаємозв'язку з конкретною політичною, соціальною і культурною ситуацією в суспільстві та

державі, вважаючи за доцільне спочатку підготувати громадську думку для певних правових норм і конкретних змін в освітньому законодавстві.

При розробці нормативно-правових актів із питань освітньої політики України сформульовано пропозицію втілити відзначені в дисертаційній роботі наріжні положення А. Волошина шляхом підготовки, ухвалення і запровадження в освітнє законодавство норм регулювання національно-патріотичних і морально-духовних засад освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, закладах фахової передвищої освіти, закладах вищої освіти.

Ключові слова: територіальний устрій, право нації, правовідносини, громадянське суспільство, національне самовизначення, демократична держава, політичні партії, громадські організації.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у фахових вітчизняних та зарубіжних наукових виданнях:

1. Геревич М.О. Історіографія досліджень постаті Августина Волошина в українській науці. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 1(37). С. 80-84.
2. Геревич М.О. Правові погляди А. Волошина на Підкарпатську Русь як адміністративно-політичну одиницю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 107-113.
3. Геревич М.О. Державотворча роль Августина Волошина у здобутті незалежності Карпатської України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4. С. 168-173.
4. Геревич М.О. Особливості правового статусу та вплив на розвиток держави і суспільства громадських організацій у працях А. Волошина. *Правова позиція*. 2021. №1(30). С. 120-124.
5. Геревич М. О. Правовий аспект діяльності політичних партій першої половини ХХ століття у працях А. Волошина. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2021. № 13. С. 179-185.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Геревич М.О. Відома і архівна спадщина Августина Волошина: основні творчі напрями. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 27–28 березня 2020 р. Запоріжжя : Запорізька міська Громадська організація «Істина», 2020. С. 21-26.

7. Геревич М.О. Особливості правовідносини у сфері освіти у дослідженнях А. Волошина. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 22–23 січня 2021 р. Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2021. С. 5-11.

SUMMARY

Herevych M. O. A. I. Voloshin Contribution to the development of political, philosophical and legal thought in the western Ukrainian lands in the first half of XX century». – Qualifying scientific research on the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining a degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law» in 08 – Law. – State University "Uzhhorod National University", Uzhhorod, 2021.

The dissertation dwells upon comprehensive analysis of the real contribution of one of the most famous forerunners, ideologues and practitioners of the independent Ukrainian state Augustyn Voloshin (1874–1945) to the legal thought of Ukraine. It has been established that despite the thorough and serious efforts made by conscientious scholars of different generations, in particular - specialists in the history of the doctrines of state and law - nowadays there are no no comprehensive special researches on the complex and important topic.

The chronological framework of the dissertation includes the last third of the XIX - first half of the XX century, during the period of life, work and active political and legal activity of A. Voloshin. Within this chronological framework, the

influences of a wide range of historical factors, philosophical, political and legal doctrines, concepts and doctrines on his personality, professional and social activities and creative heritage have been established.

A. I. Voloshin multifaceted contribution to Ukrainian culture as a professional clergyman, authoritative teacher and experienced scientist, theoretician and practitioner of pedagogical and religious thought, leading organizer and patron of the educational and cultural movement in Transcarpathia in the first half of the XX century.

The dissertation research includes a paradigmatic three-block structure of historical and legal research of the entire creative heritage of A. Voloshin, which is most appropriate and optimal to study and promote through the prism of his approaches to problematic issues: 1) state and legal status of the region (region); 2) the legal status of citizens associations; 3) legal affairs in the field of education.

Taking to account A. Voloshin's publications, we established the following: his point of view about citizens' associations (public organizations and political parties), the status of the intelligency in the context of the public mission and the appointment of a national political elite aimed at sustainable establishment of Ukrainian state and gradual resolution of existing problems and conflicts state and legal nature through the revival of national traditions and on a humanistic basis of the Christian worldview.

The research ponders the importance of A. Voloshin's creative heritage from the point of view of its full adaptation to modern political and legal realities, in particular - it is still axiologically important to develop concepts of territorial, regional and local patriotism - to determine modern legal policy of Ukraine on threats to territorial integrity. as well as the experience of local state formation of the period of Carpathian Ukraine - for the adequate formation of defense strategy, the principles of national security, the development of the educational sphere of the modern Ukrainian state.

Following the social, economic, national-political and socio-psychological conditions that decisively influenced the evolution of A. Voloshin's political and legal

worldview, the structure, content, direction of his ideas, programs, concepts and plans for the implement of educational policy by an independent Ukrainian state have been analyzed in detail.

We can accentuate that A. Voloshin in his works and during his political activity offered reasonable judgments towards the application of certain legislative norms, with an emphasis on their improvement or abolition. A. Voloshin analyzed each existing legal conflict from a "triple position": as a regional politician (leading member of representative public organizations of the native land), as a statesman (member of the Czechoslovak parliament, member of the Czechoslovak government and head of the regional autonomy government, president of Carpathian Ukraine) and as an objective scientist for whom the search for scientific truth was a key vocation. He was one of the founders, authors of statutes and active members of a number of associations of citizens: both public organizations and political parties.

The scientific research notes that A. Voloshin defended the church autonomy of Ruthenians (Ukrainians) within the modern regions of Transcarpathia and Eastern Slovakia. He also highlighted that newspapers need political rights and freedoms, which are important not only defending the professional activity right , but also the use of the native language without restrictions and interference in the field of its functioning and spelling.

It is determined that A. Voloshin played a leading role in the initiation and activity of the public initiative, known as the Uzhhorod Russian People's Council, which on May 8, 1919 convened a general meeting of all Russian people's councils - Lyubovnyanska (Presov), Uzhgorod, Khust. Representatives of these councils approved the program of the American Ruthenians, elected the Central Russian People's Council, and called for the annexation of Subcarpathian Russia to the Czechoslovak Republic.

The scientific research analyzes the evolution of A. Voloshin's legal views in his activity in two political parties - the Russian Agricultural (Agricultural), the Christian People's, as well as in the electoral bloc of the Ukrainian National Union and National Minorities. He took part in the creation of the first regional Ukrainian

political force in Transcarpathia - the Russian Farmers' Party, whose program principles were the acquisition by the Ukrainian people of national and state rights and the unity of Ukrainian lands. It was replaced by the Christian People's Party of 1922–1938, which cooperated with the Czech Catholic Party during the election campaigns to the Czechoslovak Parliament.

The analysis of A. Voloshin's creative heritage concerning legal relations in the field of education is carried out. Based on his own management experience in the field of education, as the director of a professional high education institution (teacher's seminary), A. Voloshin first of all defended and promoted the right of an educational institution to a certain level of autonomy. Under this concept, he understood the right of the subject of educational activity to self-government, which consists in its independence, independence and responsibility in making decisions on academic (educational), organizational, financial, personnel issues in the prescribed manner.

It has been investigated that A. Voloshin included the formation of the educational network and infrastructure to the sphere of legal regulation in the field of education, the establishment and maintenance of educational institutions, management of educational institutions and control powers of the state in the field of education. The right to establish and maintain educational institutions of all types and levels was given to state, political, public, religious organizations, and individuals, provided that the owners comply with the established requirements and norms. He demanded the independence and autonomy of participants in the educational process during the pedagogical activities carried out on the principles of freedom of speech, thought and creativity, dissemination of knowledge.

The main factors on which, according to A. Voloshin, an effective state policy in the field of education should have been based are determined: freedom of creativity, coherence of actions of all subjects of educational activity, humanistic and Christian values. In the educational process, he considered the rules of internal labor regulations based on social justice and public duty to be the main norms. A. Voloshin demanded increased attention from the state in its educational policy to the

prevention of negative deviant phenomena in children and youth (drug addiction, bullying, crime, sexual demoralization, etc.). He demanded to establish close cooperation of all social institutions in the education and upbringing of the younger generation on the basis of developed goal with adequate funding and control over the implementation of all state programs in the field of education.

The basic position for Augustyn Voloshin was that he considered legal relations in the field of education in close connection with the specific political, social and cultural situation in society and the state, considering it appropriate to first prepare public opinion for certain legal norms and specific changes in educational legislation.

During the development of normative legal acts on the issues of educational policy of Ukraine, a proposal has been formulated to implement the cornerstones of A. Voloshin noted in the dissertation by preparing, adopting and introducing into educational legislation norms of national-patriotic and moral-spiritual principles of educational process in general secondary education institutions, institutions of professional higher education, institutions of higher education.

Keywords: territorial organization, law of the nation, legal relations, civil society, national self-determination, democratic state, political parties, public organizations.

LIST OF PUBLISHED WORKS

1. Herevych M. Historiography of researches on the figure of Augustin Voloshin in Ukrainian science. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. Vol. 2, № 1(37). P. 80-84.
2. Herevych M. Legal views of A. Voloshin on Subcarpathian Ruthenia as an administrative and political unit. *Legal scientific electronic journal*. 2020. № 8. P. 107-113.

3. Herevych M. The state-building role of Augustin Voloshin in the independence of Carpathian Ukraine. *State and regions. Series: Law*. 2020. № 4. P. 168-173.

4. Herevych M. Features of the legal status and influence on the development of the state and society of public organizations in the works of A. Voloshin. *Legal position*. 2021. Vol. 30, №1. P. 120-124.

5. Herevych M. Legal aspect of the activity of political parties of the first half of the XX century in the works of A. Voloshyn. *Legal short stories. Scientific law journal*. 2021. № 13. P. 179-185.

Publications certifying the approbation of the dissertation materials:

6. Herevych M. The well-known and archival heritage of Augustin Voloshin: the main creative directions. *The legal system of Ukraine: current trends and factors of development*: materials of the international scientific-practical conference, Zaporizhzhia, 27–28 of March, 2020. Zaporizhzhia : Zaporizhzhia City Public Organization "Istyna", 2020. P. 21-26.

7. Herevych M. Features of legal relations in the field of education in researches of A. Voloshin. *Theoretical and practical problems of legal regulation of public relations*: materials of the international scientific-practical conference, Kharkiv, 22–23 of January, 2021. Kharkiv: PO «Association of Postgraduate Lawyers», 2021. P. 5-11.

Зміст

Вступ	14
Розділ 1. Політичні та філософсько-правові погляди Августина Волошина: теоретичний та джерелознавчий аспекти	24
1.1. Концептуальні засади і стан наукової розробки проблеми	24
1.2. Джерельна база дисертаційного дослідження	34
Розділ 2. Августин Волошин про державно-правове становище міжвоєнного Закарпаття	56
2.1. Підкарпатська Русь як адміністративно-політична одиниця	57
2.2. Карпатська Україна: від здобуття автономії до проголошення незалежної держави	77
Розділ 3. Правовий статус об'єднань громадян у працях А. Волошина	93
3.1. Громадські організації	94
3.2. Політичні партії	124
Розділ 4. Погляди А. Волошина на правовідносини у сфері освіти ...	140
4.1. Статус інтелігенції в суспільстві та державі	141
4.2. Освітня політика держави	155
Висновки	173
Список використаних джерел	182
Додаток	194

ВСТУП

Актуальність теми. Для всіх сучасних галузей права та юридичної науки загалом вагоме значення має поглиблене вивчення кращих зразків правової думки України періоду національного відродження, становлення української політичної нації та активних державотворчих процесів (друга половина XIX – перша XX ст.). У цьому тривалому складному процесі, для якого характерні, зокрема, такі непересічні феномени та явища державотворення на західних українських землях, як Гуцульська Республіка і руські (українські) ради 1918–1919 рр., Карпатська Україна 1938–1939 рр., дуже помітне місце займає творча спадщина і суспільна діяльність одного з найвідоміших провісників, ідеологів і практиків незалежної Української держави Августина Волошина (1874–1945). Його оригінальні, нестандартні, прагматичні погляди насамперед якнайкраще відображали тогочасні ментальні риси закарпатських українців, політичну атмосферу і правову ситуацію, в якій перебував рідний край – Закарпаття, що динамічно переживав прискорену етнополітичну і державно-правову трансформацію, особливо в історично напружений період між двома світовими війнами.

Попри копіткі та серйозні зусилля сумлінних науковців різних поколінь, зокрема глибоких фахівців з історії вчень про державу і право, донині не проведено комплексних спеціальних досліджень означеної нами в назві дисертації складної й важливої теми. Водночас виділяється невелика група критиків, передусім серед гуманітаристів (істориків і політологів) з України і сусідніх країн, які переважно в руслі «альтернативної історії» та з пропагандистських міркувань надто фривольно, епатажно, тенденційно та вкрай упереджено розглядають окремі дискусійні аспекти багатоманітної та різнобічної спадщини А. Волошина як людини, громадянина, священника, педагога, вченого, політика.

Як мислитель і державний діяч, Августин Волошин, ясна річ, є безперечно знаковою та чільною постаттю в новітній історії держави і права України. Беззаперечно вагомим є його багатогранний внесок в українську культуру як професійного священнослужителя, авторитетного педагога і досвідченого вченого, теоретика і практика педагогічної та релігійної думки, провідного організатора і мецената освітньо-культурного руху на Закарпатті першої полонини ХХ ст. Основними детермінантами його правових поглядів не випадково вважаються: пріоритетна роль мовно-національних, освітньо-культурних і духовно-релігійних основ у поточному житті суспільства і держави, гармонійне поєднання загальноукраїнського територіального патріотизму з регіональним і локальним, нерозривна єдність (соборність) української нації та її невід'ємне право на успішну власну державу з належним урахуванням реальних етнічних кордонів.

Августин Волошин був не тільки дуже активним учасником переломних суспільних трансформацій в Центральній Європі, не тільки постійно ініціював, розробляв, ухвалював і впроваджував колегіальні політичні та правові рішення кардинального характеру, формулював, відстоював і популяризував оптимальні політико-правові зміни щодо усунення суперечностей та вдосконалення державно-правового становища міжвоєнного Закарпаття, але й системно, послідовно і скрупульозно відстежував усі адміністративно-політичні новації центральної чехословацької влади особисто й публічно в режимі реального часу.

Глибинний комплексний аналіз реального внеску А. Волошина у правову думку України зумовлений необхідністю переосмислення правової парадигми української державності, оновлення сучасної політичної та правової еліти, формування національно-патріотичної свідомості громадян, підвищення рівня правової культури, вдосконалення організаційно-правових засад вітчизняної освітньої та наукової сфери.

Серед авторів важливих наукових і науково-популярних праць, в яких частково або дещо глибше аналізуються політичні та правові погляди

А. Волошина, його суспільна діяльність і внесок в українське державотворення, слід виділити таких дослідників і популяризаторів минулого, як В. Бірчак, М. Бращайко, В. Гренджа-Донський, А. Штефан, П. Кукурудза, А. Кущинський, В. Лар, П. Стерчо, С. Яковенко, Д. Бандусяк, О. Мишанич, П. Чучка, Т. Беднаржова, Ю. Балєга, В. Худанич, О. Довганич, О. Хланта, В. Бєдь, В. Туряниця, М. Зимомря, І. Чаварга, В. Задорожний, О. Богів, М. Токар, С. Віднянський, М. Вєгеш, М. Кляп, В. Тарасюк, Д. Бендас, І. Дацків, Л. Ньорба, Т. Сабадош, Н. Грибенюк, П. Федака, С. Федака, В. Габор, Р. Офіцинський, С. Бобєла, А. Машкаринець-Бутко та ін. Тим часом залишаються малодослідженими і маловідомими погляди А. Волошина щодо державно-правового становища міжвоєнного Закарпаття, правового статусу об'єднань громадян, правовідносин у сфері освіти. Так само практично не обговорюються доцільність імплєментації його концепцій в сучасних українських політико-правових реаліях. Тому конче необхідно звернути чільну увагу на усунення відзначених прогалін, що й становить прагматичну актуальність цього історико-правового дослідження.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Пропонованє дисертаційнє дослідження є складовою частиною ширшого наукового напрямку в рамках ініціативної комплексної теми «Трансформація політико-правової системи країн Центральної та Східної Європи: гносеологічний та практичний аспект» (номер державної реєстрації 01190101973), що системно, послідовно й ретельно протягом останніх років розробляється науково-педагогічними працівниками кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет».

Мета і завдання дослідження. Метою цього дослідження є комплексна реконструкція та повноцінне представлення поглядів А. Волошина з теорії та історії держави і права, його внеску в історію політичних і правових учень з позицій доцільності й практичної можливості імплєментації окремих ідей,

концепцій та положень у багатогранному процесі державного будівництва сучасної України, зокрема в законотворенні та державному управлінні.

Для досягнення цієї мети поставлені такі наукові **завдання**:

– визначити напрямки, якісний стан і ступінь наукової розробки проблематики, що стосується різних аспектів життя і діяльності А. Волошина та його правових поглядів;

– окреслити, верифікувати і конкретизувати джерельну базу дослідження з огляду на особистий внесок А. Волошина у правову думку України;

– відстежити суспільні, економічні, національно-політичні та соціально-психологічні умови, які визначальним чином вплинули на еволюцію політико-правового світогляду А. Волошина;

– з'ясувати концептуальні підходи й публічні оцінки А. Волошина щодо політичного і правового становища Підкарпатської Русі як адміністративно-політичної одиниці Чехословацької Республіки;

– здійснити системний аналіз особистого внеску А. Волошина у державотворчі процеси в Карпатській Україні від здобуття нею автономії в складі федеративної Чехословаччини до проголошення незалежної держави;

– охарактеризувати сутність, особливості, оригінальність суджень і підходів А. Волошина щодо правового статусу громадських організацій та їхнього впливу на розвиток держави і суспільства;

– розглянути роль і місце політичних партій у правовій системі суспільства та в реальних умовах державного будівництва відповідно до теоретичних конструкцій та прикладних завдань, що відображені в працях А. Волошина;

– показати витоки, суть, специфіку, поглядів А. Волошина на правовідносини у сфері освіти через критичне осмислення і перспективне проектування ним статусу інтелігенції в суспільстві та державі;

– детально проаналізувати структуру, зміст, спрямування ідей, програм, концепцій, планів А. Волошина щодо втілення освітньої політики незалежною Українською державою.

Об’єкт дослідження – ідейно-теоретична спадщина, суспільно-громадська, соціально-професійна і державно-правова діяльність Августина Волошина.

Предмет дослідження – правові погляди на важливі питання розвитку держави і суспільства та конкретний персональний внесок Августина Волошина в українське державотворення.

Хронологічні межі дисертації охоплюють останню третину XIX – першу половину XX ст., на які припадає період життя, творчості та активної політико-правової діяльності Августина Волошина. У межах цих хронологічних рамок встановлено впливи широкого спектру історичних чинників, філософських, політичних і правових учень, концепцій та доктрин на особистість А. Волошина, його професійну та соціальну діяльність і творчу спадщину.

Методи дослідження. Невід’ємною частиною методологічного інструментарію пропонованої дисертації слугує взаємопов’язана сукупність філософських, загальнонаукових і спеціальних наукових методів. Так, за допомогою продуманої системи філософських методів всебічно розглянуто зазначену проблему в усій динаміці її розвитку, обґрунтовано закономірності та особливості становлення світогляду А. Волошина, його поглядів на актуальні та важливі аспекти розвитку держави і права (загалом і в конкретно визначених сферах і галузях) в межах такої юридичної дисципліни, як історія української політичної та правової думки (підрозділи 1.1, 1.2). Діалектичний метод найперше використано для виокремлення, вивчення й аналізу генези та трансформації політичних переконань і правових поглядів А. Волошина (підрозділи 2.1, 3.1).

Застосовано також різноманітні загальнонаукові та спеціальні наукові методи, що властиві для подібного виду наукових досліджень. Зокрема, за

допомогою логічного методу встановлені концептуальні засади підходів А. Волошина до головних складових проблеми державно-правового становища міжвоєнного Закарпаття (підрозділи 2.1, 2.2). Використовуючи формально-логічний прийом узагальнення, вдалося оптимально сформулювати як загальні висновки до дисертаційної роботи, так і за всіма розділами. Порівняльно-правовий метод застосовано задля ґрунтовного вивчення наукових здобутків із цієї проблематики та джерельної бази дослідження (підрозділи 1.1, 1.2). З метою класифікації послідовних етапів і періодів творчої діяльності А. Волошина у межах з'ясування теоретичних аспектів розвитку правовідносин у сфері освіти застосовано системно-структурний метод (підрозділи 4.1, 4.2). Функціональний метод сприяв об'єктивному визначенню ролі та місця громадських організацій та політичних партій, покликаних відповідно до ідей А. Волошина невідкладно розвинути стратегічні і тактичні перспективи українського національного державотворення (підрозділи 3.1, 3.2).

З урахуванням наявних вимог біографічного методу проаналізовано життєвий шлях А. Волошина (підрозділ 1.2). Натомість оприлюднені джерела і документи вивчалися цілком резонно за допомогою методу текстології (підрозділ 2.1). Добре розроблений в юридичній науці історико-ситуаційний метод належно посприяв усебічному виявленню впливів конкретних історичних ситуацій на мотивацію суспільної діяльності А. Волошина у різні періоди його життя (підрозділ 2.2), а метод інтенціоналізму слугував правильному акцентуванню на його намірах неодмінно реалізувати за сприятливих обставин ґрунтовно розроблені концепції та практичні заходи з освітньої політики Української держави (підрозділ 4.2).

Теоретичну основу роботи становлять ідейні, смислові та пізнавальні положення, відбиті в тематичних працях провідних вітчизняних і зарубіжних учених – авторитетних фахівців із теорії та історії держави і права, історії політичних і правових учень, політичної та правової думки України, а **джерельною базою** (емпіричною основою) дисертації послужили передовсім твори Августина Волошина, що оприлюднені ним за життя у різноманітній

періодиці, їх окремі видання (наукові, науково-популярні, мемуарні та публіцистичні праці) – прижиттєві та по його смерті, а також архівні матеріали та опубліковані документи, що повною мірою стосуються різнобічних досягнень А. Волошина як освітнього, релігійного, культурного, громадського і державного діяча.

Наукова новизна одержаних результатів дисертації полягає в тому, що запропонована наукова робота є першою дисертаційною працею, в якій комплексно досліджено внесок Августина Волошина в розвиток правової думки України. Зокрема, в цій роботі

вперше:

– запропоновано парадигмальну триблокову структуру історико-правового дослідження всієї творчої спадщини Августина Волошина, яку найдоцільніше і найоптимальніше вивчати і популяризувати через призму його підходів щодо проблемних питань: 1) державно-правового становища регіону (краю); 2) правового статусу об'єднань громадян; 3) правовідносин у сфері освіти;

– на основі виявлених публікацій А. Волошина встановлено його погляди на об'єднання громадян (громадські організації та політичні партії), статус інтелігенції у контексті суспільної місії та призначення національної політичної еліти, яка націлена на стійке утвердження української державності та поступове вирішення наявних проблем і конфліктних ситуацій державно-правового характеру через відродження національних традицій та на гуманістичній основі християнського світогляду;

– переосмислено значення творчої спадщини А. Волошина з огляду на можливість повноцінної адаптації її до сучасних політичних і правових реалій, зокрема, аксіологічно важливими досі є розробки ним концепцій територіального, регіонального і локального патріотизму – для визначення сучасної правової політики України щодо загроз територіальної цілісності, а також досвід локального державотворення періоду Карпатської України – для

адекватного формування оборонної стратегії, засад національної безпеки, розвитку освітньої сфери сучасної Української держави;

удосконалено:

– методологію дослідження політичних і правових поглядів А. Волошина, передусім інтерпретації та розуміння правових оцінок, зроблених ним стосовно державно-правового становища міжвоєнного Закарпаття в складі Чехословацької Республіки, на принципах детермінізму та еволюційного розвитку суспільства і держави;

– науково-реконструктивні підходи і прийоми щодо встановлення впливу суспільного і професійного середовищ на світогляд А. Волошина, його погляди на правовідносини у сфері освіти;

– науково-теоретичні засади щодо виявлення витоків і передумов політичних і правових ідей, експертних оцінок життєздатності настанов і постулатів А. Волошина при проектуванні ним законодавчих засад освітньої політики незалежної Української держави;

набули подальшого розвитку:

– наріжні положення про пошуки і розуміння бажаних форм державного режиму, устрою та правління відповідно до уявлень А. Волошина про Підкарпатську Русь як адміністративно-політичну одиницю в складі Чехословацької Республіки, що повинна була б полягати в конституційних гарантіях її особливого самоврядного статусу (автономії);

– висвітлення концептуальних ідей, підходів, структур щодо об'єктивного відображення ролі А. Волошина як державного діяча (депутата чехословацького парламенту, прем'єр-міністра автономного уряду Підкарпатської Русі / Карпатської України, президента незалежної держави Карпатська Україна);

– емпіричні та теоретичні підходи, прийоми, методики щодо вивчення правової ситуації на Закарпатті в жовтні 1938 – березні 1939 рр. (від здобуття автономії до проголошення незалежної держави) – в динамічний історичний

період, на який припадають вершинні досягнення в політичній та правотворчій діяльності А. Волошина.

Практичне значення одержаних результатів полягає найперше в тому, що належно сформульовані висновки, положення і практичні рекомендації стосуються актуальних і невідкладних проблем політичної та правової систем сучасної Української держави, зокрема оновлення, реформування й удосконалення її політичної та правової систем відповідно до вимог і завдань євроатлантичного та євроінтеграційного вибору.

Положення, результати і висновки здійсненого дисертаційного дослідження можуть бути використані у:

- правотворчій сфері – при розробці нормативно-правових актів із питань освітньої політики України, наприклад, шляхом підготовки, ухвалення і запровадження в освітнє законодавство норм модерного регулювання морально-духовних засад освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, закладах фахової передвищої освіти, закладах вищої освіти;

- науково-дослідній діяльності – для подальших наукових досліджень у таких галузях юридичної науки, як історія політичних і правових учень, історія політичної і правової думки, історія держави і права;

- навчальному процесі – для обґрунтування, підготовки і впровадження якісно нового покоління підручників, навчальних посібників, інших навчальних видань, а також при викладанні в закладах вищої освіти України таких навчальних дисциплін, як «Історія держави і права зарубіжних країн», «Історія політичних та правових учень», «Історія держави і права України», «Теорія держави і права», «Філософія права».

Особистий внесок здобувача. Сформульовані ним положення і висновки ґрунтуються на особистих дослідженнях і здобутках дисертанта, жодні наукові розробки співавторів не використовувались. При використанні публікацій інших авторів зроблено відповідні та коректні посилання.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційної роботи належно оприлюднені та отримали позитивну оцінку на

засіданнях кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет».

Про здійснені узагальнення та отримані результати свого наукового дослідження дисертант одноосібно доповідав на міжнародних науково-практичних конференціях «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 27-28 березня 2020 р.) та «Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Харків, 22-23 січня 2021 р.).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано у 7 наукових працях, серед яких 4 статі, розміщені у виданнях, включених Міністерством освіти і науки України до переліку наукових фахових з юридичних наук, 1 стаття – у зарубіжному науковому періодичному виданні (Республіка Польща), 2 тези – у збірниках (наукових доповідей), оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура дисертаційної роботи обумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, чотирьох розділів, що охоплюють вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 195 сторінок, з яких: 168 – основний текст, 14 – список використаних джерел (142 найменування).

Розділ 1

Політичні та філософсько-правові погляди Августина Волошина: теоретичний та джерелознавчий аспекти

Ідея української національної держави в політичній, філософській та правовій думці Закарпаття наприкінці XIX – першій половині XX ст. нерозривно поєднана з багатогранною постаттю Августина Волошина, котрий належить до найвідоміших осіб в історії цього краю загалом. Водночас як державний діяч, він є видатною постаттю в новітній історії держава і права України. Беззаперечно вагомим є його багатогранний внесок в українську культуру як професійного священнослужителя, педагога і вченого, теоретика і практика педагогічної та релігійної думки, чільного організатора й мецената освітньо-культурного руху на Закарпатті першої половини XX ст. За історичним значенням у піднесенні національної свідомості закарпатських українців Августин Волошин цілком справедливо стоїть поруч з Олександром Духновичем, визначним крайовим будителем (просвітником) XIX ст.

1.1. Концептуальні засади і стан наукової розробки проблеми

Указом президента України Леоніда Кучми "Про присвоєння звання Герой України" № 257/2002 від 15 березня 2002 р. "за визначну особисту роль у боротьбі за утвердження української державності" президентові Карпатської України Августинові Волошину посмертно присвоєно звання Герой України з удостоєнням ордена Держави¹. Цим же указом орден Держави і документи про присвоєння А. Волошину звання Герой України передано на довічне зберігання

¹ Про присвоєння звання Герой України [Волошину Августину Івановичу – президентові Карпатської України у 1939 році]: Указ Президента України 15 березня 2002 року № 257/2002. *Урядовий кур'єр*. 2002. 19 березня. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257/2002> (дата звернення 22.10.2017).

до Закарпатського обласного краєзнавчого музею, котрий нині має почесне найменування – імені Тиводара Легоцького (м. Ужгород, вул. Капітальна, 33).

У середмісті Ужгорода на набережній Незалежності Августина Волошину в 2002 р. встановлено пам'ятник. Його ім'ям назвали вулиці у містах Львів, Ужгород, Мукачево, низці сіл Закарпатської області. В Ужгороді йому приурочені дві меморіальні дошки, що закріплені на фасадах будівель: по вулиці А. Волошина, 36 (тут він із членами родини проживав) та по вулиці Капітульна, 26, де нині юридичний факультет Ужгородського національного університету, а раніше була учительська семінарія, в якій майже чотири десятиліття працював викладачем і директором.

Ім'я Августина Волошина присвоєно Карпатському університету, що є приватним закладом вищої освіти і знаходиться в Ужгороді по вулиці Гойди, 4, а також Хустській загальноосвітній школі I-III ступенів № 1 з поглибленим вивченням французької мови (м. Хуст, вул. Карпатської України, 16) та Міжгірській спеціалізованій загальноосвітній школі I-III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів (сmt Міжгір'я, вул. Гагаріна, 30).

Прикметно, що в 2017 р. в столиці України – м. Київ – одну з вулиць, що раніше йменувалася вулицею Ярослава Галана, офіційно назвали вулицею Августина Волошина¹. Отож у національній пам'яті сучасної України постать А. Волошина посіла поважне місце. Водночас пильний інтерес до його плідного життя і багатющої спадщини має тривалу науково-дослідницьку традицію – майже столітню.

Одним із перших ґрунтовних біографів Августина Волошина став відомий український письменник і вчений Володимир Бірчак, який підготував докладний ювілейний нарис (із нагоди 50-річчя від дня народження і 25-ліття від початку педагогічної та громадської діяльності), що в 1924 р. вийшов

¹ Див.: Велич і трагедія президента Карпатської України: бібліографічний нарис до 145-ліття від дня народження Августина Волошина. Київ, 2019. 20 с. URL: https://www.slideshare.net/library_darnitsa/ss-160185347 (дата звернення 10.09.2017).

окремим виданням¹. З А. Волошином його біограф пов'язувала довготривала й тісна творча співпраця, тому ця брошура відзначається вивіреною фактографічною конкретикою. Будучи скрупульозним аналітиком, В. Бірчак належно систематизував творчий доробок Волошина, його суспільно-політичні погляди через призму церковних і світських засад і цінностей. У додатку до цього біографічного видання вміщено стислий нарис вчителя Павла Яцка про А. Волошина як керівника Педагогічного товариства на Закарпатті.

Визначний письменник і журналіст Василь Гренджі-Донський, котрий теж протягом тривалого часу особисто знав А. Волошина, оприлюднив також іще за його життя важливі історико-біографічні нариси, що складають умовний газетний цикл: «Августин Волошин і вдячність п[ана] начальника шкільного реферату», «Короткий життєпис державного секретаря о[тця] Августина Волошина», «Отець д[окто]р Августин Волошин»². У них на багатьох прикладах переконливо вказано на чільне місце Волошина в історії краю, його великий внесок у розвиток освіти і науки, відображено громадянську позицію в конкретних ситуаціях.

Заслуговує на особливу увагу узагальнювальна мемуарно-публіцистична книжка Августина Штефана, директора Мукачівської торговельної академії в міжвоєнний час, міністра шкільництва і голови сойму Карпатської України³. Перебуваючи в еміграції на американському континенті, на схилі свого віку А. Штефан написав й оприлюднив у найбільшому канадському місті Торонто 1977 р. змістовну біографію А. Волошина, в якій докладно простежив етапні моменти життєвого й творчого шляху Волошина як авторитетного педагога і

¹ Бірчак В. Августин Волошин. Єго житя і діяльність. З нагоди ювілею 50-літніх уродин і 25-літньої праці. Ужгород, 1924. 35 с.

² Гренджа-Донський В. Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату. *Гренджа-Донський В. Твори*. Т. IX. Вашингтон, 1989. С. 181-182; Гренджа-Донський В. Короткий життєпис державного секретаря о. Августина Волошина. *Гренджа-Донський В. Твори*. Т. IX. Вашингтон, 1989. С. 189-190; Гренджа-Донський В. Отець др. Августин Волошин. *Гренджа-Донський В. Твори*. Т. IX. Вашингтон, 1989. С. 214-215.

³ Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. Торонто, 1977. 208 с.

громадського діяча. Це – вагоме джерело відомостей про різнобічну діяльність А. Волошина з багатьма ілюстративними матеріалами.

Адже примітно, що поряд зі своїми особистим враженнями А. Штефан розмістив репродукції оригінальних світлин, публікацій у тогочасній пресі, різних документів і матеріалів. На момент публікації та протягом наступних двох десятиліть (до виходу монографії Т. Беднаржової, про що далі) книжка А. Штефана була найповнішим і найдокладнішим просопографічним дослідженням про А. Волошина.

На думку відомого академічного вченого Олекси Мишанича (працював в Інституті літератури ім. Т. Шевченка Національної академії наук України), для Закарпаття Августин Волошин впродовж майже півстоліття воістину був цілим педагогічним університетом, гідним продовжувачем культурно-просвітньої та національно-релігійної справи свого великого попередника – Олександра Духновича¹. Однак у радянській історіографії Августина Волошина образливо трактували як "патера", "буржуазного націоналіста", "політичного авантюриста", розуміючи, втім, що йдеться про одного з найвидатніших борців за українську національну ідею, президента Карпатської України. Адже короткочасне існування Карпатоукраїнської держави засвідчили неперервність національно-визвольних змагань закарпатських українців. Тому комуністична пропаганда на довгі десятиліття піддала історію Карпатської України повсюдному паплюженню, а її лідери і симпатички потрапили в жорна карально-репресивної системи СРСР, стали жертвами тоталітарних політичних репресій.

Із нашої точки зору, справді етапною з цього жанру є монографічне дослідження українського культуролога і педагога в Чехії Тетяни Беднаржової, що побачило світ у 1995 р.² Це видання важливе насамперед під кутом зору наукової новизни, введення в науковий обіг архівних документів і маловідомих джерел, а також професіональним аналізом величезної педагогічної спадщини А. Волошина. До речі, Т. Беднаржова викладала у 1976 – 1990 рр. у Карловому

¹ Див.: Мишанич О. Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород, 2002. 47 с.

² Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель. Львів, 1995. 232 с.

університеті в Празі, була активною учасницею української громади, співзасновницею та головою Спілки українських жінок у Чехії; членкинею Асоціації українців Чехії (1992), виступала на наукових конференціях у багатьох країнах з доповідями і повідомленнями про репресованих або несправедливо забутих українських науковців, які емігрували на чеські землі.

У своїй насиченій документами монографії "Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель" (1995) Тетяна Беднаржова детально зупинилася на його життєвих віхах, безпосередніх діяч щодо захисту національно-культурних прав українського населення, зокрема, мовних, а також дуже ретельно проаналізувала його педагогічну спадщину. Ідеться про розробку А. Волошиним питань загальної педагогіки, дидактики і психології, постановку і розв'язок проблеми про покликання вчителя та його вплив на учнів, методологію вивчення окремих шкільних предметів, прикладне підручництво.

У додатках до монографії Т. Беднаржова вмістила низку архівних документів: заповіт А. Волошина від 14 серпня 1944 р., листівки, телеграми, запрошення на громадські заходи, витяги з протоколів, проекти нормативних актів, списки, анкети, звіти, звернення, світлини тощо. У сукупності вони передусім дозволяють скласти об'єктивне враження про морально-ділові якості А. Волошина як державного діяча, особливо в пору, коли він обіймав високі посади на державній службі та після окупації Карпатської України Угорщиною.

Саме через призму постаті Августина Волошина розглядалися вузлові аспекти історії Карпатської України на тематичних міжнародних наукових конференціях, які відбулися в Ужгороді в березні 1994 р. та в Києві десятиліттям пізніше, в березня 2004 р. Остання мала промовисту назву "Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч"¹.

¹ Карпатська Україна і Августин Волошин: Матер. міжнар. наук. конф. «Карпатська Україна – пролог відродження української держави». Ужгород, 11-12 березня 1994 р. [відп. ред. П. Чучка]. Ужгород, 1995. 352 с.; Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч: Матер. Всеукр. наук. конф., присв.

Виступаючи на згаданій конференції 1994 р. вчений-релігієзнавець Осип Данко, який певний час очолював славистичний відділ наукової бібліотеки Йельського університету (США), справедливо назвав Августина Волошина людиною щонайменше трьох покликань у житті: духовно-релігійне, освітньо-наукове і суспільно-політичне¹. Адже А. Волошин прилюдно появлявся завжди із священницьким комірцем. Проте його громадсько-політична позиція в очах населення рідкого краю висунула на перший план уявлення про нього як політика.

Про Августина Волошина протягом двох останніх десятиліть, окрім чисельних наукових статей, доповідей та повідомлень, появилось ряд окремих біографічних досліджень, зокрема й комплексне, що підготовлено колективом із чотирьох авторів (істориків і політологів Миколи Вегеша, Маріана Токаря, педагога Мар'яни Кляп і журналіста Володимира Тарасюка) і мало два видання державним коштом в 2005 і 2009 рр., а в співавторстві Миколи Вегеша і Степана Віднянського – в 2021 р.² У цих виданнях розлого висвітлюється життєвий шлях і багатогранна діяльність видатного державного, громадсько-політичного і культурного діяча Закарпаття ХХ ст. Найбільше беруться до уваги такі добре відомі та розроблені аспекти, як історіографічно-бібліографічний, біографічний, педагогічний та публіцистично-журналістський. На превеликий жаль, внесок А. Волошина у правову думку залишився поза увагою цих досліджень.

Серед ґрунтовних студій над багатограним доробком А. Волошина виділяється скрупульозністю наукова праця краєзнавця Даниїла Бендаса, пароха с. Мала Копаня Виноградівського району Закарпатської області.

130-річчю від дня народж. Героя України, о. А. Волошина і 65-річчю проголош. Карпатської України. 16 березня 2004 р. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка [упоряд. В. Сергійчук]. Київ, 2004. 147 с.

¹ Данко О. Августин Волошин – людина трьох покликань. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Ужгород, 1995. С. 110.

² Вегеш М., Кляп М., Тарасюк В., Токар М. Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України. Ужгород, 2009. 482 с.; Віднянський С., Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення. Київ, 2021. 372 с.

Особливо детально вивчено священницьку, громадську, педагогічну і видавничу діяльність Августина Волошина, завдяки чому він посів заслужене місце в історії Мукачівської греко-католицької єпархії¹. Бо ж добре відомо, що А. Волошин належав до впливового греко-католицького духівництва: у 1908 р. призначений радником єпископської консисторії, у 1924 р. іменований папським камерарієм, а в 1939 р. – прелатом-монсиньйором, тобто почесним титулом представника вищого духовенства.

Окремо в історіографії розглянуто внесок Августина Волошина в розвиток середньої та вищої освіти Закарпаття. Як директор Ужгородської греко-католицької семінарії, А. Волошин проявив свій педагогічний та організаторський талант, поєднав високу освіченість і гуманізм світогляду². У його навчально-виховній концепції та в якісній професійній підготовці майбутніх вчителів національної освіти представлені найважливіші аспекти: видання підручників рідною мовою, вдосконалення навчального процесу, навчальних планів, матеріально-технічної бази, підбору кваліфікованих викладачів із місцевої інтелігенції з практичним врахуванням європейського освітньо-наукового досвіду.

Згідно з авторською концепцією фахівця з соціальної психології Людмили Ньорби, Августин Волошин бачив проблеми державотворення і національного розвитку в гармонійному поєднанні ідей націоналізму, толерантності, гуманізму і правозверхності³. Він уособлював патріотичні та соціально-політичні настрої населення краю, тому не випадково опинився на чолі автономного утворення (краю), відтак незалежної держави Карпатська Україна, що загинула внаслідок неоголошеної віроломної агресії Угорщини, повномасштабного вторгнення її військ.

¹ Бендас Д. Августин Волошин – священник, культурно-релігійний і освітній діяч нашого краю. 2009 р. URL: <https://archive.is/20121222203050/nbuv.gov.ua/fpu/Exhib/Voloshin.htm> (дата звернення 11.10.18).

² Дацків І. Августин Волошин як директор Ужгородської греко-католицької семінарії. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2013. Вип. 27. С. 41-43.

³ Ньорба Л. Августин Волошин – мислитель і борець за національну ідею. *Психологія та суспільство*. 2012. № 2. С. 40-45.

Окремо відзначимо, що в 2015 р. на кафедрі теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова здобувачка Тетяна Сабадош успішно захистила кандидатську дисертацію "Державно-правові погляди А. І. Волошина" за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень¹. Дисертантка віднесла А. Волошина до прибічників природно-правового підходу до праворозуміння (природні права людини належать їй від народження та є однаковими для всіх), який вбачав суть держави у її призначенні єднати націю, захищати права і свободи громадян.

Одночасно Т. Сабадош встановила, що А. Волошин був одним з українських громадсько-політичних діячів, що спромоглися сформулювати власну цілісну систему державно-правових поглядів. Одначе, з нашої точки зору, не зовсім виправдано згадана дослідниця звучила свою увагу і зосередилась лише на еkleктичних аспектах, які велемовно відбиті в назвах розділів і підрозділів основної частини її дисертації.

Так, розділ 2 "Життєвий шлях та політико-правові погляди А. Волошина" має три підрозділи: 2.1. Становлення та розвиток політико-правових поглядів А. Волошина у контексті його культурно-національної і громадської діяльності; 2.2. Науково-публіцистична та освітня діяльність А. Волошина в контексті формування ідеї українського державотворення на Закарпатті; 2.3. Державно-правові погляди А. Волошина та їхній вплив на розвиток українського національного руху на Закарпатті.

У розділі 3 "Державотворча діяльність А. Волошина на Закарпатті у першій половині ХХ ст." є два підрозділи: 3.1. Діяльність А. Волошина та її вплив на формування державницьких ідей в Україні; 3.2. Значення ідейно-політичних й правових надбань А. Волошина для розбудови Української держави.

¹ Сабадош Т. Державно-правові погляди А. І. Волошина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 : теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. Київ, 2015. 21 с.

У цьому дисертаційному дослідженні, як бачимо, здебільшого домінують дослідницькі акценти історичного й політологічного характеру. Ми ж прагнемо (і це відбито в запропонованій структурі нашої дисертації) до викладу наявного і зібраного матеріалу в усталених рамках класичного дослідження з історії правових учень.

Як цілком справедливо вважає Т. Сабадош, політико-правові погляди А. Волошина від початку формування його громадянської позиції були національного спрямування і мали чітку орієнтацію на ідею належності підкарпатських русинів до українського народу¹. Громадянська і правова позиція А. Волошина формувалася в умовах мадяризації та національного гніту. Будучи учнем і студентом, А. Волошин зазнав освітньо-культурних утисків, але досягнув національно-патріотичної зрілості. Він був прихильником християнської політики, основою котрої є участь духовенства у формуванні громадської політичної думки і правової дійсності, що ґрунтуються на християнських і патріотичних міркуваннях. Його праці слугують документованою історією відстоювання власної культури і правових традицій у боротьбі з домінуючою культурою. З цими твердженнями доволі складно не погодитися.

Поняття «нація», на думку Т. Сабадош, було ключовим у політико-правових поглядах А. Волошина. Він убачав суть держави не в її формі, територіальному устрої чи виді правління, а в призначенні – єднати націю та служити соціальному добробуту народу. Підтримуючи позиції лібералізму щодо потреби у всебічному забезпеченні державою прав і свобод громадян, незалежно від їхніх етнічних чи релігійних ознак, А. Волошин виступав спершу за автономію краю, а згодом – за проголошення його незалежності для возз'єднання в подальшому всіх українських земель.

У ході свого дисертаційного дослідження Т. Сабадош, зокрема, прийшла до висновків про те, що вивчення процесу становлення і розбудови української

¹ Сабадош Т. Політико-правові погляди Августина Волошина в контексті державотворчих процесів в Україні. *Публічне право*. 2013. № 4. С. 274-281.

державності, ролі та впливу А. Волошина на державотворчі процеси в Україні уможливлені через дослідження популяризації ним української мови, утвердження національної ідентичності населення, збереження національно-патріотичних здобутків і прагнення до самовизначення закарпатських українців.

Спираючись на важливі ідеї світових і вітчизняних мислителів, Августин Волошин, розробив теоретичні та світоглядні засади для практичних кроків у сфері національного відродження¹. При цьому ідейним підґрунтям його діяльності була світоглядна установка на майбутню політичну єдність українського народу, його перетворення в потужну націю з власною сильною державою – соціальною та демократичною.

Однак, ще раз наголосимо, попри наявні дослідницькі зусилля, досі належним чином не відображений персональний внесок Августина Волошина у правову думку України. Візьмемо для прикладу науково-теоретичну статтю А. Волошина "Про шкільне право будучої Української держави" 1942 р. Її автор передбачив відновлення незалежності України, тому вважав за потрібне висловити детальніше свою точку зору про концептуальні засади законодавства про освіту цієї демократичної держави.

В майбутній українській школі А. Волошин бачив пріоритети національного і релігійно-морального виховання. Власне, аналіз таких творів А. Волошина повинен служити наріжним каменем в аналітичній конструкції щодо його політичних і правових поглядів. Постановка і всебічне розв'язання цих невідкладних питань, із нашої точки зору, істотно б збагатило такі галузі знань, як теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень України.

¹ Сабадош Т. Розбудова української державності як мета громадсько-політичної діяльності Августина Волошина. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 58-62.

1.2. Джерельна база дисертаційного дослідження

З огляду на міждисциплінарну проблематику, що нами вивчається, джерельна основа запропонованої дисертації є різноманітною. Вона включає цілий комплекс опублікованих документів і матеріалів, які насамперед перебувають у вільному доступі в електронних і традиційних бібліотеках. Водночас ряд важливих історичних джерел зберігаються в архівних і музейних фондах і представлені в тематичних експозиціях. Звісно, найбільше їх зосереджено на Закарпатті, рідному краї Августина Волошина.

Як уже зазначалося, указом президента України № 257/2002 від 15 березня 2002 р. за визначну особисту роль у боротьбі за утвердження української державності президентові Карпатської України Августину Волошину посмертно присвоєно звання Герой України з удостоєнням ордена Держави. Цей орден і документи про присвоєння А. Волошину звання Герой України зберігаються в Закарпатському обласному краєзнавчому музею ім. Т. Легоцького (м. Ужгород, вул. Капітальна, 33), а саме у відділі історії Карпатської України. У цей відділ структурно входять два підрозділи: «Меморіальний музей – кімната А. Волошина» і Меморіальний комплекс «Красне Поле» (с. Рокосово Хустського району), що одночасно також перебуває під опікою Хустської міської ради.

Меморіальна кімната-музей президента Карпатської України Августина Волошина була відкрита в березні 2002 р. в залах західного крила другого поверху головного корпусу Ужгородського замку, де, власне, протягом останніх семи десятиліть розташований Закарпатський краєзнавчий музей¹. Перший розділ експозиції знайомить відвідувачів із родоводом, дитячими, юнацькими і молодими роками життя А. Волошина. У другому розділі експонуються оригінальні матеріали про педагогічний, науковий,

¹ Експозиції Закарпатського краєзнавчого музею. URL: https://www.zkmuseum.com/p/blog-page_17.html (дата звернення 11.10.18).

публіцистичний, видавничий, редакційний, журналістський та письменницький аспекти біографії А. Волошина.

Експонати третього розділу розповідають про політичну, громадсько-культурну, благодійну і священницьку діяльність А. Волошина. Центральне місце в експозиції займає висвітлення Августина Волошина саме як громадсько-політичного і державного діяча, прем'єр-міністра уряду автономного краю та президента Карпатської України. Тут можна побачити навіть оригінальні меблі з будівлі колишнього уряду Карпатської України в Хусті, багато писемних документів і фотографій цього ж періоду.

Наступний розділ присвячений пражському періоду діяльності Августина Волошина й останнім рокам його життя (1939 – 1945). Найперше тут привертають увагу меморіальні реліквії – його заповіт (тестамент), документи, що вилучені в нього під час арешту 15 травня 1945 р. в м. Прага (Чехія), копія останнього прижиттєвого фотознімку А. Волошина у московській Лефортовській в'язниці (Росія) тощо.

В останньому розділі експонуються кольорові світлини історичних місць, пов'язаних із життям і творчістю А. Волошина. Тут же виставлені книжки про його життя і діяльність, а також згаданий нами вже раніше указ президента України про присвоєння йому посмертно звання Герой України.

Наступний джерельний пласт – мемуарний. Щодо мемуаристики як вагомого виду історичних джерел у конкретному випадку скажемо наступне. Численні статті мемуарного характеру про Августина Волошина як політичного діяча написали й оприлюднили чимало його сучасників і сподвижників, зокрема П. Кукурудза, А. Кущинський, В. Лар, П. Стерчо, С. Яковенко та ін.¹ Так, П. Кукурудза цілком резонно вважав, що результати майже двадцятирічної діяльності товариства «Просвіта», серед засновників якої був А. Волошин, лягли в основу ідеї проголошення незалежної держави – Карпатської України.

¹ Дет. див.: Грибенюк Н. Августин Волошин очима очевидців. *Історичний архів*. 2010. Вип. 5. С. 135-138.

Примітно, що ключових учасників тогочасних подій колишній службовець в уряді Карпатської України Микола Бандусяк (1909 – 2002) згадував таким чином: "Августин Волошин справляв на мене враження доброї людини, яка волею долі потрапила у незвичну політичну ситуацію, вихід з якої важко передбачити"¹. Ставши прем'єр-міністром, а пізніше президентом Карпатської України А. Волошин дійсно потрапив у незвичну ситуацію протиборства чотирьох великих європейських держав – Німеччини, Великобританії, Франції, Італії. Його добрі наміри і старання стали жертвою цих геополітичних змагань. Чехословацька держава 14 березня 1939 р. перестала існувати. 15 березня 1939 р. крайовий сойм (парламент) проголосив незалежність Карпатської України, в яку вторглася та окупувала Угорщина.

Безсумнівним є те, що А. Волошин був багатогранним ученим, активним духовним і світським діячем. Навіть у дуже важкий період свого життя не забував про власне священницьке покликання. Так, у Лефортівській тюрмі старався навчити молитися співкамерника. Адже за свідченнями екс-офіцера радянської армії Василя Марчука, Августин Волошин розповідав йому в тюремній камері про сторінки життя Ісуса Христа, його любов до всіх народів². Це важливий аспект, що вичерпно характеризує А. Волошина як цілісну особистість. Такі надзвичайно важливі особисті характеристики можливо почерпнути саме з мемуаристики.

Загальновідомо, що Августин Волошин є автором близько 50 окремих книжок – підручників із мови, педагогіки, логіки, дидактики, арифметики, фізики для закладів початкової, загальної середньої та вищої освіти, а також збірок мемуарних, політичних і публіцистичних нарисів. Далеко не повна бібліографія його друкованих праць налічує понад 200 назв.

¹ Бандусяк М. Августин Волошин: політичний авантюрист чи патріот рідного краю! *Карпатський край*. 1991. 9 липня. С. 5.

² Спогад засудженого В. І. Марчука про президента Карпатської України А. І. Волошина. *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. Книга друга. Ужгород, 2004. С. 239-240.

Частину своїх праць, зокрема в 1930 – 1940-х рр., А. Волошин писав і публікував сучасною українською літературною мовою з дотриманням всіх загальноукраїнських правописних норм. Частина його творів написана так званою руською мовою, в основі якої лежали рідні Волошинові верховинські народні говори Закарпаття. Є також у нього праці, написані язичієм, тобто штучною кабінетною сумішню місцевої української мови з елементами церковнослов'янської та російської.

Августин Волошин є автором підручників і посібників, які видані (та не завжди редаговані ним) так званою карпаторуською мовою, в основі якої лежить російська мова з деякими місцевими українськими домішками. При цьому частину з отих праць транспоновано на латинську графіку без дотримання якихось чітких орфографічних і граматичних правил. У них, як і в деяких кириличних публікаціях А. Волошина, багато паралельних форм і написань на зразок "култура" і "культура", "прилучене" і "прилученя", "которьи" і "котрый", "первый" і "перший", "своего" і "свого". Деякі свої праці А. Волошин написав угорською, а поодинокі – і латинською мовою.

Якщо цілісно взяти до уваги публіцистичний доробок Августина Волошина, то слід неодмінно зауважити зокрема й наступне. Відомо про 35 публікацій А. Волошина лише на сторінках першої щоденної української газети «Русин», що виходила в Ужгороді протягом 1923 р. і була фактичним офіційним органом уряду віце-губернатора Підкарпатської Русі Петра Еренфельда. У них відображено особливості боротьби закарпатських українців за свої національні та релігійні права і мову перед Першою світовою війною, а також невідкладні проблеми національного розвитку впродовж перших п'яти років перебування Закарпаття на правах автономії в складі Чехословацької Республіки. Причому 14 із цих 35 праць А. Волошин підписав криптонімом

"Ив.". Загалом вони побачили світ у 65 номерах цієї газети з усіх 248, які появилися за весь рік¹.

Нерідко в щоденнику "Русин" виходили по дві публікації А. Волошина в одному номері, переважно на першій шпальті. Одночасно вони лягли в основу двох окремих видань А. Волошина, що вийшли в Ужгороді в бібліотеці газети "Русин" того ж 1923 року: «Дві політичні розмови» (32 с.); «Спомини» (97 с.). До першої книжки ввійшли інтерв'ю та стаття «Страх про Подкарпатську Русь». Зміст другої книжки охоплює шість статей: «Як ми заснували перше підкарпаторуське акціонерне товариство», «Мадярска літургія і русини», «Про церковну автономію», «До історії нашого новинарства», «Боротьба за кирилицю», «Перша Ужгородська Руська Народна Рада».

Насамперед А. Волошин гостро критикував ренегатів рідного краю і несправедливу національну політику adeptів святостефанівської Угорщини щодо поневолених слов'янських народів. У цих публікаціях відбито глибоке розуміння релігійних, політичних, економічних, мовних питань, а також великий життєвий досвід їхнього автора. Крім того, на сторінках газети "Русин" опубліковано понад десять матеріалів, у яких різнобічно охарактеризовано самого А. Волошина, висвітлено його громадську, наукову і релігійну діяльність, вміщено рецензії на оприлюднені праці, наведено уривки з його виступів або статей.

Августин Волошин підкреслив, що часто проти національно-культурних прав русинів (українців) виступали місцеві діячі проугорської орієнтації, зокрема о. Євменій Сабов, який, наприклад, був категорично проти назви «руська церков», позаяк у руських (українських) єпархіях є і «мадярські» вірники. А. Волошин скрупульозно висвітлив політичну акцію «за мадярську літургію», спрямовану на мадяризацію русинів і впровадження у богослужіння угорської мови замість церковнослов'янської.

¹ Габор В. Національні стремління закарпатських українців: публікації Августина Волошина на сторінках щоденної газети «Русинь» (Ужгород, 1923 р.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2014. Вип. 4. С. 470-496.

Тоді боротьба за церковну автономію у краї була тісно пов'язана з боротьбою за територіальну і національну автономію. Угорські шовіністи прагнули остаточно скасувати в початкових школах викладання руської мови і викоринити з освітньо-релігійного вжитку греко-католиків кириличну азбуку, замінивши її латинікою угорського зразка.

У суспільно-політичних статтях А. Волошина центральними ідеями були консолідація всіх сил для повноцінного національного відродження, гостра критика угрофілів і москвофілів, які гальмували серед пересічних верств народу розвиток питомої ідентичності та культури. Прикметно, що москвофілів А. Волошин прямо назвав яничарами рідного народу. А піднесення добробуту краю він бачив в економічному націоналізмі, тому палко закликав русинів спрямувати власні кошти, які розсіяні по іноземних банках, у свої підприємства, банки, кооперативи, допомагати безземельним співвітчизникам-краянам придбати землю, постійно підтримувати культурні інституції тощо.

Доктори філологічних наук Олекса Мишанич і Павло Чучка фахово впорядкували в 1995 р. видання під назвою "Августин Волошин. Твори", а пізніше, у 2002 р. О. Мишанич самостійно уклав подібну, але дещо меншу за поліграфічним форматом книжку "Августин Волошин. Вибрані твори"¹. Перше за роком появи видання є капітальнішим (із примітками, покажчиком імен і назв), складається із шести частин, де вміщені: спомини і публіцистика, праці з історії, педагогіки, мовознавства, літературознавства, художні твори.

Окремо додано різні документи (звернення, закони, промови) авторства А. Волошина і бібліографію. До розділів й опублікованих у них праць додано пояснювальні примітки. Вельми показово, що характер спогадів та історичних есе мають статті А. Волошина на тему боротьби греко-католицької церкви проти мадяризації, за здобуття церковної автономії, за кириличну азбуку на Закарпатті.

¹ Волошин А. Твори [упоряд. О. Мишанич і П. Чучка]. Ужгород: Гражда, 1995. 452 с.; Волошин А. Вибрані твори [упоряд. О. Мишанич]. Ужгород: Закарпаття, 1995. 528 с.

Готуючи до видання зібрання творів А. Волошина, упорядники прагнули донести до масового читача найголовніші думки, погляди, ідеї та ідеали науковця, педагога, теолога, журналіста, письменника, просвітянина, політика і церковного діяча, які дотепер не втратили актуальності або ж становлять інтерес нашого сучасника до особи президента Карпатської України.

Всього у "Творах" А. Волошина, що побачили світ у 1995 р., вміщено 32 позиції: 14 публіцистичних, 14 наукових (2 історичні, 5 педагогічних, 5 мовознавчих, 2 літературознавчі), 4 художніх (п'єси). Крім того, у додатках вміщено 9 документів (звернення, нормативні акти, заповіт), а також бібліографія друкованих праць А. Волошина і тематична підбірка фотоілюстрацій.

Якщо взяти до уваги "Вибрані твори" Августина Волошина, що вийшли в Ужгороді в 2002 р., то загалом ідеться про публікацію найдоступнішого і найповнішого на сьогодні видання його творчого доробку. У вказаному зібранні подано 39 творів Августина Волошина: 25 публіцистичних публікацій, 7 наукових статей (3 історичні, 2 мовознавчі, 2 літературознавчі), 7 художніх творів (4 п'єси, 3 оповідання). Крім того, у додатках вміщено 14 дотичних документів і матеріалів (звернення, нормативні акти, заповіт).

Зауважимо, що окремі важливі правові аспекти належно відбиті в таких працях А. Волошина, як «Що хоче угро-руський нарід» (1918), «Про писемну мову підкарпатських русинів» (1921), «Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення?» (1922), «Спомини» (1923), «Дві політичні розмови» (1923), «Про соціальне виховання» (1924), «Народна свідомість» (1930), «Вступ до організації народного шкільництва в Республіці Чехословацькій» (1932), «Всім русинам доброї волі» (1934), «Методика народно-шкільного навчання» (1935), «Початки національного пробудження на Підкарпатській Русі» (1936), «Про шкільне право будучої української держави» (1942) та ін.

Так само вагомим джерелом для пропонованої дисертації слугують публіцистичні твори «Гаслова політика», «До питання політичної консолідації», «Мир людям доброї волі!», «Про соціалізм», «Жіноче питання»

та ін., в яких А. Волошин підтримав ліберальну позицію щодо нагальної потреби у всебічному забезпеченні державою прав і свобод громадян, виступав за автономію краю, відводив важливе місце гендерній рівності та жінці в суспільній ієрархії, підтримав поступове скасування будь-яких дискримінаційних обмежень між чоловіками і жінками у громадсько-політичній та соціальній сферах.

Правотворча діяльність А. Волошина як прем'єр-міністра і президента Карпатської України добре прослідковується в резонансних нормативних актах, насамперед у конституційних – «Закон ч. 1» і «Закон ч. 2» від 15 березня 1939 р., де відбиті всі основні ознаки, які характеризують новітню державу: державний суверенітет, визначена територія, публічно-політична влада, система права.

Серед багатьох питань минулого А. Волошин доволі розлого висвітлив історію закарпатської журналістики, виникнення і політичну орієнтацію Руської Народної Ради. У праці "Оборона кирилиці" йдеться про східний обряд, церковну автономію, захист русько-української самобутності, боротьбу проти мадяризації, яку провадило також греко-католицьке духовенство. Адже серед закарпатських священників було чимало прибічників мадяризації. А. Волошин із подробицями відобразив патріотичну позицію частини духовенства, зокрема й власну, у відстоюванні кирилиці та права навчатися рідної мовою.

Крім названих праць, заслуговують на уважне прочитання такі твори Августина Волошина, як популярний огляд історії шкільництва Підкарпатської Руси від найдавніших часів до 1930 р. та цінна новаторська стаття з 1942 р. "Про шкільне право української держави", котра стала предметом окремої уваги в нашому дисертаційному дослідженні та про яку ширше йдеться далі.

Загалом на основі порівняльного аналізу згаданих джерел, надто – опублікованих видань біографічного характеру, можна достеменно встановити наступне. Августин Волошин народився 17 березня 1874 р. в сім'ї греко-католицького священника Івана Волошина (1837 – 1894) та Емілії Зомборі в с. Келечин, нині Міжгірського району Закарпатської області. Дід А. Волошина по

батьковій лінії теж був священником і походив із с. Великі Лучки нині Мукачівського району Закарпатської області.

Батько Августина закінчив Ужгородську духовну семінарію та в 1870 – 1894 рр. служив парохом у с. Келечин. Мати походила із священничої родини. Отож, як бачимо, сам А. Волошин був греко-католицьким священником вже в третьому поколінні.

У сім'ї Івана та Емілії Волошинів народилося четверо дітей: син Августин і три доньки – Олена, Ольга, Елеонора. Про освіту А. Волошина відомо те, що він закінчив початкову школу 1884 р., Ужгородську гімназію 1892 р., Ужгородську духовну семінарію 1896 р.

24 листопада 1896 р. Августин Волошин одружився з Іриною Петрик, дочкою викладача Ужгородської гімназії¹. 25 березня 1897 р. єпископ Мукачівської греко-католицької єпархії Юлій Фірцак висвятив Августина Волошина і призначив помічним священником Преображенського храму в Ужгороді (у народі до сих пір краще відомий як Цегольнянська церква або Цегольня).

Із дозволу міністерства культури в 1897 р. А. Волошин у Вищій педагогічній школі в Будапешті приватно склав кваліфікаційні іспити й одержав диплом викладача фізики й математики у горожанських (середніх) школах, що дало йому право викладати в учительській семінарії (закладі вищої освіти). Греко-католицький єпископ призначив його учителем початкових класів у школі при Ужгородській учительській семінарії, а також учителем руської мови у початковій та горожанській школі Ужгородського дівочого інтернату священницьких сиріт.

Коли на базі цих шкіл у 1902 – 1903 навчальному році єпископ Юлій Фірцак відкрив Ужгородську дівочу учительську семінарію, то Августин Волошин тут викладав руську мову і математику.

¹ Брацайко М. Ірина Волошинова з д. Петрик. 1878 – 1936. *Календар Товариства "Просвіта" на рік 1937*. Ужгород, 1937. С. 46-48.

У 1901 р. А. Волошин призначений викладачем Ужгородської учительської семінарії. У 1917 – 1938 рр. (з перервою в 1925 – 1929 рр., коли був депутатом чехословацького парламенту) працював директором цієї семінарії. Він призначений на посаду директора семінарії відповідними розпорядженнями управління Мукачівської єпархії та угорського міністерства релігійних організацій і освіти в Будапешті. Такою була управлінська специфіка в умовах австро-угорського дуалізму. Приступив до виконання службових обов'язків директора семінарії 16 липня 1917 р.

За сумісництвом А. Волошин певний час викладав в Ужгородській богословській семінарії: у 1901 – 1915 рр. – педагогіку, а в 1930 – 1931 рр. – церковно-слов'янську мову. Також, крім рідної української мови, він володів на різних рівнях грецькою, латинською, німецькою, угорською, чеською, словацькою, сербською, болгарською.

У 1902 р. Августин Волошин став одним із засновників акціонерного товариства "Унію", яке поставило за мету вести "побожну просвіту угорського народу", а саме: видавати рідною мовою молитовники, загалом релігійну літературу, шкільні підручники, корисні та повчальні видання для найширших верств населення. Ця підприємницька структура утримувала власні друкарню та книгарню, а проіснувала до 1938 р. Левова частка всіх шкільних підручників, церковних книжок, брошур науково-популярного, просвітницького і релігійного характеру видавались у краї саме цим акціонерним товариством.¹

Особисто Августин Волошин взявся за написання, в першу чергу, шкільних підручників лінгвістичного, краєзнавчого і релігійного спрямування, що якнайкраще сприяли збереженню та розповсюдженню рідної мови, народних традицій серед усіх дітей шкільного віку. Уже через два роки після початку педагогічної роботи він видав навчальний посібник під назвою

¹ Геревич М. Історіографія досліджень постаті Августина Волошина в українській науці. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 1(37). С. 80-84.

(подаємо, як в оригіналі) "Методическая граматика карпаторусского языка для народных школ". Ця граматика витримала декілька видань із деякими змінами в назві, корективами тексту та обсягу¹.

В 1900 р. побачила світ "Читанка для угрорусской молодежи" Августина Волошина, друге видання якої вийшло кількома роками пізніше, у 1908 р.² Це своєрідна популярна енциклопедія життя карпатського краю. Підбираючи навчальний матеріал, А. Волошин проявив широку обізнаність з усною народною творчістю, історією та географією всього історичного Закарпаття, тобто включно із прилеглими до сучасної Закарпатської області України землями, населеними русинами-українцями, що нині в складі Словаччини, Угорщини і Румунії.

Дуже багато уваги А. Волошин приділив у цій читанці найхарактернішим сюжетам щодо релігії, історії церкви, церковним святам. Короткі оповідання з читанки виховують любов до своєї землі, народу, його традицій, до праці, повагу до старших, навколишнього світу. Автор мав за мету розвивати пізнавальну активність учнів і формувати в них кращі моральні якості.

Для вивчення угорської мови у руських народних школах Августин склав у 1904 р. відповідний буквар³. Він вважав тоді, що знання угорської мови як державної (поруч німецької) потрібне кожному жителю країни, в якій жив, – дуалістичної монархії Габсбургів, або Австро-Угорської імперії чи Австро-Угорщини.

Всього А. Волошин написав 63 окремі навчальні видання, зокрема підручники, граматики, читанки, букварі, методичні рекомендації. Деякі з них перевидавалися по декілька разів. Усі вони стали предметом окремих наукових

¹ Волошин А. Методическая граматика карпаторусского языка для народных школ. Ужгород, 1899. 32 с.; Волошин А. Методическая граматика угро-русского литературного языка для народных школ. Ч. I. Ужгород, 1901. 32 с.; Волошин А. Методическая граматика карпато-русского языка для народных школ. Ч. I, II. Ужгород, 1919. 96 с.

² Волошин А. Читанка для угро-руської молодіж. Часть перва. Унгвар, 1908. 255 с.

³ Volosin A. Ruthén ABC és olvasokönyv. Ungvár, 1904. 75 o.

студій фахівців з історії та теорії педагогіки, тому на них не будемо акцентувати багато уваги.

Як освічена, ерудована й творчо обдарована людини, Августин Волошин активно займався біжучою (поточною) журналістикою, дописував до багатьох газет і журналів краю. До того ж, він був у свій час доволі знаним крайовим письменником (мав псевдонім А. Верховинський). Є автором декількох п'єс – «Марійка Верховинка», «Без Бога ні до порога», «Князь Лаборець», «Син Срібної землі», «Фабіола».

У 1903 р. А. Волошин став редактором єдиної тоді в краї руської (української) газети "Наука", котру потім реорганізував у «Свободу», що в липні 1938 р. стала називатись «Нова Свобода». Крім того, він виступив редактором-видавцем єпархіального органу – газети "Благовісник" у 1922 – 1925 рр., упорядником щорічного календаря "Місяцеслов" у 1902 – 1924 рр. Під його редакцією щорічно перед закінченням кожного навчального року видавали також "Доклад про діяльність Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії" у 1921 – 1924, 1929 – 1938 рр.¹

Окремими сторінками в біографію Августина Волошина вписана ціла низка соціально-благодійних проєктів, які впродовж багатьох років втілювались за його приватні кошти або за ініціативи і безкорисливої участі його особисто і представників найближчої родини. Так, після відкриття установи для виховання і навчання дівчат – священницьких сиріт 1875 р. в Ужгороді керівники греко-католицької єпархії вирішили започаткувати такий же заклад і для дівчат-сиріт півце-вчителів. Проте реалізація цієї ідеї розтяглася в часі, майже ціле покоління (близько трьох десятиліть). Таку соціальну установу відкрили тільки в 1906 р., зокрема наполегливими стараннями

¹ Геревич М. Відома і архівна спадщина Августина Волошина: основні творчі напрями. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 27–28 березня 2020 р. Запоріжжя : Запорізька міська Грамадська організація «Істина», 2020. С. 21-26.

А. Волошина¹. Отож не випадково першим директором цього сиротинця стала вчителька горожанської школи Ольга Волошина, рідна сестра А. Волошина.

Інший не менш промовистий факт. Дружина Августина Волошина Ірина Петрик протягом усього подружнього життя всіляко допомагала в здійсненні його задумів, дуже старалась допомогти в планомірній розбудові крайової системи виховання дітей-сиріт. У 1933 р. подружжя Волошинів зробило вельми щедру пожертву і подарували свій добротний будинок в Ужгороді під "руський греко-католицький сиротинець". Тут виховувалось 20 круглих сиріт під опікою сестер василіянок. Прибуток із порівняно значного маєтку (близько 340 га сільськогосподарських земель) А. Волошина в селі Севлюшка Земплінського комітату (нині Словаччина) повністю йшов на утримання цих сиріт.

Щодо громадянської позиції Августина Волошина в дочехословацький період. Коли угорський уряд нарешті вирішив ліквідувати кирилицю і запровадити латинські букви в друкування церковних книг, молитовників і шкільних підручників, то Августин Волошин, як учений та педагог, авторитетно й конструктивно виступив проти. Він увійшов у представницьку делегацію, яку консисторія (управління) Мукачівської греко-католицької єпархії відрядила в серпні 1915 р. до Будапешта для протесту проти політики регіонального уряду, що управляв частиною монархії Габсбургів, так званою Транслейтанією (землями угорської корони, тобто колишнього Угорського Королівства, що розпалося та припинило своє існування 1526 р., увійшовши поетапно й частинами до Австрії)².

Власне як фактично професійний політик, Августин Волошин дебютував під час розпаду монархії Габсбургів, до якої від 1526 р. належало Закарпаття. 5 листопада 1918 р. в Ужгороді виник ініціативний комітет на чолі з А. Волошином, що на зборах 9 листопада створив громадське об'єднання "Рада депутатів Мадярії" або Руська народна рада (голова Сімеон Сабов). Ця

¹ Брацайко М. Августин Волошин. З приводу 60-ліття. *Календар Товариства "Просвіта" на рік 1935*. Ужгород, 1934. С. 45-49.

² Волошин А. Оборона кирилики. *Науковий збірник Товариства "Просвіта"*. Ужгород, 1936. С. 6.

громадська ініціатива висловилася в лояльному проугорському дусі: "Рутенський народ Мадярії дотримується своєї старої вітчизни і її територіальної недоторканості, одночасно протестує проти всіх таких спроб, які спрямовані на відрив рутенів Мадярії від своєї мадярської правітчизни або загрожують єдності мадярської держави"¹. Такими на той момент були політичні орієнтири духовно-релігійного та освітньо-культурного середовища міста Ужгород і прилеглих околиць, в якому жив і трудився А. Волошин.

Однак геополітичні зміни внесли істотні корективи в загальні суспільні настрої та настрої політичної верхівки цього регіону. Після Першої світової війни край ввійшов до складу Чехословаччини. Відтоді значно посилювався перехід греко-католиків у православ'я. Цьому процесові приховано (нерідко й відкрито) сприяв чехословацький уряд, причому небезпідставно. Адже цей рух похитнув позиції Мукачівської греко-католицької єпархії, в керівництві якої домінували проугорські настрої, не зовсім прихильні до Чехословацької держави. Звісно, в обороні своєї єпархії активно виступив о. Августин Волошин, принагідно проявивши себе доволі ерудованим полемістом і вельми лояльним громадянином Чехословацької Республіки.

Треба особібно відзначити те, що Августин Волошин у 1919 р. в числі делегатів трьох народних рад – Ужгородської, Хустської, Пряшівської – ухвалив рішення приєднати свій рідний край до Чехословаччини. Протягом 1919 – 1921 рр. він був членом тимчасового крайового уряду – Директорії. У 1923 – 1938 рр. А. Волошин очолював створену ним же Християнську народну партію Підкарпатської Русі, від якої в 1925 – 1929 рр. працював на постійній основі депутатом чехословацького парламенту.

У 1920 – 1939 рр. А. Волошин був на громадських засадах одним із керівників крайового товариства «Просвіта», а від 1929 до 1939 р. – почесним головою «Учительської громади», яку також сам із однокумцями й організував. У 1937 – 1938 рр. він очолював педагогічне товариство Підкарпатської Русі, а в

¹ Русак Ю. Воспоминания. Ужгород, 1938. С. 33.

1938 р. ініціював створення в Ужгороді на базі Українського вільного університету вищого навчального закладу з чотирьох факультетів.

Однак цей задум тоді з об'єктивних причин не змогли реалізувати. Згодом університет у краї все-таки появився, щоправда, в радянській редакції (формі) в липні 1945 р. як Ужгородський державний університет. Причому його започаткували де-факто безпосередньо на базі наявних духовних і світських закладів вищої освіти європейського типу, зокрема Ужгородської вчительської семінарії, котрою А. Волошин безпосередньо управляв майже два десятиліття та в приміщеннях якої нині діє Ужгородський університет, зокрема його юридичний факультет.

Як зазначалося, восени 1925 р. Августина Волошина обрали від Християнської народної партії депутатом чехословацького парламенту, що знаходився в Празі. Тому від 15 листопада 1925 р. директорські функції в Ужгородській учительській семінарії виконував його колега Стефан Дудинський. Депутатські повноваження А. Волошина закінчились 4 листопада 1929 р. і він відразу повернувся на посаду директора семінарії¹.

Прикметно, що Християнська народна партія, яку очолив А. Волошин, прагнула автономії краю, покращення матеріального становища населення і дотримання християнських принципів. Вона взяла участь у всіх виборчих кампаніях, які проводились у краї в міжвоєнний час. Також 1928 р. А. Волошин як впливовий регіональний політик організував «Кружок духовенства християнської народної партії» для широкої та систематичної місійно-освітньої діяльності серед своїх виборців і вірників греко-католицької церкви загалом.

Кількома штрихами позначимо правотворчу діяльність Августина Волошину, котрій далі в дисертації ми приділимо значно більше уваги. Як відомо, А. Волошин взяв активну участь у правовому врегулюванні питання щодо конфесійного податку. Ще від XVII ст. на Закарпатті кожна сім'я

¹ Волошин А. Доклад о діяльності Ужгородської греко-католицької п'євцо-учительської семінарії. За 1929-1930 шкільний рок. Ужгород, 1930. С. 4, 6.

віддавала для утримання парафіяльного священника частину свого прибутку натуральній чи грошовій формі, що називався "коблина".

Коблину скасували розпорядженням № 220 від 14 квітня 1920 р. тимчасового адміністратора Підкарпатської Русі. Внаслідок цього духовенство Мукачівської греко-католицької єпархії залишилось без вагомій матеріальної підтримки. В листопаді 1924 р. єпископ Петро Гебей подав на розгляд чехословацького уряду прохання під назвою "Меморандум в справі оплати державної допомоги священникам замість ліквідованої коблини".

Августин Волошин представляв цю важливу справу в чехословацькому парламенті. Після багатолітніх лобістських зусиль 25 липня 1926 р. нарешті ухвалено закон, на підставі якого священники отримували заробітну плату (конгруа) в розмірі 9 тис. крон на рік. Про цю маловідому сторінку правотворчої діяльності розкажемо, використовуючи матеріали чехословацького парламенту того часу, передусім ті, в яких комплексно відображена праця А. Волошина як депутата-законодавця з терміном повноважень від 15 листопада 1925 р. до 25 вересня 1929 р.¹

Ще один доволі показовий момент, де Августин Волошин усебічно проявив свою суспільну позицію. Ужгородська учительська семінарія від 1920 р. була руськомовною, але готувала учителів і для угорських шкіл. Починаючи з 1934 р. для тих, хто хотів скласти екзамен з угорської мови, офіційно встановили плату в 50 чехословацьких крон, що на той час було необтяжливо, цілком доступною ціною. Однак в 1937 р. чехословацька влада захотіла взагалі витіснити угорську мову з учительської семінарії. Натомість члени педагогічного колективу на чолі з А. Волошином запротестували й угорську мову як факультативний предмет залишилась у навчальних планах і програмах².

¹ Dr.h.c. Augustin Volosin, Msgr. URL: <http://www.psp.cz/en/sqw/detail.sqw?org=293&id=4521&l=en> ((дата звернення 12.11.18).

² Дунда Е. Доклад о діяльності Унгварського кор. греко-кат. лицея и пѣвцо-учительской семинарѣ. За 1938-39 школьный рок. Унгвар, 1939. С. 6.

Переломний момент у біографії Августина Волошина настав 17 жовтня 1938 р. Того дня директор Ужгородської учительської семінарії А. Волошин став державним секретарем охорони здоров'я і соціального забезпечення автономного уряду Підкарпатської Русі. Після арешту прем'єр-міністра автономії Андрія Бродія через обвинувачення в державній зраді, 26 жовтня 1938 р. А. Волошина привели до присяги як прем'єр-міністра автономного уряду Підкарпатської Русі. На звільнену посаду директора Ужгородської учительської семінарії тоді ж призначили чільного представника цього ж педагогічного колективу доктора філософії та теології о. Ернеста Дунду.

Як добре відомо, боротьба за автономію Підкарпатської Русі тривала два десятиліття. 11 жовтня 1938 р. рада міністрів Чехословаччини після тривалих переговорів погодилася на самоврядність краю і призначила автономний уряд Підкарпатської Русі на чолі з Андрієм Бродієм у складі трьох міністрів і двох статс-секретарів. Августин Волошин став статс-секретарем із питань охорони здоров'я і соціального забезпечення.

12 жовтня 1938 р. міністри автономного краю склали присягу в чехословацькій столиці – м. Прага. Повернувшись додому, вони 15 жовтня провели перше засідання. Відтак за державну зраду на користь Угорщини 26 жовтня 1938 р. в Празі чехословацькі правоохоронці заарештували Андрія Бродія. Внаслідок цього новим прем'єром Підкарпатської Русі став А. Волошин, на долю якого випали важкі випробування при розбудові управлінських структур Карпатської України.¹

Власне про діяльність Августина Волошина періоду Карпатської України свідчать чисельні джерела про органи державної влади та установи освіти, котрі, зокрема, зібрані в окремих фондах (загалом їх 7) Державного архіву Закарпатської області. Наприклад, у фонді 3 "Президія уряду

¹ Геревич М. Історіографія досліджень постаті Августина Волошина в українській науці. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 1(37). С. 80-84.

Карпатської України, м. Хуст" представлено 327 справ з документами за жовтень 1938 – березень 1939 рр. українською та чеською мовами¹.

Насамперед збережено документи про урядові рішення в налагодженні стабільної діяльності сфери комунікацій та роботи промислових підприємств, про вибори до сойму Карпатської України, відомості про попередження замаху на прем'єр-міністра А. Волошина, різноманітне офіційне листування, нормотворчу документацію автономного уряду та ін.

Крім названого фонду, документи за період Карпатської України у Державному архіві Закарпатської області зберігаються також у фондах "Президія міністерства внутрішніх справ Карпатської України", "Міністерство господарства Карпатської України" та ін.

У зазначених фондах містяться оголошення і розпорядження автономного уряду щодо компетенції окремих міністерств, інформація про евакуацію уряду А. Волошина до Хуста, передвиборні листівки Українського національного об'єднання, протоколи про результати голосування по виборах до сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р., матеріали щодо парамілітарної організації "Карпатська Січ", прохання емігрантів про громадянство, дозволи на державну роботу. Певний інтерес становить проект закону міністерства внутрішніх справ Чехословаччини щодо публікації нормативних документів, ухвалених урядом Карпатської України в збірнику законів Чехословацької Республіки від 20 грудня 1938 р.

Серед документів зазначених фондів зберігаються копії договорів Чехословаччини з Німеччиною, що направлялися для ознайомлення уряду Підкарпатської Русі з питань громадянства та оптації від 20 листопада 1938 р., про чехословацьких сезонних сільськогосподарських робітників від 19 січня 1939 р. – як зміну до договору від 11 травня 1928 р. Також є списки тих

¹ Путівник по фондах Державного архіву Закарпатської області. Т. 1. Фонди дорадянського періоду [гол. упоряд. М. Марканич]. Ужгород, 2019. С. 405-414; Перелік фондів Державного архіву Закарпатської області. URL: <https://archives.gov.ua/Publicat/Guidebooks/Putivnyk-Zak-obl.php>.

громадян, хто мав виїхати на роботи до Німеччини 9 березня 1939 р., чимало інших юридичних актів.

У цьому контексті добре відомо, що 1 листопада 1938 р. А. Волошин з помічниками виїхав на Віденський арбітраж, де від Підкарпатської Русі були відібрані міста Ужгород, Мукачево, Берегово, десятки сіл і передані Угорщині. Новою столицею краю став Хуст, куди евакуювали державні установи і служби. 9 листопада 1938 р. в Хусті створено Організацію народної оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС) на чолі з головним командантом Дмитром Климпушем. Українська народна рада видала Маніфест з програмою дій нового уряду. 25 листопада вийшла постанова про запровадження державної української мови, а 30 грудня – про вживання назви «Карпатська Україна»¹.

12 січня 1939 р. опубліковано заяву Августина Волошина про вибори до сойму, а 13 січня створено Українське національне об'єднання (УНО). 24 січня сформований центральний провід цієї політичної сили на чолі з Федором Реваєм. 12 лютого 1939 р. відбулися вибори до сойму Карпатської України, що складався з 32 послів (депутатів). За УНО проголосувало понад 92 відсотка виборців. 15 березня 1939 р. відкрилося повноважне засідання сойму, на якому Карпатську Україну проголосили незалежною державою, а її президентом обрали Августина Волошина. Однак в наступні дні Карпатську Україну окупували угорські війська, а її керівництво (президент, ряд членів уряду і депутатів сойму) опинилися в екзилі в Празі.

Сам же Августин Волошин перед світанком 16 березня 1939 р. покинув рідний край. Відтак він проживав постійно в Празі до дня свого арешту. У чехословацькій столиці А. Волошин ще 30 жовтня 1938 р. отримав почесний науковий ступінь – доктора філософії Українського вільного університету, а до виконання обов'язків професора педагогіки цього ж університету приступив восени 1939 р.² У 1940/41 навчальному році обраний продеканом

¹ Офіцинський Р. Карпатська Україна. Ужгород, 2020. С. 19, 49, 60.

² Офіцинський Р. Карпатська Україна. С. 85.

філософського факультету. У квітні 1945 р. став ректором Українського вільного університету.

Після приходу радянської армії співробітники народного комісаріату внутрішніх справ СРСР заарештували в Празі президента Карпатської України Августина Волошина 15 травня 1945 р. і відвезли в Москву в Лефортовську тюрму. Протягом місяця, 22 травня – 20 червня 1945 р., з ним провели вісім допитів, звинувативши в "антирадянських злочинах". За офіційними даними, А. Волошин помер 19 липня 1945 р. в Москві в Бутирській тюрмі, куди його перед тим перевели начебто для лікування¹. Всього в ув'язненні Августин Волошин перебував 52 дні. Після допитів, фізичних і моральних тортур помер у тюрмі на 72 році життя.

Підсумовуючи, зазначимо, що наявна архівно-документальна база дозволяє повноцінно реконструювати основні етапи біографії Августина Волошина як громадського і державного діяча, котрий зробив неоцінений внесок в історію не тільки рідного краю, але й всієї України. Слід особливо підкреслити, що є доступною творча спадщина А. Волошина, оскільки всі найважливіші його наукові, публіцистичні та художні праці опубліковані в окремих, по суті, сучасних академічних виданнях (1995, 2002 рр.). Загалом архівні та опубліковані документи і матеріали дають можливість простежити еволюцію політичних і правових поглядів А. Волошина, належно виявити і представити його внесок у правову думку України.

Висновки розділу

З'ясовуючи в контексті теми нашого дисертаційного дослідження теоретичні, історіографічні та джерелознавчі аспекти, найперше слід відзначити наступне. Августин Волошин (1874 – 1945) – Герой України, прем'єр-міністр і президент Карпатської України, депутат чехословацького парламенту,

¹ Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. Ужгород, 2003. С. 237; Довганич О. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність: репресії проти її оборонців та керівників. Ужгород, 2007. С. 35.

визначний педагог і вчений, релігійний та державний діяч, журналіст і письменник, професор і ректор Українського вільного університету в Празі. Оскільки він уособлює одну з яскравих сторінок українського державотворення, то його біографія та внесок в історію слугують предметом досліджень уже не одного покоління фахівців у різних галузях соціогуманітарних наук протягом останнього століття.

Якщо ємко підсумувати наявну джерельну базу, то загалом наукові та публіцистичні праці Августина Волошина можна назвати документованою історією відстоювання національної культури і правових традицій в складі чужих держав. Досягши вершин своєї інтелектуальної та політичної кар'єри, він послідовно дотримувався твердого переконання, що український народ заслуговує на об'єднання у власній державі та на почесне місце в родині цивілізованих націй.

А. Волошин цілком виважено і справедливо розглядав державотворчі процеси в Карпатській Україні як перший крок до відновлення самостійності соборної (об'єднаної) України. Ця самостійність була втрачена внаслідок поразки Української революції 1917 – 1921 рр.

Загалом про життя Августина Волошина та його багатогранну суспільну діяльність написано багато наукових праць у різних галузях знань (історія, педагогіка, психологія, соціологія, філологія, право та ін.). Водночас оприлюднено чимало спогадів його соратників і сучасників. Майже всі автори, дослідники і мемуаристи, концентрують увагу головним чином на його освітньо-культурній, педагогічній, громадській, політичній та священницькій діяльності.

Майже не вивченим на достатньому і належному рівні залишається внесок Августина Волошина у правову думку України. За поодиноким і незначним винятком, у цьому напрямку нема повноцінних та якісних наукових досліджень. Цю прогалину, власне, прагнемо заповнити своєю дисертацією, що представлена на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

(доктора філософії в галузі права) за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Ретельно проаналізувавши теоретичні, історіографічні, джерелознавчі аспекти дисертаційного дослідження, а саме: концептуальні засади, стан наукової розробки проблеми та її джерельну базу, пропонуємо розглянути його в наступному структурному плані. У трьох подальших розділах заслуговують окремого інтересу такі підтеми, як Августин Волошин про державно-правове становище міжвоєнного Закарпаття, правовий статус об'єднань громадян у працях А. Волошина, його погляди на правовідносини у сфері освіти.

У свою чергу, державно-правове становище міжвоєнного Закарпаття під кутом зору А. Волошина найдоцільніше подати через призму становища Підкарпатської Русі як адміністративно-політичної одиниці, з одного боку, а з іншого – ситуації в Карпатській Україні від здобуття автономії до проголошення незалежної держави. Аналізуючи правовий статус об'єднань громадян у працях А. Волошина, варто сфокусувати увагу насамперед на його трактовках ролі та місця громадських організацій та політичних партій. Звісно, погляди А. Волошина на правовідносини в освітній сфері неможливо повноцінно відобразити, не простеживши його позиції щодо статусу інтелігенції в суспільстві та державі, а також стосовно освітньої політики держави.

Розділ 2

Августин Волошин про державно-правове становище міжвоєнного Закарпаття

Як добре відомо, видатний український державний діяч Августин Волошин був не тільки дуже активним учасником переломних суспільних трансформацій в Центральній Європі, не тільки постійно ініціював, розробляв і ухвалював колегіальні політичні та правові рішення кардинального характеру, формулював, відстоював і популяризував оптимальні політико-правові зміни щодо усунення суперечностей та вдосконалення державно-правового становища міжвоєнного Закарпаття (свого рідного краю), але й системно, послідовно і скрупульозно відстежував усі адміністративно-політичні новації центральної чехословацької влади особисто й публічно в режимі реального часу.

Це переконливо засвідчують чисельні різноманітні публікації та виступи (особливо інтерв'ю) Августина Волошина в місцевій та зарубіжній суспільно-політичній періодиці (переважно для провідних газет), а також окремі видання його праць масовими (як на той час в регіональному вимірі) тиражами. Насамперед ідеться про важливі твори А. Волошина в жанрах політичної публіцистики, мемуаристики, історико-правового есе. Приміром, вельми промовистими є насичені значним емпіричним матеріалом "Спомини" А. Волошина, що друкувалися протягом 1923 р. в щоденній суспільно-політичній газеті "Русин" (Ужгород) і вийшли окремою книжкою того ж року, а пізніше кількаразово перевидавалися¹. На жаль, ці мемуари, що значною мірою

¹ Волошин А. Спомини. Ужгород, 1923. 96 с.; Волошин А. Спомини: Релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму. Філадельфія: Карпатський голос, 1959. 56 с.; Волошин А. Спомини. *Волошин А. Твори*. Ужгород: Гражда, 1995. С. 39-76; Волошин А. Спомини. *Волошин А. Вибрані твори*. Ужгород: Закарпаття, 2002. С. 32-78.

близькі до есе історико-правового спрямування, ще не тримали серед учених-правознавців належного пошанування та прискіпливого аналізу.

Загалом ідеться про глибоко аналітичні та діяльнісні управлінські конструкції Августина Волошина стосовно і в контексті двох політико-правових етапів суспільно-політичної ситуації на Закарпатті міжвоєнного періоду: 1) розвитку на правах квазіавтономної землі Підкарпатська Русь в складі унітарної Чехословацької Республіки (січень 1919 – жовтень 1938); 2) довгоочікуваного здобуття автономного статусу краєм Підкарпатська Русь / Карпатська Україна в умовах федеративної Чехо-Словацької Республіки (жовтень 1938 – березень 1939), що завершився насильною ліквідацією Чехословацької держави нацистською Німеччиною, а відтак проголошенням незалежної держави Карпатська Україна та її негайною військовою окупацією Королівством Угорщини.

2.1. Підкарпатська Русь як адміністративно-політична одиниця

Від самого початку входження рідного краю (Підкарпатської Русі) до Чехословаччини Августин Волошин послідовно й неодноразово визначав цей міжнародно-правовий факт як цілком добровільне і продумане рішення місцевої політичної еліти. Це рішення було історично обумовлене повним ігноруванням політичних, економічних, соціальних, освітніх, культурних і релігійних інтересів русинів-українців у 1918 – 1919 рр. Йдеться про часовий проміжок після ліквідації монархії Габсбургів за "демократичного уряду" незалежної Угорщини і періоду "панування мадярських большевиків". При цьому окремо А. Волошин наголошував на чисельних зловживаннях під час "окупації румунської" значної частини регіону (колишніх комітетів Мараморощ, Угоча і частково Берг), що тривало до серпня 1920 р.¹

¹ Волошин А. Споми́ни. *Волошин А. Вибрані твори*. Ужгород: Закарпаття, 2002. С. 75-76.

Августин Волошин цілеспрямовано, непохитно й наполегливо обстоював ідею про юридичне оформлення розширеної адміністративно-церковної автономії споріднених "греко-католицьких руських епархій" в Чехословацькій Республіці – Мукачівської та Пряшівської. З його точки зору, ця автономія слугувала б меті неухильного розвитку освіти рідною мовою і повнокровному забезпеченні належного соціального статусу священників і вчителів в обох уже тоді штучно роз'єднаних адміністративно регіонах – Закарпатті та Пряшівщині, що були історично, етнічно, демографічно, культурно й релігійно одним регіоном з найдавніших часів.

Виходячи з власного досвіду педагога і священника, А. Волошин резонно вважав, що таким чином, принаймні в освітній та релігійній сферах, вдалося б зупинити повзучу асиміляцію українського населення (передусім словакізацію Пряшівщини), нейтралізувати і ліквідувати "розділяючий нас мур несправедливої русько-словенської границі, котра розлучила брата від брата, роздробила наш маленький народ на ще менші частини, котрі самотньо не можуть ся обороняти"¹. Малося на увазі адміністративне розмежування між зонами компактного проживання українців і словаків, кажучи мовою сучасної термінології, зі збереженням самобутності українського історико-етнографічного регіону Лемківщина, що займає значну частину сучасної Східної Словаччини.

Широкомасштабну повноцінну реалізацію національно-культурних прав русинів-українців краю Августин Волошин бачив через призму продуманої, ефективної та збалансованої інформаційної та просвітницької політики в сприятливих умовах демократичного режиму Чехословацької Республіки. Особливе і провідне місце він закономірно відводив розгалуженій мережі масових періодичних видань рідною мовою. Це зовсім не випадково, адже А. Волошин протягом майже трьох десятиліть одночасно був прогресивним головним редактором, законослухняним і сумлінним видавцем щотижневої

¹ Волошин А. О церковной автономии. *Русинь*. 1923. Ч. 96. С. 2; Ч. 97. С. 2; Ч. 102. С. 2; Ч. 103. С. 2; [Волошин А.]. Религійный вопрос на Подкарп. Руси. *Русинь*. 1923. Ч. 51. С. 1-2.

суспільно-політичної газети "Наука", що 1 січня 1919 р. отримала актуальнішу назву "Руська Краина" (за короткочасною офіційною назвою регіону), а від 1922 р. – "Свобода" (універсальнішу за політичним і правовим змістом). Ця остання назва виявилася дуже символічною в жорстких обставинах ворожої дезінформації та пропаганди (переважно з боку Угорщини), коли пересічному населенню краю безоплатно й масово роздавалися газети й агітаційні матеріали "мадярських, мадяронських і русофільських кругів"¹. Ці матеріали були спрямовані на підрив чехословацької державності на Закарпатті та її делегітимацію. А. Волошин, навпаки, виявляв пошану до свого тоді чехословацького громадянства.

Слід окремо наголосити, що безперешкодне поширення неправдивих відомостей політичними конкурентами завдали крайовій газеті "Свобода" значних матеріальних збитків. Так, внаслідок цілеспрямованого підриву ділової репутації "Свободи" абсолютно безпідставними твердженнями про її начебто урядові джерела фінансування, ця газета несподівано втратила істотне число передплатників у другій половині 1922 р., тому видавалася вже не двічі в тиждень, як раніше, а лише раз у тиждень. У зв'язку з цим, а також і через занадто високі видавничі ціни (на друк, інші поліграфічні послуги) А. Волошин вимушений був доплатити з власних коштів доволі значну суму в розмірі понад 30 тис. чехословацьких корон, щоби зберегти "Свободу" незалежною газетою, що незаангажовано й некон'юнктурно "підпирає християнський і народний напрям політики"².

Для Августина Волошина унікальний історичний та державний період, відколи "чехословацьке військо освободило русинів", був важливим часом справжнього й безпрецедентного розквіту свободи слова і свободи друку. Найбільш знаменним явищем він вважав регулярний вихід, по суті, першої щоденної крайової газети "Русин", а також цілої низки регіональних газет –

¹ Волошин А. Ко історії нашого новинарства. *Русинь*. 1923. Ч. 100. С. 1-2; Ч. 101. С. 1-2; Ч. 104. С. 1-2; Ч. 106. С. 2; Ч. 107. С. 2; Ч. 110. С. 2; Ч. 111. С. 2-3; Ч. 112. С. 2; Ч. 117. С. 2; Ч. 119. С. 2-3.

² Волошин А. Спомини. *Волошин А. Вибрані твори*. Ужгород: Закарпаття, 2002. С 63.

органів різних політичних сил, які стабільно видавалися народною мовою ("Руська нива", Хліборобська партія, редактор Михайло Бращайко; "Вперед", Соціал-демократична партія, редактор Степан Ключурак), а також російсько-українським суржилом – сумішшю російської мови і українських говорів Карпатського регіону ("Карпаторусскій вістник", Земледільський союз, редактор Йосиф Камінський; "Село", Селянсько-республіканська партія, редактор Павло Сидор; "Русская земля", православні москвофіли, редактор Іларіон Цурканович).

Одночасно з'явилося чимало спеціалізованих неполітичних газет народною мовою, як-от: духовно-релігійний "Благовістник" (видавець Августин Волошин, редактор Омелян Бокшай), педагогічні – "Учитель" (редактор Северин Бочек), "Зоря" (редактор Кирило Коханий), дитячі – "Віночок" (редактор Іван Панькевич), "Наш рідний край" (редактор Олександр Маркуш), а також освітня газета російсько-українським суржилом "Народная школа" (редактор Антон Анталовський).¹

При цьому варто чітко наголосити, що Августин Волошин повсякчас був твердо переконаний, що доступна (за ціною, змістом, мережею розповсюдження) для найширших суспільних верств якісна газета є важливим фактором суспільного розвитку, а добросовісне дотримання високих стандартів свободи слова є запорукою суспільного прогресу, оскільки "для газет во первых потребна свобода"². Адже саме незалежна преса, журналісти котрої привчають населення до критичного мислення, слугує доволі ефективною протидією та профілактикою для зловживань державної бюрократії будь-якого рівня та важливим інструментом відновлення соціальної справедливості центральними і регіональними органами державної влади.

Серед вагомих спонукальних чинників добровільного приєднання карпатоукраїнського краю до Чехословаччини А. Волошин важливого значення

¹ Геревич М. Правові погляди А. Волошина на Підкарпатську Русь як адміністративно-політичну одиницю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 107-113.

² [Волошин А.]. 100. *Русинь*. 1923. Ч. 100. С. 1; Волошин А. Спомины. С. 67.

надавав угорській асиміляційній мовній політиці, що посилилась під час Першої світової війни проти тоді півмільйонного "руського народу Підкарпаття"¹. У 1914 р. в Угорщині, як інтегральній частині монархії Габсбургів, вивчення руської (української) мови в церковних народних школах обмежили лише третіми, четвертими і п'ятими класами, а мовою навчання в державних школах була виключно угорська без викладання руської (української) мови взагалі.

Крім того, угорський уряд у 1915 р. кириличне письмо руської (української) мови свавільно й необгрунтовано замінив латинікою, на власний розсуд впровадивши її в підручники, молитвенники і церковні книги за угорською фонетикою. Як член тимчасового комітету з питань азбуки консисторії Мукачівської греко-католицької єпархії, А. Волошин на відповідній, спеціально скликаній міністерській нараді в Будапешті рішуче заявив протест проти цього вкрай шкідливого мовно-політичного експерименту, розлого мотивуючи тим, що "латинська азбука не є способною для руського язика, особливо по малярській фонетиці"². Проте ця експертна позиція з належною лінгвістичною аргументацією була проігнорована органами тодішньої влади.

Натомість угорський уряд у Будапешті настирливо спонукав і, по суті, примусив Пряшівського греко-католицького єпископа Стефана Новака запровадити нововведення без жодних корекцій та виключень. Водночас Мукачівський греко-католицький єпископ Антоній Папп всіляко опирався цій деструктивній мовній реформі до початку 1916 – 1917 навчального року, коли угорський уряд безапеляційно вилучив кириличну навчальну літературу з усіх шкіл Карпатського регіону.

¹ Волошин А. О письменном языке подкарпатских русинов. Ужгород, 1921. Ч. 1. 40 с.; Волошин А. Борьба за кирилицу. *Русинь*. 1923. Ч. 139. С. 2; Ч. 140. С. 2; Ч. 143. С. 2; Ч. 144. С. 2; Ч. 145. С. 2; Ч. 148. С. 2; Ч. 149. С. 2; Волошин А. Оборона кирилицы, як оборонялися підкарп. русини проти останнього атак мадяризації перед переворотом? Ужгород, 1936. 35 с.

² Волошин А. Спомины. Мадярска литургия и Русины. *Русинь*. 1923. Ч. 90. С. 1-2; Ч. 91. С. 2-3; Ч. 92. С. 2; Ч. 93. С. 2.

Однак майже за два роки, влітку 1918 р., після переломних фронтових перемог країн військово-політичного блоку "Антанта" (противника Австро-Угорщини), у Мукачівській греко-католицькій єпархії відкликали розпорядження, вимушено видане задля витіснення кирилиці, а новий угорський уряд графа Міґаля Карольї публічно визнав право на викладання руської (української) мови у всіх народних школах у населених пунктах, де компактно проживали й складали значну частку представники руського (українського) населення.

Як авторитетний та чільний діяч представницької Ужгородської руської народної ради восени 1918 – навесні 1919 рр., Августин Волошин у своїх багатих на історико-правові подробиці спогадах за "гарячими слідами" розкрив особливості політико-правового механізму приєднання рідного краю до Чехословаччини, починаючи від схвалення Австро-Угорщиною резонансних ініціатив президента США Вудро Вільсона (знамениті "пункти Вільсона") про самовизначення народів. Саме відтоді почали масово організовуватися локальні представницькі органи – народні ради. Зокрема, 9 жовтня 1918 р. в Ужгородській учительській семінарії ухвалено програму й вибрано 30 членів "Ради угро-руського народу" (голова Симеон Сабов, греко-католицький священник русофільської орієнтації).

Закон Угорщини про крайову автономію від 24 грудня 1918 р. відразу викликав гостру критику Ужгородської руської народної ради, оскільки новопроголошена автономна одиниця Руська Країна у складі Угорщини включила лише чотири жупи – Ужгородську, Березьку, Угочанську і Марамороську, а решта три жупи історично єдиного регіону (Земплінська, Шариська і Спішська), заселених винятково або переважно русинами-українцями, залишились поза межами цієї автономії, відходили до Словаччини незрозуміло за яким критерієм¹.

Волошин А. Спомини. *Волошин А. Вибрані твори*. Ужгород: Закарпаття, 2002. С. 76-77.

До того ж, декларативно прихильний до русинів (українців) уряд М. Карольї навідріз відмовився ініціювати міжнародні гарантії для проголошеної автономії. Тому 1 січня 1919 р. в Будапешті повноважна делегація з Ужгорода офіційно звернулася до Чехословаччини через її посла Мілана Годжу про мирне введення в край чехословацького війська як першого етапу входження всього краю до Чехословацької держави. В Ужгород це військо ввійшло через декаду, 12 січня 1919 р.

Тоді ж стали детальніше відомими місцевим політикам і громадським діячам протоколи доленосних рішень Ради американських русинів, які на своєму плебісциті за народною ініціативою в м. Скрентон (штат Пенсильванія, США) в листопаді 1918 р. переважною більшістю голосів висловились за приєднання краю свого походження (Підкарпатської Русі) до Чехословацької Республіки. Зі свою боку, Ужгородська руська народна рада без зволікань наприкінці січня 1919 р. підтримала рішення американських русинів, розлого обумовивши засади очікуваної національно-культурної та господарської автономії в окремому меморандумі до президента Чехословаччини Томаша Масарика.

Як детально і безпристрасно пригадав Августин Волошин, у березні 1919 р. представники американських русинів Григорій Жаткович і Юлій Гардош вичерпно поінформували Ужгородську руську народну раду про свої переговори з американським і чехословацьким президентами В. Вільсоном і Т. Масариком, а також про особливості розгляду важливого питання про майбутній статус краю на Паризькій мирній конференції¹. Вказана Ужгородська рада озвучену інформацію обговорила, взяла до відома і загалом зустріла дуже прихильно.

Невдовзі, 8 травня 1919 р., на загальному зібранні всіх руських (українських) народних рад (Ужгородської, Пряшівської, Хустської) було одноголосно схвалено організаційно-правові дії та політичні рішення

¹ [Волошин А.]. Перша Ужгородска Руська Народна Рада. *Русинь*. 1923. Ч. 69. С. 1-2; Ч. 70. С. 1.

американських русинів, обрано нову Центральну руську народну раду (30 членів) і представницьку делегацію (100 осіб) для поїздки до чехословацької столиці – місто Прага, щоби зробити урочисту політичну заяву про юридичне приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки, підкресливши його добровільний та обдуманий характер.

Прикметно, що напередодні, тобто перед початком зібрання згаданих трьох рад, в Ужгородському кафедральному греко-католицькому соборі після літургії посвятили синьо-жовтий прапор як регіональний. Тобто йшлося про започаткування традиції офіційного використання на Закарпатті національно-державної символіки України, що вже тоді синхронно мала належний правовий статус в Українській Народній Республіці та Українській Державі. Наступного дня після посвяти синьо-жовтого прапора в Ужгородському жупанаті вибрали і затвердили Центральну руську народну раду та її президію в складі восьми осіб. Головою цієї Центральної ради був обраний Антоній Бескид (доти голова Пряшівської ради), заступниками голови – Августин Волошин (голова Ужгородської ради) і Михайло Брацайко (голова Хустської ради).

Вище згадана сточленна делегація 20 травня 1919 р. в Празі офіційно передала відповідне рішення (протоколи і меморандум) Центральної, Пряшівської, Ужгородської, Хустської руських народних рад особисто президенту Томашу Масарику. При цьому нетривалі схвальні промови виголосили Антоній Бескид, Григорій Жаткович і Августин Волошин, зафіксувавши консолідовану позицію русинів (українців) усього регіону і діаспори.¹

У переданих чехословацькому президенту політико-правових документах невід’ємними умовами приєднання краю чітко називалися цілісність його території (Закарпаття і Пряшівщини) та її автономний статус. Однак, на цілком слухну думку А. Волошина, впровадити тоді негайно в життя

¹ Геревич М. Правові погляди А. Волошина на Підкарпатську Русь як адміністративно-політичну одиницю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 107-113.

ці наріжні правові принципи завадили два непереборні чинники: зовнішній (в березні 1919 р. розпочалася війна коаліції країн, зокрема Чехословаччини і Румунії, проти комуністичного державного перевороту в Угорщині, що тривала понад чотири місяці) і внутрішній (затяжні міжусобиці, викликані та посилені москвофілами, вихідцями з краю та емігрантами, проти греко-католицької церкви, народної мови та місцевої інтелігенції, котрі не припинялися протягом усього Міжвоєння)¹.

Неводнораз Августин Волошин цілком однозначно висловлювався про те, що просто не існувало кращої політичної альтернативи для Підкарпатської Русі, ніж добровільно приєднатися до Чехословацької Республіки на правах автономії, гарантованих міжнародним правом (Сен-Жерменський договір, 10 вересня 1919 р.). Він доволі розгорнуто, виважено та аргументовано обґрунтував це фундаментальне положення в своєму інтерв'ю для американської руської (української) газети "День" 1923 р., що тоді ж таки повністю увійшло до його книжки "Дві політичні розмови" (Ужгород, 1923), що швидко розійшлася в рідному краї та була прочитана найширшим загалом².

За власним зізнанням, Августин Волошин восени 1918 р. належав до тих суспільних діячів, які не передбачали зовсім цілковитого розпаду монархії Габсбургів, а лише прогнозували перетворення її на федеративну, з автономною "країною русинів закарпатських і підкарпатських" в її складі.

Принагідно відзначимо, що Августин Волошин уживав тоді політонім "закарпатські русини" не щодо українців власне сучасного Закарпаття, а щодо українців сусідніх історичних регіонів Галичини і Буковини, котрі входили до Австро-Угорщини як окремі адміністративно-політичні одиниці (коронний край Королівство Галичини і Володимирії та коронний край Герцогство Буковина). У свою чергу адміністративно-політичну одиницю Підкарпатська

¹ Волошин А. Пану Гагаткови. *Русинь*. 1923. Ч. 20. С. 2; Ч. 21. С. 3; [Волошин А.]. Политиканство. *Русинь*. 1923. Ч. 88. С. 1-2.

² Інтерв'ю А. Волошина («День», ч. 47). *Русинь*. 1923. Ч. 30. С. 1-2; Ч. 31. С. 1-2; Ч. 32. С. 1-2; Волошин А. Двѣ политичнѣ розмовы. Ужгород, 1923. 32 с.

Русь у статусі автономної землі (краю), номінальної ("автономії на папері" до жовтня 1938 р.) та реальної (від жовтня 1938 р. до березня 1939 р.), А. Волошин найчастіше позначав політичними і правовими термінами "країна" і "держава". Це можна буде побачити далі на конкретних прикладах політичної діяльності та публікацій А. Волошина.

Найголовнішою причиною постійної політичної нестабільності на Підкарпатській Русі після її входження до Чехословаччини Августин Волошин бачив у непримиренній антидержавній діяльності провідників таких деструктивних і взаємно поєднаних сил, як "мадярські іредентисти" (проугорські та угорські сепаратисти) і москвофіли (прибічники небільшовицької та монархічної Росії, "російсько-більшовицькі бунтівники")¹. Їхньою цілком дієвою противагою, на переконання А. Волошина, був "народний напрям" (український), лояльний та конструктивно налаштований до Чехословацької держави.

Августин Волошин неперервно, виважено і наполегливо апелював до офіційної Праги, всіялко спонукаючи політичну верхівку Чехословаччини до державної фінансової підтримки комплексу заходів щодо безпосередньо прискореного розвитку народної свідомості русинів-українців через розширення та належну комплектацію мережі шкіл, читалень, преси і видавничих проєктів у депресивних місцевостях, а також шляхом поступового піднесення життєвого рівня місцевого населення: справедлива земельна реформа в інтересах бідних і середніх прошарків населення, стимулювання малого підприємництва і кооперації.

Водночас А. Волошин резонно, цілеспрямовано і розважливо закликав заможних і патріотично налаштованих американських русинів матеріально і на постійній основі підтримувати впливову крайову громадську освітньо-культурну організацію "Просвіта", наявну освітньо-культурну періодику,

¹ Волошин А. Ко вопросу политичноѣ консолидації. *Русинь*. 1923. Ч. 11. С. 1-2; [Волошин А.]. Мадяре и Росія. *Русинь*. 1923. Ч. 138. С. 1; [Волошин А.]. Мадярска пропаганда в Америцѣ. *Русинь*. 1923. Ч. 68. С. 1-2.

вигідно вкладати свої заощадження і капітали в перевірені місцеві руські (українські) підприємства і банківські установи¹.

Серед чисельних прогресивних перетворень на Підкарпатській Русі в складі Чехословаччини Августин Волошин найперше відзначив створення ефективної та розгалуженої системи охорони здоров'я і сучасних лікарень, завдяки чому вдалося приборкати періодичні епідемії небезпечних хвороб, які завдавали величезних демографічних збитків всьому регіону.

Наступним важливим кроком стала прогресивна судова реформа, що призвела до належного кадрового забезпечення судових органів і якісних розглядів судових проваджень у розумні строки. Як не парадоксально, доти в судах всього регіону судовий процес щодо осіб, звинувачених в тяжких злочинах, зокрема у вбивствах, починався зазвичай через рік після надходження обвинувального акту й матеріалів справи.

Опосередковано це погіршувало криміногенну обстановку в краї, демонструючи безкарність правопорушників, кримінальних злочинців. Натомість за чехословацькою судовою реформою в Підкарпатській Русі результативно розпочали роботу 3 седрії (апеляційні суди) та 10 окружних судів, укомплектованих судьями належної кваліфікації, причому рідною мовою в багатьох з них була руська (українська)². Проте частка русинів-українців серед суддів пропорційно не відповідала етнічній структурі краю.

Протягом перших трьох років перебування Закарпаття в складі Чехословаччини, як переконував Августин Волошин, вдалося досягти істотних зрушень у соціальній політиці, за ведення котрої відповідало крайове управління (реферат) соціальної опіки. Регулярну державну підтримку отримали в регіоні десятки тисяч безробітних, воєнних інвалідів, вдів і сиріт, глухонімих і безпритульних дітей. Зокрема, були засновані навчально-виховні

¹ [Волошин А.]. Нашим америцким братьям во увагу. *Русинь*. 1923. Ч. 133. С. 1.

1. ² [Волошин А.]. Інтерв'ю А. Волошина кореспонденту чеської газети "Лідове Новини". *Нова Свобода*. 1939. 12 січня.

заклади для дітей-сиріт в Мукачеві, Севлюші (Виноградіві), а в Ужгороді – школа-інтернат для глухонімих дітей.

Відповідною до реалій, продуманою та вдалою А. Волошин вважав чехословацьку економічну політику, яка проводилася через крайові управління торгівлі (торговельний реферат) і сільського господарства (земледільний реферат) та найперше спрямовувалася на адекватне стимулювання розвитку домашніх промислів і локальних промислових спілок (ткалень, кошарень тощо), дієву допомогу в меліорації земельних угідь, селективній роботі в тваринництві, вдосконаленні агротехніки і пропагуванні нових технологій (зادля цього засновано господарську школу в с. Домбоки, нині Мукачівського району Закарпатської області), подоланні хронічного малоземелля селянських господарств, їх пільгового доступу до "дешевих кредитів".

Добре забезпечена фінансовими ресурсами, ефективна освітня політика Чехословаччини була для А. Волошина так само незаперечним досягненням. Якщо на початку 1919 – 1920 навчального року в єдиній в краї гімназії (Ужгородській) явно бракувало учнів, то за три роки на Підкарпатській Русі вже повноцінно діяли 4 гімназії (заклади профільної середньої освіти), а також 10 горожанських шкіл (заклади базової середньої освіти). Крім того, належно функціонували 4 галузеві заклади вищої освіти – 3 учительські семінарії, торговельна академія, а також цілий ряд закладів професійно-технічної освіти (2 торгові школи, промислова школа та ін.)¹.

У 1923 р. Августин Волошин у чеській щоденній газеті "Tribuna", що виходила в Празі, розмістив свою дискусійну статтю "Страх про Підкарпатську Русь", яка побачила світ також українською мовою в згаданій вище його книжці "Дві політичні розмови", що вийшла значним тиражем². Це свого роду полемічна відповідь правому чехословацькому політикові-русофілові Карелові Крамаржу за його некоректні висловлювання і фривольні заперечення існування

¹ Волошин А. В інтересѣ ужгородского школьництва. *Русинь*. 1923. Ч. 214. С. 1.

² Волошин А. Страх о Подкарпатску Русь (Из пражской газеты «Tribuna», ч. 65). *Русинь*. 1923. Ч. 36. С. 1-2; Ч. 37. С. 1-2; Волошин А. Двѣ политичнѣ розмовы. Ужгород, 1923. 32 с.

українського народу, за його епатажні рекомендації щодо Підкарпатської Русі "не насаджувати українства і не переслідувати православних". А. Волошин цілком резонно зауважив, що "Крамарж хоче від страху русифікувати русинів" за прикладом царської Росії. Натомість справжні прибічники демократичної Росії, наполягав А. Волошин, не можуть вимагати русифікації, взагалі посягати на мовні права і свободу віросповідання інших народів.

Августин Волошин наголосив, що кордони держав визначають етнографічні, географічні, культурні чинники, які наразі його рідний край "завели до Праги, а не Львова або Києва". При цьому українство русинів Підкарпатської Русі не означає русофобства, до того ж, цілковитим анахронізмом є переконаність, що поява малоруського (українського) народу викликані "інтересами Берліна, Відня чи Львова". А. Волошин твердо переконував: "Не німці, а тисячлітня історія відділила малоруський народ від великоруського народу, і що не могла до сьогодні природа соединити, що не міг зробити 250-річний абсолютизм царської Росії, то не удасться і новим "демократичним" політикам"¹. До речі, Центральна руська народна рада в Ужгороді 12 серпня 1919 р. ухвалила спеціальну резолюцію, визначивши офіційною мовою саме "малоруський язик з етимологічним письмом".

Як депутат чехословацького парламенту (грудень 1925 – жовтень 1929 рр. від Християнсько-народної партії), Августин Волошин 8 травня 1929 р. публічно виступив із обширною промовою з нагоди 10-ліття приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки². Він з пошаною віддав належне зусиллям досвідченого правника Григорія Жатковича (адвоката за фахом), представника американських русинів, який після урочистостей щодо приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини наприкінці травня 1919 р.

¹ Волошин А. Страх о Подкарпатску Русь (Из пражской газеты «Трибуна», ч. 65). *Русинь*. 1923. Ч. 36. С. 1-2; Ч. 37. С. 1-2.

² Промова посла Авг. Волошина дня 8 мая 1929 з нагоди 10-літнього ювілею прилучення Підк. Русі до Чсл. Республіки. *Свобода*. 1929. Ч. 20. С. 2; Ч. 21. С. 2; Ч. 22-23. С. 2; Ч. 24. С. 2-3; Ч. 25. С. 2; Ч. 26. С. 2.

невідкладно провів предметні переговори в Празі щодо тимчасового управління краєм. 12 червня 1919 р. відповідний план затвердив чехословацький уряд.

Августин Волошин звернув особливу увагу на те, як 20 серпня 1919 р. головний воєначальник у регіоні, представник Антанти французький генерал Едмон Еннок в Ужгороді перед жупанатом виголосив ключові положення схваленого нормативного акта під назвою "Генеральний статут" щодо державного управління Підкарпатської Русі та представив чехословацького адміністратора краю Яна Брейху, призначеного урядом у Празі. У цьому статуті визначалися адміністративні межі краю (частина II), народна мова (руська (українська)) отримала статус офіційної мови та мови навчання (ч. III), визначалися повноваження адміністратора краю і директорії, як дорадчого органу з правових, адміністративних, кадрових, мовних, шкільних і релігійних питань (ч. IV). Окремо декларувалися вибори до крайового представницького органу (сойму) не пізніше, як 90 днів після виборів до чехословацького парламенту, а також передбачалася розширена фінансова автономія: "Підкарпатська Русь буде мати свої власні публічні фінанси".

Проте головний зміст "Генерального статуту" не відповідав очікуванням Центральної руської народної ради. Адже запропонована "словенско-руська" (словацько-українська) адміністративна межа була несправедливою, а дочасна демаркаційна лінія була проведена цілком свавільно вздовж річки Уж і до Східної Словаччини чехословацьке керівництво віднесло "третину руських земель", де багатьох "руських учителів руських шкіл" звільнили через те, що не знали по-словацьки. Тому Центральна руська народна рада в знак цілковитої незгоди з таким віроломним рішенням негайно подала меморандум президенту Чехословацької Республіки. Щоби залагодити серйозний політичний конфлікт, натомість відповідальні особи з канцелярії чехословацького президента пообіцяли, що Підкарпатській Русі будуть належати Любовнянський округ Спішської жупи, північна частина Шаришської та Земплинської жуп, північна і західна частина Ужгородської жупи.

Як наголосив Августин Волошин, починаючи від 1 жовтня 1919 р., протягом тижня в Празі в міністерстві закордонних справ засідала комісія з адміністративного розмежування Підкарпатської Русі та Словаччини. Членами комісії було 8 осіб (2 чехи, 2 словаки, 4 русини-українці). Інтереси Підкарпатської Русі представляли Антоній Бескид, Євгеній Пуза, Омелян Невицький, Августин Волошин. На засіданнях комісії головував міністр закордонних справ Чехословаччини Едвард Бенеш. У протоколі комісії чітко відобразили важливі підсумкові положення про "руську територію" і спірну "русько-словенську територію"¹. Однак дочасна демаркаційна лінія вздовж річки Уж так і залишилася межею між Словаччиною і Підкарпатською Русю впродовж усього міжвоєнного періоду. Нині – це лінія сучасного державного кордону між Україною і Словацькою Республікою з невеликими коригуваннями в південній частині Ужгородського району Закарпатської області в 1946 р.

На знак протесту проти таких територіальних маніпуляцій 28 вересня 1919 р. Григорій Жаткович, як голова директорії Підкарпатської Русі, опублікував свою політичну програму дій з вимогами до чехословацького уряду закріпити конституційно гарантії автономії краю та зібрати в одних адміністративних межах всі "руські території". Через ігнорування цих наріжних вимог у січні 1920 р. Г. Жаткович демонстративно подав у відставку з посади голови директорії, а члени директорії невдовзі заявили про повну солідарність з його політичною і правовою позицією.

Як твердив А. Волошин, президент Т. Масарик прихильно ставився до відстоювання законних прав та інтересів Підкарпатської Русі, проте провідні члени чехословацького уряду їх відверто ігнорували². У 1919 р. саме прем'єр-міністр Карел Крамарж і міністр внутрішніх справ Антонін Швегла домоглися демаркаційної лінії між Словаччиною та Підкарпатською Русю вздовж річки

¹ Промова посла Авг. Волошина дня 8 мая 1929 з нагоди 10-літнього ювілею прилучення Підк. Русі до Чсл. Республіки. *Свобода*. 1929. Ч. 20. С. 2; Ч. 21. С. 2; Ч. 22-23. С. 2; Ч. 24. С. 2-3; Ч. 25. С. 2; Ч. 26. С. 2.

² Волошин А. Вибрані твори [упоряд. О. Мишанич]. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 113-114.

Уж. А. Швегла виключно пояснив членам директорії Підкарпатської Русі, що крайову автономію можна трактувати, обмежившись винятково виборами сільських старост. А після призначення Г. Жатковича першим губернатором Підкарпатської Русі А. Швегла своїм міністерським розпорядженням обмежив його права настільки, що звів їх до чисто церемоніальних повноважень. Власне, через те новопризначений губернатор Г. Жаткович невдовзі гучно подав у відставку і в 1921 р. назавжди покинув Чехословаччину і повернувся до США.

Загалом прогресивні на початку політико-правові трансформації на Підкарпатській Русі в другій половині 1920-х рр. отримали стійку ретроградну тенденцію. На цьому А. Волошин зробив окремий наголос. Адже чехословацький уряд взяв асиміляційний курс на проведення чехізації регіону, про що переконливо засвідчувало стрімке штучне зростання мережі чеських шкіл в руських (українських) селах і дуже мале число серед державних службовців представників місцевого населення.

Головною причиною цієї невтримної деградації політико-правового становища краю Августин Волошин називав брак спільної ідеї серед політичної верхівки Підкарпатської Русі, котра була роздроблена "на 12-15 партій", що не хотіли "між собою витворити якусь кооперацію"¹. При цьому незаперечним здобутком для краю був демократичний державний режим Чехословацької Республіки із гарантованими правами і свободами людини і громадянина. Навіть за умови затяжної "автономії на папері" встановлення демократичного ладу, на погляд А. Волошина, стало "найціннішим здобутком з прилучення Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки, бо з народа безправних, угнетених одиниць, із слуг шляхтичів стався народ свободних горожан"².

Августин Волошин непохитно дотримувався думки про те, що наявний на міжвоєнному Закарпатті розкол місцевої руської (української) інтелігенції на два ворожі культурні напрями був штучно роздутий чехословацькою верхівкою

¹ Волошин А. Вибрані твори [упоряд. О. Мишанич]. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 115.

² Волошин А. Вибрані твори [упоряд. О. Мишанич]. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 104, 114.

з внутрішньополітичних цілей¹. Він вважав, що представники народного (українського) напряму (передусім їх репрезентувало впливове Товариство "Просвіта") не були противниками "великоруського язика" (російської мови), оскільки з їхньої ініціативи в середні школи краю вивчення російської мови запровадили як обов'язковий предмет старших класів. Натомість стараннями чехословацької влади добре фінансово забезпечена регіональна громадська організація "Общество имени Александра Духновича" представляла "русский" (російський) напрям, послуговуючись у своїх виданнях російською мовою за правописом періоду царської Росії (до 1917 р.).

Як переконував А. Волошин російська мова аж ніяк не могла претендувати на статус офіційної мови Підкарпатської Русі, позаяк у краї нема жодного діалекту близького до "великоруського язика", а місцеві говори цілковито належать до "малоруського (українського) язика". До того ж, навіть російськомовні провідники "Общества имени Александра Духновича" в побуті розмовляли народними говірками. Із місцевих інтелігентів порівняно правильно говорили російською лише ті, що в роки Першої світової війни тривалий час провели на території Росії як військовополонені, а також емігранти-русофіли з Росії або з українських регіонів Галичини і Буковини².

Крім офіційного статусу української мови на Закарпатті в складі Чехословаччини, Августин Волошин активно і невтомно відстоював українську національну символіку як основу для крайової. Так, у 1934 р. від імені Ужгородської руської народної ради її голова Августин Волошин подав главі чехословацького уряду Іванові Маліпетру меморандум щодо офіційного затвердження крайового прапора, що бачився цією народною радою як символ історичних традицій, народних і культурних змагань та ідеалів. А. Волошин аргументовано переконував, що підкарпатські русини споконвіку мають свій прапор в синьо-жовтих барвах. Його історія сягала аж до середньовічної "Мархії Рутенорум", самоврядного адміністративно-політичного утворення XI

¹ Волошин А. Всім русинам доброї волі. *Свобода*. 1934. Ч. 33.

² Волошин А. Вибрані твори [упоряд. О. Мишанич]. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 127-128.

ст. Пізніше синьо-жовті барви гармонійно ввійшли в символіку Марамороської жупи, головних міст регіону Ужгород і Пряшів, Мукачівської та Пряшівської греко-католицьких єпархій.

Наприкінці та після завершення Першої світової війни народні ради русинів-українців регіону з огляду на історичні традиції проголосили символом Підкарпатської Русі та руського (українського) народу синьо-жовтий прапор: в Любовні 5 жовтня 1918 р., Ужгороді 9 жовтня 1918 р., Будапешті 10 грудня 1918 р. (Всенародний конгрес русинів), Мараморош Сиготі 16 грудня 1918 р., Хусті 11 січня 1919 р. А в Ужгороді 7 травня 1919 р. перед об'єднавчим засіданням всіх руських (українських) народних рад краю, що привело до заснування Центральної руської народної ради, синьо-жовтий прапор, як крайовий народний прапор, урочисто посвятили в Ужгородському Хрестовоздвиженському кафедральному соборі Мукачівської греко-католицької єпархії.¹

Наступного дня, 8 травня 1919 р., під цим прапором проголошено рішення Центральної руської народної ради про добровільне приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки, а потім вельми представницька (сточленна) делегація Центральної руської народної ради 12 травня 1919 р. урочисто передала в Празі президенту Т. Масарику своє рішення про це приєднання. Тоді ж синьо-жовті прапори вивісили на Граді (президентській резиденції), залізничному вокзалі, інших публічних і приватних будовах Праги, а всі члени делегації на чолі з Антонієм Бескидом почепили на свій одяг синьо-жовті кокарди².

Руські (українські) емігранти в Америці, що в листопаді 1918 р. на своєму плебісциті більшістю голосів проголосували за приєднання краю до Чехословаччини, на згадку про переломну історичну подію надіслали рідному

¹ Геревич М. Правові погляди А. Волошина на Підкарпатську Русь як адміністративно-політичну одиницю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 107-113.

² Боротьба за прапор. Меморандум Першої Руської Народної Ради (Народовецька Волошинова Рада) до правительства. *Українське слово*. 1934. Ч. 45. С. 1-2.

краю синьо-жовтий прапор, який їхня делегація 18 липня 1920 р. на центральній площі князя Федора Корятовича в Ужгороді урочисто передала губернаторові Підкарпатської Русі Григорієві Жатковичу і віце-губернаторові Петрові Еренфельду, етнічному чеху.

Віце-губернатор окремо від імені чехословацької влади вшанував цей прапор як народний та крайовий. Відтоді цей прапор, що під охороною дбайливо зберігався в службовому приміщенні міської управи Ужгорода, головного міста Підкарпатської Русі, офіційно використовувався на різних урочистостях. Синьо-жовті барви ввійшли до герба Підкарпатської Русі, середнього і великого герба Чехословацької Республіки. Саме тому в параграфі 5-6 закону Чехословацької Республіки від 20 березня 1920 р., № 256, зазначалося: "Герб Підкарпатської Русі: щит повздовж розділений, в правім синім полі три золоті бервена, в лівім срібнім полі стоячий червений медвідь, що дивиться вправо"¹.

Як наполегливо нагадував центральній чехословацькій владі Августин Волошин, спочатку в державних установах цим крайовим прапором активно послуговувалися. Однак 11 липня 1934 р. президія крайового уряду видала розпорядження про те, що цей крайовий прапор офіційно не визнаний (на відміну від крайового герба), тому його використання є правопорушенням, тобто зазіханням на суверенітет і цілісність державної території. Натомість розпорядились уживати виключно державний прапор. А. Волошин відразу висловив свій протест проти заборони крайового прапора, що насправді вже тривалий час використовувався, розцінивши це як грубе посягання на права і свободи населення краю, що добровільно приєднався до Чехословацької Республіки та зберігав цілковиту лояльність до неї.

Августин Волошин розкритикував таке рішення виконавчого органу регіональної влади, а також наказ крайового інспектора Яна Вондрачка від 5 жовтня 1934 р. про відзначення головного державного свята 28 жовтня

¹ Боротьба за прапор. Меморандум Першої Руської Народної Ради (Народовецька Волошинова Рада) до правительства. *Українське слово*. 1934. Ч. 45. С. 2.

(проголошення Чехословацької держави), яким дозволялося використання тільки державного прапора. Тому 28 жовтня 1934 р. чехословацькі жандарми в ряді сіл і міст Підкарпатської Русі демонстративно зривали синьо-жовті кокарди з одягу громадян під час мирних зібрань, безцеремонно знімали синьо-жовті прапори з приватних будов і в зв'язку з цим повідомили про скоєння їх мешканцями кримінальних правопорушень.

Усе це в часі співпало із загостренням міжнародних відносин і зростанням ревізіоністичної пропаганди (нагнітання угорського сепаратизму) зробили Чехословацькій державі "фатальні прислуги". А. Волошин вимагав від чехословацького уряду невідкладно забезпечити виконання на Підкарпатській Русі трьох правових рішень: 1) заборонити переслідування громадян за прилюдне вживання синьо-жовтого прапора; 2) дозволити його використання на державних і крайових святах; 3) скасувати протизаконні розпорядження місцевої влади щодо крайового прапора, а винних за їх видання притягти до суворої відповідальності.

Як вбачається з наведеного вище емпіричного матеріалу, Августин Волошин у своїй творчій спадщині та протягом політичної діяльності чехословацького періоду підняв низку важливих питань в контексті політико-правової ситуації на Підкарпатській Русі. Йдеться передусім про наповнення задекларованої "автономії на папері" реальним правовим статусом, включно із функціонуванням державної регіональної мови (руської (української)), вільного користування офіційною крайовою символікою, зокрема вживання синьо-жовтого прапора. Головним стримуючим фактором на шляху еволюційних державотворчих процесів у краї А. Волошин вбачав у неприхованому намаганні чехословацької політичної верхівки посилити унітарну форму правління держави, запеклій протидії децентралізації владних повноважень, в небажанні повноцінно реалізувати автономний статус Підкарпатської Русі де-факто і де-юре.

2.2. Карпатська Україна: від здобуття автономії до проголошення незалежної держави

Після 11 жовтня 1938 р., коли Підкарпатська Русь під міжнародним тиском (Мюнхенська угода 30 вересня 1938 р.) нарешті отримала реальну автономію та було призначено автономний уряд на чолі з провідним угро- і русофілом Андрієм Бродієм, політико-правова ситуація в регіоні докорінно змінилася. За два тижні чехословацькі правоохоронці арештували А. Бродія за державну зраду як багаторічного агента Угорщини, звідки він отримав чималі задокументовані суми винагороди за підривну роботу проти територіальної цілісності Чехословаччини. Чехословацький уряд оперативно провів кадрові перестановки у виконавчій владі Підкарпатської Русі.

Новопризначений прем'єр-міністр Августин Волошин 26 жовтня 1938 р. на мітингу в Ужгороді виголосив свою програмну промову¹. Найпершим своїм завданням він визначив упорядкування адміністративних меж автономного краю, захист етнічних кордонів українського населення та державних кордонів Чехословаччини боєздатною армією, а також наголосив на відповідальній крайовій економічній політиці, оскільки в світі "є ще більше гористі краї", що економічно розвиваються успішно.

Новий прем'єр автономії відразу отримав суспільне визнання його легітимності та високу підтримку громадської думки. Адже тоді ж маніфестанти пройшлися вулицями, вигукуючи свої симпатії владі: "Нехай живе українська влада Підкарпаття, нехай живе наша армія, нехай живе Чехословацька федеративна держава!"

За міжнародним Віденським арбітражем 2 листопада 1938 р., низинна південнозахідна територія нинішнього Закарпаття з містами Ужгород, Мукачево, Берегово відійшла до Угорщини. Як прем'єр-міністр Підкарпатської Русі (Карпатської України), Августин Волошин вимушений був сприйняти

¹ З промови, виголошеної дня 26-го жовтня 1938 р. в Ужгороді. *Нова свобода*. 1938. 28 жовтня.

територіальний поділ краю доконаним фактом. Про це свідчить "Маніфест уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України" від 3 листопада 1938 р., підписаний в Ужгороді прем'єр-міністром А. Волошином¹. Цей документ невідкладно надрукували й розповсюдили у формі окремої листівки. Де-факто в ньому проголошено поруч офіційної назви автономії Підкарпатська Русь ще одну назву Карпатська Україна, що невдовзі ввійшла в офіційний вжиток у краї, хоча де-юре відповідно до чехословацького законодавства єдиною офіційною назвою краю залишалася назва Підкарпатська Русь.

У маніфесті стверджувалося, що Ужгород і Мукачево є споконвічно українськими містами, а їх відривом від Карпатської України за рішенням міжнародних арбітрів сплачено надзвичайно велику ціну за здобуття української державної самостійності краю. Через те столиця країни (автономії) переноситься з Ужгорода до Хуста, де 21 січня 1919 р. проголошено "перше бажання самостійності" (возз'єднання з Українською Народною Республікою).

Окремо в маніфесті спростовувалися безпідставні твердження "агентів чужих інтересів" про економічну нежиттєздатність автономії, що була зменшена територіально ("обкромлена земля") шляхом штучного вилучення найбільш економічно потужної її частини. Однак, як наголошувалося, здобуті культурні та політичні свободи забезпечать у краї "хліб і працю", зокрема задекларовано будівництво нових доріг і залізниць. Наприкінці маніфесту містився заклик до суспільної єдності, подолання релігійних і соціальних протиріч, твердої моральної підтримки автономної влади населенням Карпатської України і всім українським народом.

Як міністр чехословацького федерального уряду ("міністр для управи Підкарпатської Русі") і голова автономного уряду, Августин Волошин у межах своєї компетенції та у відповідності до параграфу 8 "мовного закону" Чехословаччини (№ 122 від 29 лютого 1920 р.) видав "Розпорядження

¹ Волошин А. Вибрані твори [упоряд. О. Мишанич]. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 485-486.

правительства Підкарпатської Русі з дня 25 листопада 1938 про державну мову", що набрало чинності від дня його оголошення¹. Згідно з цим розпорядженням, "державною мовою в країні Підкарпатської Русі є мова українська (малоруська)" (п. 1), проте особам чеської, словацької та російської (руської, великоруської) народності гарантувалося право на офіційні звернення своєю материнською мовою (п. 2). Всі постанови, які суперечили п. 1 і п. 2 цього розпорядження скасовувалися.

Одночасно А. Волошин підписав "Розпорядження міністерства культу, шкіл і народної освіти в Хусті з дня 25 листопада 1938 про мову (язик) навчання", що так само набуло чинності від дня його оголошення². Гарантувалося навчання учнів рідною мовою, що вживається в місцевій громаді (п. 1). У школах "для дітей українських (руських, себто малоруських)" мовою навчання мала бути українська в її літературній формі (п. 2). За наявності щонайменше 40 "школоповинних дітей" станом щорічно на 30 червня дозволялося відкривати класи з російською ("великоруською") мовою навчання (п. 3). При зменшенні числа учнів у класі з російською мовою навчання до 30-ти протягом 8 днів такий клас мали закрити, а учнів перевести до класу з українською мовою навчання (п. 4). Мовами навчання визначалися літературні мови із загальноновживаним правописом, схваленим крайовим міністерством культу, шкіл і народної освіти (п. 5).

З нагоди призначення нового складу уряду Карпатської України Августин Волошин 3 грудня 1938 р. в Хусті чітко окреслив поточні завдання всієї виконавчої влади краю³. З його точки зору, було цілком закономірним перетворення Чехословацької Республіки на "вільну федерацію чехів, словаків та українців". Адже протягом двох десятиліть, відколи "наш народ зв'язав свою

¹ Розпорядження правительства Підкарпатської Русі з дня 25 листопада 1938 про державну мову. *Урядовий вісник*. 1938. 6 грудня. С. 1.

² Розпорядження міністерства культу, шкіл і народної освіти в Хусті з дня 25 листопада 1938 про мову (язик) навчання. *Урядовий вісник*. 1938. 6 грудня. С. 2.

³ Проголошення прем'єра д-ра Волошина. З нагоди іменування нового уряду Карпатської України 3-го грудня 1938 р. в Хусті. *Нова Свобода*. 1938. 4 грудня.

долю з чехами і словаками", відбулися істотні суспільні перетворення. Всупереч несприятливій геополітичній ситуації (Віденський арбітраж) край отримав довгоочікувану автономію, котру належало наповнити реальним змістом і піднести національну свідомість.

На національній консолідації та піднесенні національної свідомості А. Волошин наголосив окремо з нагоди Різдва 1939 р. Він звернув увагу на постійному вторгненні в край озброєних терористів із сусідніх країн (мова йшла про Угорщину і Польщу, хоча прямо їх не названо), які нападали і вбивали звичайних громадян і правоохоронців (жандармів), нищили комунікації (мости, дороги, лінії телефонного зв'язку) тримали в сталому напруженні прикордоння. Карпатська Україна натоді була "одинокую українською країною, яка здобула свою самоуправу", що розцінювалося надзвичайним здобутком всієї української нації, котрій величезної шкоди завдала царська Росія та закономірне породження на її руїнах – комунізм (більшовицький режим)¹. Розвиток крайової автономії А. Волошином бачився вагомим кроком до відновлення соборної України ("воскресне Україна"), що раніше була "коморою Європи", тобто країною з високим рівнем життя населення.

У подібному політико-правовому спрямуванні витримана різдвяна промова до українського народу прем'єра Августина Волошина, оголошена по радіо на Святвечір 1939 р. Ним стверджено, що "наша держава" (Карпатська Україна) є найменшою частиною земель українського народу, котра наразі отримала "свободу і визволення" під проводом "щиронародних політичних провідників", наділених реальними владними повноваженнями. При цьому А. Волошин абсолютно правильно вважав: "Політична, культурна й господарська свобода є надзвичайно цінним правом, яке криє в собі тяжкі

¹ Волошин А. Мир людям доброї волі! *Нова Свобода*. 1939. 7 січня.

обов'язки супроти громадянства"¹. Тобто права і обов'язки громадянина, як юридичні категорії, він розглядав у тісному взаємозв'язку.

На порядку денному тоді стояла невідкладне питання про вибори першого крайового парламенту (сойму). Його склад А. Волошин бачив услід за першим теоретиком державного устрою, античним філософом Платоном, на авторитетні судження якого посилався. Тобто цей сойм повинен був складатися з "людей найрозумніших і найліпших", непохитних носіїв моральних цінностей, з яких мали брати приклад співгромадяни за наскрізним принципом: "Хто знає і любить своє, того не зловить агент чужих ворожих нам інтересів". Крім того, законодавча діяльність сойму повинна була відповідати соціальним і політичним очікуванням "мільйонів братів українців за кордоном", в Європі та Америці, які надали кадрову, інформаційну, моральну, політичну, фінансову і матеріальну підтримку інституціям Карпатській Україні.

Як відповідальний державний діяч, Августин Волошин серед актуальних суспільних проблем Карпатської України найперше вирішував ті, що безпосередньо стосувалися ефективності та якості державного управління. У цьому вагому роль відводилося розбудові міста Хуст як нового адміністративно-політичного центру автономного краю. Тому серед пріоритетних інвестиційних проєктів були переведення з Праги до Хуста Українського університету, зведення урядового комплексу (кварталу), народного театру, музею, кафедрального собору, а передусім прискорене будівництво шляхів сполучень у краї, зокрема залізничної лінії Перечин – Свалява – Хуст, що запланували розпочати ранньої весни 1939 р. При цьому А. Волошин Чехословацьку федерацію відкрито розглядав "пробним каменем практичного, справедливого співжиття слов'янських народів"². Тобто він не обмежувався виключно локальними рамками і проєктуванням винятково регіональних політико-правових перспектив.

¹ Різдвяна промова прем'єра Карпатської України д-ра А. Волошина, оголошена по радіо на Святвечір до українського народу. *Нова Свобода*. 1939. 11 січня.

² Інтерв'ю А. Волошина кореспонденту чеської газети "Лідове Новини". *Нова Свобода*. 1939. 12 січня.

У світоглядному сенсі Августин Волошин особисто не мав жодних упереджень проти пересічного русофільства чехів, радше чеської верхівки, тобто шанування російської культури. Він не виступав проти прав зарубіжних росіян ("сам говорю добре по-російськи") як етнокультурної спільноти, але непримиренно ставився до ренегатів українського народу. А. Волошин повсякчас наголошував на позитивних прикладах тісної співпраці українців і чехів у Карпатській Україні, зокрема народних рад – чеської та української. Обстоюючи повну свободу релігії, але не ототожнюючи її з національним самовизначенням, будучи греко-католицьким священником, Августин Волошин толерував православ'я, до якого належало багато свідомих українців. Проте він виступав категорично проти будь-яких виявів релігійного екстремізму, "надужиття релігійних почувань", політизації релігії та одержавлення церковних установ.

Як особливо виразно підкреслив А. Волошин в резонансному інтерв'ю для провідної чеської газети "Лідове Новини", у Хусті планували звести близько ста помешкань для державних службовців, а між Замковою горою і залізничним вокзалом збудувати модерний урядовий квартал ("хустське Галаго") з широкими вулицями. Розраховували при тому на зацікавлений чеський капітал і високий технічний потенціал всієї Чехословацької федерації¹. Тому А. Волошин постійно не тільки декларував, але й відстоював взаємовигідні тісні дружні відносини між українцями і чехами.

Однак у січні 1939 р. в порушення конституційного закону, без відома і належного погодження ("сигнації прем'єра української влади") чехословацький федеральний уряд призначив етнічного чеха генерала Лева Прхалу міністром уряду Карпатської України. При цьому представники Чеської народної ради в Хусті вважали сумнівне і неправомірне призначення Л. Прхали міністром Карпатської України "нещасним кроком". Прем'єр Карпатської України А. Волошин, розсудливо реагуючи на бурхливі демонстрації в Хусті проти

¹ Інтерв'ю А. Волошина кореспонденту чеської газети "Лідове Новини". *Нова Свобода*. 1939. 12 січня.

такого призначення, був упевнений, що "український народ дасть гострий відпір цьому новому замахові мадяро-русофілів та чеських шовіністів проти прав українського народу"¹.

Примітно, що в Літературному архіві "Пам'ятки національного письменства" в Празі (Literární archiv Památníku národního písemnictví, офіційний сайт – ramatniknarodnihopisemnictvi.cz) зберігся датований в Хусті 5 лютого 1939 р. рукопис передмови Августина Волошина як прем'єр-міністра Карпатської України ("předseda vlády Karpatské Ukrajiny") до чеськомовної антології карпатоукраїнської поезії (представлено сім місцевих авторів – п'ятеро писали українською (Ю. Боршош-Кум'ятський, Зореслав, Ф. Потушняк, М. Рішко, І. Колос) і два російською (В. Добош, А. Патрус)), яку готував до друку чеський літературний критик Антонін Гартл, але котра так і не вийшла окремим виданням через неждану ліквідацію Чехословацької держави 14 березня 1939 р.

У цій передмові А. Волошин ще раз підтвердив свої світоглядні принципи про поступове планомірне будівництво вільної Карпатської України на основі загальних національних моральних цінностей. При цьому він наполягав: "Розвиток літератури є дуже важливою частиною морального і політичного виховання нації, оскільки зміст літератури формує і кристалізує ідеали національного генія"². З цим важко не погодитися.

Вельми примітним документом є відозва "До всіх громадян Карпатської України!" за підписом прем'єр-міністра Августина Волошина і міністра Юліяна Ревая. Перед виборами до сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р. вони звернути увагу на історичну вагу цієї доленосної події, коли "найменша частина

¹ Прем'єр А. Волошин про демонстрації проти іменування ген. Прхали міністром. Інтерв'ю А. Волошина редактору "Нової Свободи". *Нова Свобода*. 1939. 21 січня.

² Neznámý text premiéra Avgustyna Vološyna z roku 1939. URL: <https://www.myukrajina.cz/node/707?fbclid=IwAR1rMf9TrpAH4soWEYT79n2CAiaDMtZb4auWq-epKQJtvIKvKrcOa0bik> ((12.03.2019).

великого українського народу" забезпечила собі автономію в рамках братньої Чехословацької Республіки¹. Це був дуже важливий політико-правовий акцент.

Виявом суспільної консолідації, національної свідомості та політичної зрілості для авторів відозви стало добровільне поєднання колишніх партій в одну політичну силу – Українське національне об'єднання, що висунула спільний список кандидатів у депутати сойму, включно з представниками національних меншин. Окремо відзначено, що угорська меншина "через своїх провідників з старого режиму" відмовилася від свого місця в цьому виборчому списку, на відміну від чехів, німців, румунів, які запропонували по одній кандидатурі.

Бажаючи процвітання Карпатській Україні та всій Чехословаччині, А. Волошин та Ю. Ревай завершили свою відозву промовистими політичними гаслами: "Хай живе нова федеративна республіка українців, словаків і чехів! Слава Україні!" Як бачимо, тоді мова йшла саме про розвиток і зміцнення Чехословацької федеративної держави. Саме це було на порядку денному всієї карпатоукраїнської влади, причому однозначно, без жодного подвійного змісту.

Після переконливої перемоги висуванців Українського національного об'єднання та національних меншин на виборах до сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р. (на засадах загального, вільного і таємного голосування) Августин Волошин у зверненні "Солодкий мій народє!" висловив глибоку подяку всім виборцям, які показали себе відповідальними громадянами і гідними представниками "великої нації святого Володимира Великого і Ярослава Мудрого", виявили політичну зрілість, національну свідомість і суспільну солідарність, чітке розуміння спільних інтересів і велику відповідальність за міжнародні наслідки своїх електоральних дій. Він окремо подякував за тісну політичну співпрацю національним меншинам краю – німцям, чехам і румунам, які виставили своїх кандидатів у депутати сойму і

¹ Волошин А. До всіх громадян Карпатської України! *Нова Свобода*. 1939. 8 лютого.

проголосували за спільний з українцями виборчий список вражаючою більшістю голосів (понад 90 %).

Після оголошення результатів цих виборів Августин Волошин доволі детально констатував, що угорська національна меншина теж переважно проголосувала саме за цей список, хоча "в останній хвилі – певно лиш на якийсь зовнішній диктат" не подала і не включила свою кандидатуру до виборчого списку. Він гарно подякував також єврейській меншині (на жаль, теж не подала своєї кандидатури до сойму) за велику виборчу активність. Загалом же подальший соціальний, культурний, господарський, політичний розвиток Карпатської України А. Волошин бачив лише в гармонії міжнаціональних відносин та "у згоді з нашими слов'янськими братами чехами і словаками у спільній федерації"¹.

За кілька днів, 17 лютого 1939 р., у Хусті прем'єр-міністр Августин Волошин підписав нову відозву уряду Карпатської України під назвою "До всього українського народу", тобто до тих, хто проживав на рідних землях і в діаспорі². У цій відозві однозначно підтримано важливу ініціативу громадської Центральної національної ради Карпатської України від 10 лютого 1939 р. про негайний добровільний "всенародний національний податок" (пів відсотка річного заробітку) всіх українців світу на розбудову державності Карпатської України. Задля цього Підкарпатський банк в Хусті оперативно відкрив спеціальний розрахунковий рахунок під назвою "Народний фонд розбудови Карпатської України". Відповідальним за прозоре ведення справ і звітність цього фонду Августин Волошин призначив Сергія Єфремова, рахункового (фінансового) директора при президії уряду Карпатської України.

Власне, податковій політиці відведено чільне місце в наступному зверненні президії влади Карпатської України під назвою "Громадяни Карпатської України!" від 2 березня 1939 р., яке підписали прем'єр А. Волошин і міністр господарських справ (економіки) Ю. Ревай. Передусім йшлося про

¹ Волошин А. Солодкий мій народі! *Нова Свобода*. 1939. 14 лютого.

² До всього українського народу. Відозва уряду Карпатської України. *Нова Свобода*. 1939. 21 лютого.

обдуманий намір автономної влади законодавчо закріпити концепцію "ощадної держави". Суть її полягала в тому, що для всіх податників (платників податків) відповідні державні установи (фінансові уряди) повинні були постійно надавати відкриті вичерпні пояснення щодо сплати податків і постійно звітувати щодо їхнього подальшого економного використання на вагомій суспільній цілі.

Як зазначено в цьому зверненні, для торговців, ремісників і промисловців своєчасна й добровільна сплата податків і заборгованостей по них безпосередньо готівкою у податкових органах (урядах), сільських і районних нотаріатах, поштою служили своєрідним доказом патріотизму і лояльності до "власної держави" (Карпатської України). Саме тому пропонувалося до широкого вжитку нове державницьке гасло: "Плачання податків – це підтримка боротьби за свободу та незалежність, неплачання то – шкідництво, саботаж"¹. Ми зі свого боку мусимо підкреслити, що в сучасних розвинутих країнах такий принцип є наріжним каменем в організації держави.

Вершиною і найважливішим досягненням державотворчої діяльності Августина Волошина стало проголошення ним на посаді крайового прем'єр-міністра незалежності Карпатської України 14 березня 1939 р. по радіо, буквально за кілька годин після ліквідації Чехословацької держави нацистською Німеччиною і проголошення незалежності Словаччиною, що доти мала такий же автономний статус, як і Карпатська Україна². Наступного дня, 15 березня 1939 р., вперше зібрався на засідання новообраний крайовий парламент – сойм, який так само проголосив незалежність краю з дотриманням належної юридичної процедури. Варто ще раз підкреслити, що незалежність Карпатської України проголошено вже після фактичної ліквідації Чехословацької федеративної держави.

¹ Громадяни Карпатської України! Звернення президії влади Карпатської України. *Нова Свобода*. 1939. 2 березня.

² Худанич В. Діяльність автономного уряду Карпатської України в 1938 – 1939 рр. *Закарпатська Україна у складі Чехословаччини (1919 – 1939)*. Пряшів, 2000. С.103-114.

Знаменний конституційний закон був одностайно ухвалений соймом Карпатської України в Хусті 15 березня 1939 р. Його підписали чотири повноважні службові особи в такій послідовності: голова сойму Августин Штефан, діловод (письмовод) сойму Августин Дутка, глава новоутвореної держави ("Президент Карпато-Української Республіки") Августин Волошин, секретар сойму Михайло Кочерган. Закон був доволі стислим за змістом, стилістично простим і добре зрозумілим особам без юридичної освіти, структурно складався з восьми параграфів.

Фактично кожен із параграфів цього конституційного закону – коротке, але юридично ємке положення – правова норма, висловлена одним переважно простим реченням. Для унаочнення наших тверджень подаємо цей доленосний документ мовою оригіналу:

"§ 1. Карпатська Україна є незалежна Держава.

§ 2. Назва Держави є: КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.

§ 3. Карпатська Україна є республікою з президентом, вибраним Соймом Карпатської України, на чолі.

§ 4. Державна мова Карпатської України є українська мова.

§ 5. Барва державного прапора Карпатської України є синя та жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня.

§ 6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: медвідь у лівім червонім півколі, чотири сині та три жовті смуги у правому півколі і ТРИЗУБ св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому законові.

§ 7. Державний гімн Карпатської України є "Ще не вмерла Україна".

§ 8. Цей закон обов'язує зараз від його прийняття"¹.

Отже, у цьому конституційному акті визначалися відповідно: 1) незалежність держави; 2) її назва; 3) форма правління – республіка на чолі з президентом, обраним соймом; 4) статус української мови як державної; 5)

¹ Конституційний закон ч. 1 Карпатської України 15 березня 1939 р. *Штефан А. Августин Волошин – президент Карпатської України*. Торонто, 1977. С. 94.

державний прапор; 6) державний герб (ця стаття передбачала ухвалення також окремого закону); 7) державний гімн (без вказівки на авторів слів і мелодії); 8) набуття чинності закону з моменту його ухвалення. Як справедливо відзначили історики права, цей закон лише окреслив атрибути державності і не містив конституційних норм про правовий статус особи й громадянина, організацію місцевих органів виконавчої влади, правосуддя тощо¹. Це мало стати пріоритетом у наступних конституційних актах.

Однак подальші державотворчі кроки припинилися, оскільки Угорщина провела військову окупацію Карпатської України протягом 15-18 березня 1939 р. Президент, уряд, службовці, військові, громадяни Карпатської України евакуювалися через сусідні держави Румунію, Словаччину і Польщу переважно в чеські землі (новоутворений протекторат Чехії та Богемії), окуповані Німеччиною. Перебуваючи в місті Загреб 30 березня 1939 р., Августин Волошин у Великодньому зверненні до українців у Югославії з жалем констатував очевидні факти про втрату свободи "віткою українського народу в Карпатах" під натиском "численнішого й сильнішого ворога". Проте, на його переконання, після того, як "українські герої сучасності" вчинили збройний опір окупації, "Голгофа українського народу" недмінно завершиться національним воскресінням. Своє звернення він підсумував політично актуальним пасхальним привітанням: "Високо тримаймо національний прапор, а ВОСКРЕСНЕ УКРАЇНА!"². Зауважимо, що це висловлювання слугує нині своєрідним політичним пророцтвом, яке справдилося.

В еміграції, коли Августинові Волошину виповнилися ювілейні 70 років, він склав належним чином свій заповіт 19 серпня 1944 р. у Празі в присутності свідків Степана Клочурака і Миколи Долиная. У цьому документі "Мій заповіт (тестамент)" 5 сторінок машинописного тексту, в кінці якого власноручні

¹ Усенко І. Конституційні акти незалежної Карпатської України. *Енциклопедія історії України*. Т. 5. Київ, 2008. С. 76.

² Волошин А. [Великоднє звернення до українців у Югославії]. *Вістник українського товариства Просвіти у Загребі*. 1939. Березень-квітень; Штефан А. Августин Волошин – президент Карпатської України. С. 109.

підписи А. Волошина, С. Клочурака, М. Долиная. Августин Волошин бажав скромного похорону ("без світських парад"), на якому просив роздати присутнім спеціально виготовлені образки, де з одного боку потрібно було зобразити Розп'яття з підписом: "Мій Ісусе милосердя", а з іншого – відтворити світлину покійного з проханням: "Помолімся за о. Августина Волошина, б. президента Карп. України, народженого 17.ІІІ.1874 в Келечині, помершого дн... в..." Як бачимо, він однозначно і чітко підкреслив, що найвищим досягненням у житті була його державницька діяльність, а її вінцем – посада президента Карпатської України¹.

Власне, в окремій політичній частині свого заповіту А. Волошин звернувся до українському народу з програмними побажаннями чимскоріше відновити релігійну (церковну) і національну єдність, що принесуть політичну свободу в порозумінні з сусідніми народами на засадах "абсолютної етики християнського універсалізму". Він вважав, що лише загальнохристиянська етика допоможе українцям зайняти почесне місце "в родині цивілізованих націй", досягти "найсправедливішої соціалізації громадянського життя без утилітаризму й без жорстокости безбожного соціального плану", не дозволить у майбутньому українську націю "розбивати чужими інтересами"².

Наведене вище в цьому підрозділі дає підстави нам вповні обгрунтовано висловити положення про те, що на основі свого багатого політичного досвіду, особливо здобутого на посадах прем'єр-міністра автономного уряду Підкарпатської Русі / Карпатської України і президента незалежної республіки Карпатська Україна (в тому числі в еміграції), Августин Волошин в контексті своїх засадничих уявлень про державу і право пріоритетного значення надавав питанням внутрішньополітичної стабільності, національної безпеки, податкової політики, державних інвестицій, міжнаціональних відносин, електоральної демократії, дотриманням прав і свобод людини і громадянина. Фактично щодо кожного із зауважених питань А. Волошин у своїй творчій спадщині та під час

¹ Офіцинський Р. Карпатська Україна. Ужгород, 2020. С. 103.

² Волошин А. Вибрані твори [упоряд. О. Мишанич]. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 499.

політичної діяльності подав розгорнуті судження, зокрема теоретичні дефініції та відобразив їхні практичні аспекти з огляду на наявний подійний політико-правовий матеріал, що заслуговував емпіричної обробки не тільки з позицій державного діяча, але й вченого-мислителя.

Висновки розділу

У своїх публіцистичних, науково-популярних, мемуарних публікаціях та політичних деклараціях (заявах і зверненнях) Августин Волошин об'єктивно, різнобічно й детально відобразив передумови, причини, механізми і наслідки кардинальної зміни політико-правової ситуації на Закарпатті наприкінці Першої світової війни і після її завершення. Він скрупульозно, невідкладно й оперативно в режимі реального часу відслідковував і показував як позитивні суспільні зрушення внаслідок рішень та дій центральних органів державної влади Чехословацької Республіки, так і проігноровані, відкладені та невирішені високопосадовцями найважливіші політико-правові питання, насамперед щодо повноправної реалізації всіх положень задекларованої автономії Підкарпатської Русі в конструктивних правотворчому та правозастосувальному руслах.

Очоливши регіональну чехословацьку державну владу в Підкарпатській Русі (Карпатській Україні), Августин Волошин у схвалених ним нормативних актах поетапно реалізовував свою державотворчу програму, вироблену протягом тривалого часу його діяльності як провідного в краї політика і державного діяча. Ця програма передбачала розбудову автономії (позначав термінами "країна" або "державна", що не дрівнюють сучасному їх тлумаченню) в складі Чехословацької федерації на засадах демократичної, соціальної та правової держави.

Наявні історико-правові джерела переконливо засвідчують, що Августин Волошин пильно відстежував, вивчав і коментував політико-правову ситуацію

на Підкарпатській Русі упродовж усього чехословацького періоду. Як активний політик, він послідовно вимагав від вищих органів державного управління Чехословацької Республіки надання рідному краю замість задекларованої "автономії на папері" реальної, з чітко регламентованим правовим статусом. При цьому А. Волошин чимало своїх праць присвятив розгорнутому обґрунтуванню необхідності повсюдного функціонування руської (української) мови як державної регіональної мови, а також належного правового врегулювання зловідомого питання щодо офіційної крайової символіки, зокрема щодо офіційного статусу синьо-жовтого прапора.

Курс чехословацької політичної верхівки на посилення унітарної форми правління держави Августин Волошин вважав вкрай деструктивним, негативним і конфліктогенним чинником у внутрішньополітичній ситуації всієї Чехословаччини. Вагомою перепорою в державотворчих процесах у рідному краї, на переконання А. Волошина, була постійна протидія центральних органів державної влади Чехословацької Республіки давно назрілим та об'єктивним вимогам децентралізації владних повноважень по вертикалі зверху вниз, а також невмотиване зволікання щодо повноцінної реалізації міжнародних зобов'язань щодо надання адміністративно-політичній одиниці Підкарпатська Русь автономного статусу в повному обсязі де-факто і де-юре.

Нині особливий підвищений інтерес викликають політичні та правові погляди, ініціативи і рішення Августина Волошина на посадах федерального міністра (члена чехословацького уряду) і прем'єр-міністра автономного уряду Підкарпатської Русі / Карпатської України, а також президента Карпатської України, починаючи від проголошення ним незалежної держави та надто в еміграції. Він водночас оприлюднив тоді свої засадничі положення про теорію та практику державного будівництва.

Насамперед А. Волошин доволі розлого висловився щодо забезпечення внутрішньополітичної стабільності, зміцнення національної безпеки, удосконалення податкової політики (включно із запровадженням добровільного національного податку серед українців світу для інвестування в розвиток

державотворчих процесів у Карпатській Україні), визначення пріоритетних напрямків для чехословацьких загальнодержавних інвестицій, шляхів гармонізації міжнаціональних відносин, системного дотримання електоральної демократії, прав і свобод людини і громадянина в Карпатській Україні.

Щодо кожного із важливих для рідного краю політичних і правових питань Августин Волошин у своїй творчій спадщині та під час політичної діяльності запропонував глибокі, аргументовані та виважені судження. Заслужують окремої уваги його теоретичні дефініції та детальне відображення ним практичних аспектів застосування певних законодавчих норм, з акцентом на їх удосконалення або скасування.

Кожну наявну правову колізію А. Волошин аналізував із "потрійної позиції": як регіональний політик (чільний учасник представницьких громадських організацій рідного краю), як державний діяч (депутат чехословацького парламенту, член чехословацького уряду і голова уряду крайової автономії, президент Карпатської України) і як енергійний, активний та об'єктивний вчений-мислитель, для якого пошук і встановлення наукової істини було ключовим покликанням.

Розділ 3

Правовий статус об'єднань громадян у працях А. Волошина

Існують різні підходи в зарубіжній та вітчизняній юридичній науці до класифікації об'єднань громадян та визначення їхнього правового статусу. Це зумовлено національними правовими традиціями. сукупність прав, обов'язків, гарантій, обмежень і відповідальності, які реалізуються у правовідносинах, що виникають під час взаємодії об'єднань громадян із державними органами, органами місцевого самоврядування тощо¹.

Відповідно до чинного Закону України "Про громадські об'єднання" (від 22 березня 2012 р.) громадське об'єднання є добровільним об'єднанням фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів². За організаційно-правовою формою таке об'єднання утворюється як громадська організація або громадська спілка. У громадській організації засновниками і членами (учасниками) є фізичні особи, а в громадській спілці засновниками виступають юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права і фізичні особи. При цьому громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку.

¹ Журенок Т. Правовий статус та види громадських об'єднань. *Форум права*. 2012. № 4. С. 356-361; Цьвок М. Адміністративно-правовий статус недержавних громадських організацій в Україні. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Юридичні науки. 2017. № 861. С. 346-353.

² Закон України "Про громадські об'єднання". 22 березня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.

Попередній Закон України "Про об'єднання громадян" (від 16 червня 1992 р.), що втратив чинність на підставі Закону України "Про громадські об'єднання" (від 22 березня 2012 р.), визначав об'єднання громадян як добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод¹. При цьому незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо) об'єднання громадян визнавалися політичною партією або громадською організацією. Політична партія об'єднання прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого і регіонального самоврядування і представництво в їх складі. Громадська організація – об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

З огляду на це зробимо аналіз правового статусу об'єднань громадян у працях Августина Волошина, маючи на увазі як громадські організації, так і політичні партії. При цьому відразу зауважимо, що їхнє визначення та тлумачення в часи життя і діяльності А. Волошина дещо відрізнялося від сучасних трактовок і правових регулювань.

3.1. Громадські організації

Августин Волошин належав до засновників першого на Закарпатті акціонерного товариства, що розпочало свою діяльність у 1902 р. на правах такого виду об'єднання громадян, що нині за правовими ознаками найближче до громадської організації. Процедура його заснування і реєстрації він детально

¹ Закон України "Про об'єднання громадян". 16 червня 1992 р.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-12#Text>.

описав у тематичних спогадах, які оприлюднила в Ужгороді щоденна газета "Русин" у 1923 р.¹

До 1902 р. підкарпатські русини (закарпатські українці) не мали жодного торговельного товариства, а лише просвітницько-культурне – "Общество Святого Василя Великого", яке за участі Мукачівської греко-католицької єпархії заснували в Ужгороді в 1864 р. Його статут затвердила Намісницька Рада (Helytartótanács) у Будапешті. Проте невдовзі через адміністративний тиск державних службовців-сповідників угорського шовінізму після 1867 р. в умовах австрійсько-угорського дуалізму ця громадська організація підупала, існувала чисто формально і видавала лише щорічні календарі.

Починаючи від 1892 р., греко-католицький єпископ Юлій Фірцак спробував поживити діяльність "Общества Святого Василя Великого", проте угорський уряд у Будапешті гостро протидіяв "національній іреденті" (нібито сепаратизму). Причому відповідного закону про громадські організації національно-культурного спрямування тоді не існувало й навіть не розробляли в парламенті в Будапешті. Йдеться про територіальну частину монархії Габсбургів, що мала тоді офіційну назву "Землі священної Угорської корони святого Стефана".

Втім, загальні збори "Общества Святого Василя Великого" 23 грудня 1896 р. обрали нове керівництво (президію), а новим головою – протоієрея Івана Яковича. Провівши певну реорганізацію, ці загальні збори накреслили курс на прискорену модернізацію поточної національної просвітньо-культурної діяльності вказаної громадської організації. Зокрема, започаткували власну популярну газету "Наука", хоча на початку її видання засновник і власник – "Общество Святого Василя Великого" – не мав своєї друкарні та фондів для інвестицій.²

¹ Волошин А. Як мы основали первое подкарпато-руское акционерское товариство. *Русинь*. 1923. Ч. 55. С. 2-3; Ч. 61. С. 2-3.

² Геревич М. Особливості правового статусу та вплив на розвиток держави і суспільства громадських організацій у працях А. Волошина. *Правова позиція*. 2021. №1(30). С. 120-124.

За три роки (1899 р.) це товариство закупило друкарню в Мукачеві за 6 тис. крон, які позичили в єпархіальній касі Мукачівської греко-католицької єпархії. Натомість прибічники мадяризації розмістили нищівні статті в ужгородських і будапештських угорських газетах проти "національного руху русинів". Тому уряд земель угорської корони (Транслейтанії) викликав до Будапешта покровителів "Общества Святого Василя Великого" – греко-католицьких єпископів Юлія Фірцака з Ужгорода та Івана Валя з Пряшева. Останній відразу піддався урядовому тиску і висловився за ліквідацію цієї громадської організації.

Урядовці в Будапешті апелювали до того, що "Общество Святого Василя Великого" не мало статуту, схваленого "конституційним урядом Угорщини", тобто після 1867 р. Саме тому Августин Волошин і виконавчий директор товариства Віктор Камінський підготували новий статут, який загальні збори цієї організації схвалили і відправили на затвердження до Будапешта. Однак уряд земель угорської корони висунув вимогу внести в статут три принципові правки:

1. Рішення про обрання голови, заступників голови і виконавчого директора ставали чинними лише після урядового схвалення (затвердження);
2. На всіх зібрання президії товариства може бути присутній представник поліції;
3. Відкриття рахунків товариства потребує урядового погодження¹.

Ці вимоги були для керівництва товариства неприйнятними, тому запропонований статут було відхилено. У свою чергу урядовці з Будапешта вимагали від єпископа Ю. Фірцака, щоби той відмовився від підтримки "Общества Святого Василя Великого". Крім того, на противагу цій громадській організації в Будапешті заснували культурне товариство "Греко-католицькі

¹ Волошин А. Як мы основали первое подкарпато-руское акционерское товариство. *Русинь*. 1923. Ч. 61. С. 2-3.

мадьяри" (голова Євген Сабов, член палати магнатів у парламенті земель угорської корони, пропагатор угорської літургії в греко-католицьких храмах).

Поточну діяльність "Общества Святого Василя Великого" скрупульозно перевірила спеціальна комісія міністерства внутрішніх справ земель угорської корони, яку очолив міністерський радник Ласло Сабов. Ця комісія переглянула всі протоколи та друковані видання товариства і констатувала, що "Общество Святого Василя Великого" лояльно працювало для культурного розвитку і народної освіти, а жодних протидержавних діянь так і не було виявлено.

Проте й надалі відповідальні службові особи в Будапешті зволікали із затвердженням статуту цієї громадської організації. На її загальні збори 1900 р. прибув керівник (капітан) місцевої поліції, що викликало відкрите невдоволення членів "Общества Святого Василя Великого". Врешті решт греко-католицький єпископ Ю. Фірцак заявив міністрові освіти земель угорської корони, що це товариство все таки ліквідують.

Після того втрюх – Августин Волошин, Євген Бачинський (колишній вихователь дітей князя Мещерського, урядник його домінії в Росії), парох цегольнянського храму в Ужгороді Йосиф Саксун – спільно вирішили, оскільки в землях угорської корони нема закону про культурні товариства, то в національно-культурних цілях слід скористатися торговельним законом, що регулює діяльність акціонерних товариств. Замість "Общества Святого Василя Великого" вони вирішили заснувати видавниче акціонерне товариство "Унію". Тобто використано давньоримський правовий принцип "дозволено, що не заборено законом", що ліг в основу західноєвропейської правової традиції.

Задля цього Августин Волошин приготував проспект, заклик і пропозиції керівництву "Общества Святого Василя Великого"¹. Члени його президії (виділу) як засновники мали передати свою друкарню з усіма боргами. Статутний фонд (грошова вкладка) склали 80 акцій вартістю 50 крон кожна. З них 70 акцій відповідно до колишнього статуту залишалися власністю

¹ Волошин А. Як мы основали первое подкарпато-руское акционерское товариство. *Русинь*. 1923. Ч. 55. С. 2-3.

Мукачівської греко-католицької єпархії, а 10 акцій (відповідно до числа членів) – власністю Пряшівської греко-католицької єпархії.

Не зволікаючи, єпископ Ю. Фірцак схвалив такий план дій. Однак лідер альтернативного товариства в Будапешті Є. Сабов гостро виступив проти. В будапештських газетах появилися негативні статті, тон яких найліпше характеризував заголовок першої з них – "A rutének albináznak" ("Русини албінізують"). Це свідчило про те, що прибічники мадяризації були вкрай роздратовані, адже "Албіна" – акціонерний банк трансільванських румунів, який допомагав румунським селянам купувати землі угорської знаті та матеріально підтримував румунські культурні інституції в добу румунського національного пробудження.

Августин Волошин особисто провів тривалі перемовини в Будапешті з Євгеном Сабовом, який хотів забрати ужгородську друкарню "Общества Святого Василя Великого" для потреб свого товариства "Греко-католицькі мадяри". Є. Сабов виступав за чимскорішу мадяризацію русинів (українців), мотивуючи тим, що це призведе до покращення матеріального добробуту народу.

Все ж, будапештські "Греко-католицькі мадяри" вирішили стати акціонерами ужгородського товариства "Унію". Вони обіцяли, що вимагатимуть від уряду вивчення руської (української) мови у всіх народних школах краю (Підкарпаття, або нині – Закарпатська область України). А разом з тим претендували на значне число акцій "Унію".¹

Проте перші загальні збори акціонерного товариства "Унію" визнали за ними п'яту частину акцій. У статуті було спеціально зазначено, що членом дирекції товариства може бути лише той, хто проживає в Ужгороді чи поблизу та може ретельно виконувати посадові обов'язки реально, а не дистанційно.

¹ Геревич М. Особливості правового статусу та вплив на розвиток держави і суспільства громадських організацій у працях А. Волошина. *Правова позиція*. 2021. №1(30). С. 120-124.

Статут "Унію" було подано на затвердження до седрії (судового органу) в місті Берегово. Однак там статут не затвердили, мотивуючи тим, що в ньому знайшли дискримінаційні положення, котрі суперечили тодішньому законодавству земель угорської корони. Зокрема, що акціями можуть володіти греко-католики, хоча тоді чинний закон не дозволяв обмежувати вільний обіг акцій.

Для належної реєстрації, довелося вилучити вказаний параграф із статуту. На відповідних зборах представник будапештських акціонерів категорично і безкомпромісно наполягав на залишенні цього параграфу, влаштувавши демонстративний вихід з акціонерів. Однак четверо засновників з Ужгорода (Микола Попович, Емануїл Рошкович, Віктор Камінський та Августин Волошин) офіційно переписали на себе всі акції будапештських членів-засновників товариства.

Як зауважив А. Волошин, лише так удалося організувати "перше руське акціонерне товариство на Підкарпаттю без чужого елемента"¹.

Нарешті 3 квітня 1902 р. "Общество Святого Василя Великого" провело останні збори, що схвалили його ліквідацію та передачу своєї власності фундаторам акціонерного товариства "Унію". Його перший основний капітал склав 400 акцій вартістю 50 крон кожна.

Засновницькі збори акціонерного товариства "Унію" відбулися 30 червня 1902 р. Протягом двох років проходила його реєстрація. Спочатку товариство заробляло доволі мало, оскільки не отримувало замовлень від державних і міських інституцій.

Позичені інвестиції, тобто надруковані власним коштом книжки, молитвенники і підручники давали прибуток, але із певним запізненням. Через те члени правління, директори друкарні, редактори газет і календаря, автори працювали майже безплатно. Водночас така сувора ощадливість уможливила придбання для товариства своєї виробничо-службової будівлі в Ужгороді.

¹ Волошин А. Як мы основали первое подкарпато-руское акционерское товариство. *Русинь*. 1923. Ч. 61. С. 2-3.

На той момент агресивна і тотальна мадяризаційна політика була на піднесенні. Урядові структури в Будапешті навіть кооперативну акцію ("Акція Едмунда Егана") називали не Руською, а Верховинською, а в руські комітати (Закарпаття, Пряшівщина) призначили шкільних інспекторів-шовіністів (словак Матавовський, німець Лавб), що були категорично налаштовані мадяризувати руські народні школи.

У 1912 р. для "мадярських греко-католиків" помпезно заснували окрему Гайдудороцьку єпархія. Хоча там не впровадили "мадярську літургію" (богослужіння угорською мовою), однак замість слов'янської церковної мови запровадили грецьку церковну, що збурило вірників. Для цієї єпархії від Мукачівської забрали 70 парохій, Пряшівської – 10, а від румунських – 83 парохій. Загалом ішлося про 163 парохій, з яких 35 припадало на Трансильванію¹.

Одначе, як повсякчас підкреслював Августин Волошин, незважаючи на потужний асиміляційний тиск русини (українці) Карпатського регіону зберегли свою національну свідомість. Особливо це проявилось наприкінці 1918 р., коли почали виникати народні ради. Так, до А. Волошина в Ужгород явилися троє представників русинів із Ньїрбаторського округу (села Пенеслек і Піріче), односельці котрих прагнули адміністративно належати саме до новоутвореного краю Руська Крайна в складі незалежної держави Угорщина.

Як відомо, до "Весни народів" у 1848 р. римо-католицизм був державною релігією в землях угорської корони, що належали монархії Габсбургів. Відтак усі конфесії стали де-юре рівноправними. У 1899 р. уряд у Будапешті запропонував законодавчу ініціативу щодо автономії конфесійних утворень, причому реформатська церква наділялася ширшими правами, ніж греко-католицька.

Августин Волошин про цей проєкт написав в угорськомовній газеті греко-католиків "Görög Katolikus Szemle" 1902 р., як такий, що не відповідає

¹ [Волошин А.]. Религійный вопрос на Подкарп. Руси. *Русинь*. 1923. Ч. 51. С. 1-2.

інтересам єпархіальної автономії. Адже робив залежним єпархію від центральних органів управління землями угорської корони і фактично звужував уже наявні самоврядні права. Так, Мукачівська греко-католицька єпархія самостійно на той момент упорядковувала пенсійне забезпечення вдів священників, виховання сиріт тощо.

Крім того, права Мукачівської греко-католицької єпархії гарантувалися договором церковної унії 1646 р. Насамперед це стосувалося права вибирати єпископів, котре делегував апостольський престол (Папа Римський). А. Волошин наголошував, що першочерговим завданням тоді для греко-католиків регіону була "об'єднавча автономія" для всіх греко-католицьких єпархій: "Се є найменше, що от автономії чекати маємо"¹.

Однак 9 січня 1902 р. конгрес греко-католиків у Будапешті розглянув зовсім інший проєкт спеціальної комісії. Оскільки серед світських делегатів було чимало прибічників "мадярської літургії", то не могло бути мови про окрему "руську автономію". Більшість делегатів бажало "мадярської католицької автономії".

До того ж, раніше згаданий Євген Сабов протестував проти самої назви "Руська Церква" (*Ecclesia Ruthena; Ruthén egyház*), хоча канонізаційна булла і всі рішення римського престолу називали Мукачівську і Пряшівську греко-католицькі єпархії саме руськими (українськими).

У підсумку всі рішення цього "конгресу автономії" так і не набули законної сили. Адже тоді б греко-католицькі єпархії були підпорядковані не тільки профільному міністерству в Будапешті, але й центральному правлінню "мадярської церковної автономії".

Після розпаду монархії Габсбургів консисторія Мукачівської греко-католицької єпархії утворила спеціальну комісію, що мала підготувати "план автономії греко-католицьких руських єпархій". Проте ординаріат Пряшівської єпархія цю ініціативу проігнорував.

¹ Волошин А. О церковной автономии. *Русинь*. 1923. Ч. 96. С. 2; Ч. 97. С. 2; Ч. 102. С. 2; Ч. 103. С. 2.

Перебуваючи в Пряшеві 24 і 25 квітня 1919 р., Августин Волошин обговорив справу церковної автономії особливо з огляду на початкову і середню освіту (шкільництво) русинів (українців) Словаччини. Оскільки тоді посада єпископа-адміністратора була вакантною, то інші високопосадовці Пряшівської єпархії ухилилися від обговорення цього проєкту церковної автономної організації¹.

Однак Августин Волошин повсякчас доводив, що завдяки втіленню такого проєкту в церковних і церковно-шкільних справах вдалося б розбити "розділяючий мур несправедливої русько-словенської границі", що роздробила "маленький народ на ще менші частини", які самостійно не могли зберігати свою ідентичність. Тому власне станом на 1923 р. "автономія греко-католицької церкви в Чехословацькій Республіці" слугували не лише церковним, але народним інтересам русинів (українців).

Торкаючись питання видання періодики (новинарства) рідною мовою, Августин Волошин простежив історичний період, починаючи від першої газети "Вістник для русинів Австрійської Держави"². Ця газета виходила у Відні протягом 1850–1860 рр., з нею в 1850 р. співпрацював визначний крайовий просвітник Олександр Духнович, який писав "карпато- або бескидо-руською мовою", вимагав "народну літературу", в основі якої б лежала народна мова в союзі з біблейною, тобто церковно-слов'янською.

Відтак у Будапешті греко-католицький священник Іван Раковський мовою, наближеної до російської, видавав "Церковну Газету" (1856–1858) і "Церковний вістник для русинов Австрійской держави" (1858), від яких "віяло духом православ'я" і русофільством. У той же час у сусідній Галичині жваво розвивалася питома народна література, а 1858 р. греко-католицький єпископ Спиридон Литвинович закликав духовенство вживати в церковних проповідях і

¹ Волошин А. О церковной автономии. *Русинь*. 1923. Ч. 103. С. 2.

² Волошин А. Ко истории нашего новинарства. *Русинь*. 1923. Ч. 100. С. 1-2; Ч. 101. С. 1-2; Ч. 104. С. 1-2; Ч. 106. С. 2; Ч. 107. С. 2; Ч. 110. С. 2; Ч. 111. С. 2-3; Ч. 112. С. 2; Ч. 117. С. 2; Ч. 119. С. 2-3.

на шкільних уроках релігії виключно народний язик, а не церковно-слов'янський, що малозрозумілий для пересічних людей.

Першою руською (українською) газетою Закарпаття став "Світ", який видавало "Общество Святого Василя Великого" упродовж 1867–1871 рр. У цій газеті публікували також протоколи різних засідань керівного органу (комітету) цього товариства, втілювали громадські ініціативи, зокрема зі збору коштів на побудову власної культурної інституції (Народний дім), руську друкарню, стипендії імені Олександра Духновича. Мова газети "Світа" нагадувала мішанину церковно-слов'янської, російської та народної (діалектів української).

У січня 1871 р. керівний комітет "Общества Святого Василя Великого" 21 голосами проти сімох змінив редактора і назву газети на "Новий Світ", мова якої відтоді наближалася до народної.

Окрім того, протягом 1867 р. виходила перша педагогічна руська газета "Учитель" язичієм із мадяризмами. Потім міністерство освіти в Будапешті започаткувало "Газету для народних учителів", руське видання газети "Néptanítóok Lapja", спочатку етимологічним, а від 1870 р. фонетичним правописом. Цю газету надсилали вчителям безоплатно. "Коли в мадярській політиці побідив шовіністичний напрям", то руським учителів надсилали вже лише угорську версію "Néptanítóok Lapja"¹.

У 1871 р. в Ужгороді виходила перша гумористична газета "Сова", а проягом 1873–1886 рр. щотижнева газета "Карпат", як орган єпархіальної ради "Общества Святого Василя Великого". У мовному плані ця газета вирізнялася довгими реченнями, мадяризмами і церковщиною, а ідейно тяжіла до проугорської орієнтації.

У 1885 р. греко-католицький священник Євген Фенцик заснував і видавав аж до своєї смерті, у 1903 р., двотижневий журнал "Листок". Примітно, що по його смерті вийшло лише одне число цього журналу під редакцією

¹ Волошин А. Ко історії нашого новинарства. *Русинь*. 1923. Ч. 100. С. 1-2.

Августина Волошина. Як зазначив останній, мова "Листка" не звільнилася "із рабства російських граматичних форм", проте була сучаснішою та чистішою, ніж у газеті "Карпат".

У 1892 р., коли Юлій Фірцак, активний член "Общества Святого Василя Великого", став єпископом Мукачівської греко-католицької єпархії, на загальних зборах цього товариства вирішили видавати газету народною мовою. Вона отримала назву "Наука" і 1897 р. почала виходити як орган "Общества Святого Василя Великого".

Першим її редактором був Юлій Чучка, віце-ректор Ужгородської духовної семінарії, а допомагав йому Августин Волошин, який в першій половині 1901 р. та від жовтня 1903 р. очолював редакцію. Якщо раніше "Наука" виходила двічі на місяць, то від 1 січня 1904 р. – щотижня. Редакція видавала газетний додаток "Слово Божіє" (підбірки церковних проповідей).

Також видавав А. Волошин "Поучительное чтеніє" щомісячними книжками. Цікаво, що річна передплата "Науки" складала 4 крони, "Слово Божіє" – 2 крони, "Поучительное чтеніє" – 2 крони.

У травні 1904 р. на сторінках газети "Наука" відбулася заочна дискусія щодо національної та територіальної ідентичностей. Дописувач на псевдо "Мукачівський" про галицьких українців написав те, що під впливом поляків австрійське міністерство освіти запровадило в руських школах Галичини фонетичний правопис. Ті, хто хотів сподобатися "польським панам", стали писати фонетикою і придумали собі нову назву "українці".¹

У наступному числі газети (13 травня 1904 р.) дописувач "Угрорусин" гідно пояснив політичні розбіжності між русинами-українцями і поляками та що назва "українець" є дуже давньою, а історично українці (малороси) і росіяни (великороси) є різними народами. Хоча сам редактор А. Волошин висловився тоді проти фонетичного правопису, але вимагав "по-народному говорити і

¹ Геревич М. Особливості правового статусу та вплив на розвиток держави і суспільства громадських організацій у працях А. Волошина. *Правова позиція*. 2021. №1(30). С. 120-124.

писати", бо коли інтелігенція забуває рідне слово, то нема чого боротися між собою за той чи інший правопис¹.

Починаючи від лютого 1907 р. редакція "Науки" свідомо впроваджувала народну мову, або "малоруське етимологічне письмо". 5 грудня 1907 р. редактор А. Волошин зазначив на сторінках газети: "Не треба нам великорущини, но нужно нам писати по нашому милому малоруському языку".

"Наука" часто друкувала таблицю відповідностей угорської азбуки кирилиці, щоби вчилися читати руською ті, котрі в державних школах навчалися лише по-угорськи. Крім того, "Наука" велику увагу приділяла організації читалень, кооперативів, важливим для селян земельним та економічним питанням.

Матеріальний стан газети "Наука" бажав кращого. Адже річна передплатна ціна 4 крони була надто низькою, проте вищою від газети "Неділя" (3 крони на рік), котру руською мовою на демпінгових умовах видавав уряд земель угорської корони. Тому "Наука" втрачала передплатників. "Неділю" видавало руською народною мовою міністерство землеробства в Будапешті як видання угорської народно-господарської газети "Néplap" до 1918 р.

До того ж, дискримінаційний освітній закон Аппоні 1907 р. завдав удару освітній мережі рідною мовою в землях угорської корони. Школи перетворилися на інституції мадяризації, а число руських шкіл станом на 1910 р. зменшилося до 18. Внаслідок сильної мадяризації чимало інтелігентів остерігались прямого стосунку до руської газети і передплачували її від імені певного селянина або наймита.

Редактор А. Волошин перебрав повністю на себе покриття видавничих витрат "Науки" в 1907 р. Оскільки він видавав і популярний ілюстрований додаток "Село" (річна передплата 2 крони), то зайшов у борги. У 1912 і 1913 рр. "Наука" виходила місячними ілюстрованими брошурками (32 сторінок 1/4 формату). А. Волошин теж пробував недовго видавати газету латинськими

¹ Волошин А. Ко історії нашого новинарства. *Русинь*. 1923. Ч. 101. С. 1-2.

буквами, але "то не виплатилося". У 1916 р. в регіоні запровадили угорську азбуку при вивченні руської мови в школах. Конкурент "Науки" газета "Неділя" так само почала виходити латинкою в угорській фонетиці.

У 1914 р. "Наука" виходила як орган "Християнського Народного Братства" щомісячними книжками (32 стор. 8-го формату) за річною передплатою 1 крона. Тоді ж А. Волошин започаткував серію "Читальня", з якої вийшли чотири художні та публіцистичні книжки на актуальні теми (історико-релігійні, соціальні, зокрема антиалкогольні), авторами яких були А. Волошин, Г. Шуба, А. Яцкович, І. Мигалка. У 1916 р. виходила газета для дітей "Світло". Через адміністративні утиски в першій половині 1918 р. газета "Наука" виходила щотижня брошурками щоразу під новими назвами: "Церков", "Народ", "Епархія" тощо.

Зусиллями головного редактора А. Волошина в червні 1918 р. "Наука" поновила свій вихід як тижнева "поучительна новинка для угороруського народу", а 1 січня 1919 р. змінила назву на "Руська Країна"¹.

Після вступу чехословацького війська в Ужгород 12 січня 1919 р., за зізнанням А. Волошина, "газета стала сміліше, свободніше працювати для народних інтересів". У вересні 1919 р. А. Волошин повернув газеті назву "Наука", а її відтоді до кінця 1921 р. видавало акціонерне товариство "Унію".

Через конфлікт за "йорчик" (відмову від архаїчного правопису) з "Унію" в 1922 р. редактор А. Волошин знову самостійно почав видавати газету, котрій змінив назву на "Свобода".

Конкуренція з газетами, що безоплатно роздавалися в краї, агітаційна кампанія угорських, мадяронських і русофільських кіл завдали "Свободі" значної матеріальної шкоди. Адже багато читачів повірили неправдивим відомостям, що "Свободу" фінансував чехословацький уряд, і не передплатили на газету.

¹ Волошин А. Ко історії нашого новинарства. *Русинь*. 1923. Ч. 104. С. 1-2.

Якщо в першій половині 1922 р. "Свобода" виходила двічі на тиждень, то в другій половині того ж року – вже лиш раз. Оскільки, крім того, зросли ціни на поліграфічні послуги, то за той рік А. Волошин повинен був доплатити за вихід "Свободи" понад 30 тис. чехословацьких крон.

У 1923 р. для видання "Свободи" А. Волошин заснував окреме товариство "Культура". "Свобода" стала незалежною суспільно-політичною газетою, що підтримувала "християнський і народний напрям політики".

За визначенням А. Волошина, відколи чехословацьке військо "освободило русинів", то крайова періодика (новинарство) почала прискорено розвиватися. На четвертому році свободи, тобто в 1923 р. появилася перша щоденна руська газета "Русин". Також у Підкарпатській Русі від 1920 р. виходили газети народною (українською мовою): "Руська нива" (орган Хліборобської партії), "Вперед" (орган Соціал-демократичної партії), а також мовою, наближеною до російської: "Карпаторусській вістник" (орган Землеробського союзу), "Село" (орган Селянсько-республіканської партії), "Русская земля" (орган москвофілів і православних)¹.

Крім суспільно-політичних газет, побачили світ спеціалізовані, що виходили народною мовою: "Благовістник" (духовна газета, заснована 1921 р., видавець А. Волошин), "Учитель" (педагогічний журнал), "Віночок" (ілюстрована молодіжна газета), "Зоря" (освітня газета), "Наш рідний край" (молодіжний журнал), а також "Народна школа" (орган Товариства учителів Підкарпатської Русі, що перебував під впливом москвофілів).

Від лютого 1923 р. в США виходила щоденна газету "День", на народній мові якої позначився словацький вплив. Крім того, там видавалися ще два тижневики: "Американській русській вістник" (орган "Соєдиненія", найбільшого товариства підкарпатських русинів в Америці, виходила від 1891 р., перейшла від язичія до народної мови) та "Просвіта" (орган "Собрания", другої за величиною організації підкарпатських русинів Америки, виходила від 1909 р.

¹ Волошин А. Ко історії нашого новинарства. *Русинь*. 1923. Ч. 106. С. 2.

народною мовою). Ці газети частину статей друкували латинкою за правилами чеської азбуки.

А. Волошин повсякчас підкреслював, що для газет потрібні політичні права і свободи, котрі важливі не тільки при відстоюванні права професійної діяльності, але й використання рідної мови без обмежень і втручань у сферу її функціонування та правопис¹.

Натомість в 1914 р. міністерство освіти і культів у Будапешті видало розпорядження (ч. 114.000/914), яким вивчення руської (української) мови в церковних народних школах обмежило III, IV, V класами. В державних школах руська мова не була навчальним предметом, а викладання релігії в старших класах перевели з руської на угорську².

Крім того, уряд земель угорської корони вирішив замінити кириличне письмо в школах і церкві на латиніку. Подібне пробували втілити в Галичині 1830-х рр. польська верхівка, проте греко-католицьке духовенство з допомогою Римського престолу нівелювало такі наміри.

Глава уряду в Будапешті Дезидерій Банфі 1898 р. закликав керівництво Мукачівської греко-католицької єпархії замінити кирилику латинськими буквами. Управитель єпископської канцелярії канонік о. Олександр Микита за участі о. Августина Волошина підготував відповідь про те, що усунення кирилики із церковного вжитку викликало б небажані наслідки в інтересах ворогів церкви.

Тоді скасували вивчення руської мови в державних, господарських і горожанських школах. У чотирирічних сільських початкових школах предмет руського письма і читання перенесли взагалі на третій рік навчання. Відтак виросло покоління, що не знало кирилику. Тому для них видавали руські молитвенники латинікою.

¹ Волошин А. Ко історії нашого новинарства. *Русинь*. 1923. Ч. 119. С. 2-3.

² Волошин А. Борьба за кирилику. *Русинь*. 1923. Ч. 139. С. 2; Ч. 140. С. 2; Ч. 143. С. 2; Ч. 144. С. 2; Ч. 145. С. 2; Ч. 148. С. 2; Ч. 149. С. 2.

Усунення кирилики з освітнього і церковного вжитку прискорило словакізацію русинів, які замість угорських читали словацькі газети, книжки тощо. Отож, за даними А. Волошина, протягом 1870–1900 рр. понад 160 руських сіл словакізувалися. На це він вказав у статті в ужгородській газеті "Görög Katolikus Szemle", що спрямована проти насильного впровадження латиніки в руську мову.

Проте міністерство освіти і культів у Будапешті продовжило витіснення кирилики. У червні 1915 р. його рішенням запроваджено латиніку в руські підручники, молитвеники і церковні книжки за угорською фонетикою. Утворили дві спеціальні комісії: для внормування азбуки і для перероблення церковної літератури.

У комісію з азбуки консисторія Мукачівської греко-католицької єпархії делегувала А. Волошина. Ця комісія провела засідання 15 червня 1915 р. в Будапешті за участі державного секретаря графа Куна Клебелсбергера, університетських професорів славістики Оскара Ашбота, Меліха, Олександра Бонкала, представників із Пряшева Стефана Семана та з Ужгорода Августина Волошина.

Останній запропонував, щоби правописна реформа не стосувалася церковних видань, щоби латинський правопис руських підручників мав наукове обґрунтування. А. Волошин доводив, що кириличний правопис дуже легкий, за угорською фонетикою руський текст неможливо писати, особливо через використання подвійних угорських приголосних.

Ця комісія пропозицій А. Волошина не прийняла. Так само вона неприйняла і проєкт професора О. Ашбота про розширення складу комісії за рахунок славістів, які фахово розуміються в особливостях мови русинів.

Натомість міністерство освіти і культів видало директивне розпорядження Мукачівській греко-католицькій єпархії про те, що церковні книги потрібно перевидати латинськими буквами. Також урядово скасували відзначення святих Кирила і Мефодія і Покрови Пресвятої Діви через їхні народно-слов'янські доміанти. На їх місце впровадили відзначення святих з

Арпадської династії, заборонивши в богослужіннях вживати слово "цар", називати церковний обряд "руським" тощо.

У відповідь Мукачівський греко-католицький єпископ Антоній Папп утворив комісію в складі чотирьох осіб: Петро Гебей, Симеон Сабов, Георгій Шуба, Августин Волошин. За захист кирилики вони склали деталізоване звернення до Риму – меморандум від 22 червня 1915 р. – й передали у Відні апостольському нунцію.

На тематичній нараді в міністерстві освіти і культів у Будапешті 5 серпня 1915 р. А. Волошин наполягав, що латинська азбука не підходить для руської мови, особливо за угорською фонетикою. Він аргументував тим, що історія не знає подібних прикладів, бо турки не нав'язували свої букви грецьким і слов'янським підданам, а Росія – полякам і німцям. Свій виступ А. Волошин закінчив: "Пропоную, щоби комісія питанням усунення кирилики із церковних книг, як реформою зовсім недоцільною, не займалася, а міністерству щоби дала знати, що переміни в церковних книгах можуть статися лише з дозволу Апостольського Престолу"¹.

Проти цієї реформи рішуче виступив єпископ Антоній Папп, а канонік Георгій Шуба заявив, що апостольський нунцій пообіцяв "imponere silentium" (наказ мовчання). Після цього комісія "розійшлася без успіху", тобто припинила свої повноваження.

Однак урядовці з Будапешта наполягали на своєму й адміністративно тиснули на єпископів. Пряшівський єпископ Стефан Новак у 1915 р. погодився з урядом і заборонив використання в школах підручників, катехизисів і Біблії, надрукованих кирилицею. Проте Мукачівський єпископ Антоній Папп і надалі обстоював вживання кириличного письма.

До того ж, ужгородська комісія вислала до Риму меморандум, в якому описала серпневу нараду 1915 р. і просила захисту. Розпочалися переговори між апостольським нунцієм й угорським міністром освіти і культів. Міністр

¹ Волошин А. Борьба за кирилицу. *Русинь*. 1923. Ч. 140. С. 2.

справу передруку церковних книг виокремив від питання шкільних підручників, але розпорядився (ч. 169/1916 през.) заборонити вживання кирилиці в школах. У свою чергу єпископ А. Папп вимагав, щоб угорську азбуку науково адаптували до фонетики руської мови.

До початку 1916–1917 навчального року уряд земель угорської корони виключив кирилиці з усіх шкіл. Ординаріат Мукачівської греко-католицької єпархії вимушений був видати розпорядження про новий навчальний план руської мови та доручив передрукувати "Азбуку" і "Читанку" А. Волошина латинськими буквами за угорською фонетикою.

Однак влітку 1918 р., після поразок Австро-Угорщини від військ Антанти, ординаріат Мукачівської греко-католицької єпархії відкликав своє розпорядження, видане проти кирилиці, а новий уряд графа Карольї в Будапешті визнав право викладання руської мови в усіх народних школах.

Як справедливо наголошував Августин Волошин, боротьба за кирилиці в 1915–1917 рр. загрожувала цілковитою ізоляцією від "закарпатських наших братів" (українців за північними схилами Карпат – в Галичині, Буковині, Волині та інших регіонах), питомої української народної культури¹.

Восени 1918 р. Августин Волошин зіграв чільну роль у започаткуванні та діяльності громадської ініціативи, що широко відома під назвою Ужгородська руська народна рада. Це об'єднання громадян в Ужгороді виникло під впливом проголошення "пунктів Вільсона", тобто декларації президента США Вудро Вільсона про самовизначення націй, котрі входили до переможених у Першій світовій війні держав. В умовах розпаду монархії Габсбургів, як зазначав А. Волошин, зростало переконання, що "русини під і за Карпатами спільними силами створять свою країну".

Враховуючи сувору австро-угорську цензуру щодо зарубіжних газет і листів, група соратників Августина Волошина вирішила відправити до столиці держави Відня Августина Штефана в вересні 1918 р. для узгодження спільної

¹ Волошин А. Борьба за кирилицу. *Русинь*. 1923. Ч. 149. С. 2.

політичної позиції з українськими послами (депутатами) австрійського парламенту. Однак, за словами А. Волошина, "наші галицькі браття" тоді не могли спрогнозувати розвитку подій щодо майбутнього Австро-Угорщини та її народів¹.

Тим часом в Угорщині розгорнувся демократичний рух, новий уряд графа Карольї 13 листопада 1918 р. оголосив, що приймає програму (декларацію) президента США В. Вільсона. На цій основі почали організовуватися народні ради в рамках Угорщини, що відокремилася від Австрії.

На той момент "русини Підкарпаття" мали лише єдину національно-культурну інституцію – акціонерне товариство "Унію". Його дирекція 5 жовтня 1918 р. скликала першу нараду, на якій вирішили за кілька днів, 9 жовтня, провести публічне зібрання для обрання руської народної ради.

Це зібрання відбулося в Ужгородській учительській семінарії. Було ухвалено програму, обрано "Раду угро-руського народу" складі 30 осіб, а головою – Симеона Сабова. У програмі містилася ключова вимога для руських (українців) регіону всіх, які "нова демократична Угорщина" надасть неугорським народам².

Внаслідок переговорів з угорським урядом Центральна угорська рада в Будапешті визнала право русинів на автономію. Після зїзду русинів у Будапешті 19 грудня 1918 р. видано закон Х від 24 грудня 1918 р. автономний край "Руська Країна". Однак цей закон викликав гостру критику, бо територію "Руської Країни" обмежили 4-ма жупами – Ужанською, Бережською, Угочанською, Марамороською, а три інші, заселені русинами, – Земплинську, Шариську і Спіську – в Будапешті відносили до Словаччини. Крім того, в Ужгороді всі школи залишилися з угорською мовою навчання, а вимога навчання руської мови викликала спротив.

¹ [Волошин А.]. Перша Ужгородська Руська Народна Рада. *Русинь*. 1923. Ч. 69. С. 1-2; Ч. 70. С. 1.

² [Волошин А.]. Перша Ужгородська Руська Народна Рада. *Русинь*. 1923. Ч. 69. С. 2.

Наприкінці грудня 1918 р. депутація "Ради угро-руського народу" в Будапешті вимагала від уряду графа Карольї визнання крайової автономії на Паризькій мирній конференції. Однак угорський уряд відмовився від цього, мотивуючи відсутністю контактів з країнами Антанти.

Тому 1 січня 1919 р. зазначена депутація відвідала Мілана Годжу, посла Чехословацької Республіки в Будапешті, й попросила, щоби край (Підкарпатську Русь) зайняло чехословацьке військо.

Це військо ввійшло в Ужгород 12 січня 1919 р. Наприкінці того ж місяця Ужгородську руську народну раду два представники чехословацького президента Томаша Масарика – капітани Пісецький та Вака поінформували про зовнішньополітичні заходи президента Чехословаччини в інтересах русинів Підкарпаття, показали протоколи рішень Ради американських русинів, які провели народне голосування (плебісцит). 75 % учасників цього плебісциту висловились за те, що підкарпатські русини повинні приєднатися до Чехословацької Республіки.

Ужгородська руська народна рада схвально сприйняла рішення американських русинів. У спеціальному меморандумі до президента Т. Масарика ця рада зазначила, що схвалює приєднання краю до Чехословацької Республіки за умови "національної культурної та господарської автономії"¹.

У березні 1919 р. Ужгородську руську народну раду представники американських русинів Григорій Жаткович та Юлій Гардош поінформували про переговори з президентами США Вудро Вільсоном і Чехословаччини Томашем Масариком, а також про рішення "Союзу середньо-європейських звільнених народів".

Паризька мирна конференція 17 березня 1919 р. розглянула питання Підкарпатської Русі, а її "комісія 11-х" прийняла проєкт американських русинів. Тому Ужгородська руська народна рада на 8 травня 1919 р. скликала загальні

¹ [Волошин А.]. Перша Ужгородска Руська Народна Рада. *Русинь*. 1923. Ч. 70. С. 1.

збори всіх руських народних рад – Любовнянської (потім Пряшівської), Ужгородської, Хустської. Представники трьох рад схвалили програму американських русинів, обрали Центральну руську народну раду в складі 30 осіб і вислати представницьку делегацію (100 осіб) до Праги для урочистої заяви про приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки.

20 травня 1919 р. ця сточленна делегація представила рішення загальних зборів усіх руських рад у Празі та передала президенту Т. Масарику. На урочистостях тоді виступили А. Бескид, Г. Жаткович та А. Волошин.

У протоколах і меморандумі зазначалися умови приєднання Підкарпатської Русі на основі цілісності "руської території" та автономії. Однак реалізувати ці плани відразу завадила "війна проти мадярських большевиків" (комуністичний переворот в Угорщині навесні-влітку 1919 р.), а потім міжусобиця, викликана в краї москвофілами проти греко-католицької церкви, народного мови, місцевої інтелігенції.

Важливі аспекти діяльності громадських організації відображені в промові Августина Волошина на Всепросвітянському з'їзді в Ужгороді 17 жовтня 1937 р.¹ Він вважав, що першу громадську організацію русинів (українців) у цьому регіоні (на Закарпатті та Пряшівщині) заснував Олександр Духнович у 1850 р. в Пряшеві. Це "Товариство для видавання книжок для народу", що за перші два роки своєї діяльності видало 9 книжок. Оскільки повноважні державні органи не затвердили його статут, то це товариство припинило свою діяльність.

У 1864 р. греко-католицькі єпископи Йосиф Гаганець (Пряшів) і Василь Попович (Ужгород) заснували наступну громадську організацію – "Літературне общество святого Василя Великого", до якого вступило 500 членів. Правління цього товариства дотримувалося русофільської орієнтації. Після 1870 р. воно виявляло свою діяльність лише видаванням щорічних календарів, а місцеві

¹ Волошин А. Заснування й розвиток Т-ва "Просвіта". *Календар "Просвіта" на рік 1938*. Ужгород, 1938. С. 67-72.

письменники дописували до газет "Зоря", "Слово", "Бесіда", що видавались у Львові.

На переконання А. Волошина, на Закарпатті "великоруський напрям в літературі скінчився повним фіяском", оскільки місцеві мешканці не розуміли російської мови і не читали нею видань і творів. До того ж, на Закарпатті станом на 1900 р. серед русинів було 86 % неписьменних, а місцева інтелігенція переважно читала угорською.

Мукачівський греко-католицький єпископ Юлій Фірцак у 1897 р. поновив діяльність "Общество святого Василя Великого" і спрямував з русофільського в народовецьке русло. Його органом стала нова газета "Наука", яку від 1902 р. редагував А. Волошин. Її постійним передплатником був й відомий в регіоні політичний діяч Адольф Добрянський, котрий бажав редакторові щороку повного успіху.

Як відомо, в 1900 р. ця громадська організація трансформувалася в торговельне товариство "Унія". Водночас русини в Галичині розвивали національно-культурне товариство "Просвіта", а румуни в межах Австро-Угорщини – подібне під назвою "Астра". Однак на Закарпатті, що тоді в складі Австро-Угорщини відносилось до земель угорської корони (Транслейтанії) заснувати таке товариства було неможливо, оскільки не було ухвалено відповідний закон.

Августин Волошин по-особливому відзначив той факт, що Товариство "Просвіта", яке видавало популярні книжки для народу і розвивало національну свідомість, появилось в краї (Підкарпатській Русі) лише після його входження до складу Чехословаччини¹.

Перша нарада з утворення "Просвіти" пройшла з ініціативи А. Волошина в його кабінеті (канцелярії) як директора Ужгородської греко-католицької семінарії. У ній взяли участь Юлій Брацайко, Яцко Остапчук,

¹ Волошин А. Заснування й розвиток Т-ва "Просвіта". *Календар "Просвіта" на рік 1938*. Ужгород, С. 68.

Микола Долинай, Стефан Фенцик та інші. Була підготовлена відозва про скликання загальних установчих зборів на 29 квітня 1920 р.

Однак тоді збори зірвали галицькі русофіли. У приміщенні жупанату, де мали відбутися збори, близько двох десятків осіб на підпитку не дали головуючому Юлію Бращайку розпочати, вчинивши хуліганські дії: кричали, свистали, ламали крісла. Тому комендант чехословацького військового гарнізону Ужгорода припинив засідання.

Однак 9 травня 1920 р. відбулися нові установчі збори, котрі заснували "Просвіту". Перші її були осередки (читальні) виникли в багатьох тодішніх селах краю, зокрема в Перечині, Лалові, Руській Мокрій, Косівській Полянці. Станом на 1923 р. діяло 4 філії та 80 читалень "Просвіти", а в цю організацію вступило понад 4 тис. членів.

Угорські та проугорські газети активно звинувачували "Просвіту" в іреденті (сепаратизмі). Діяльність "Просвіти" викликала деструктивну реакцію русофілів, які довго не могли організувати подібне товариство. Замість них цю роботу виконала чехословацька регіональна влада, зокрема державний службовець Кирило Коханий (культурний референт шкільного реферату). Він заснував "руські читальні", проводив з'їзд "народопроевітних сотрудників" 28 вересня 1922 р. К. Коханий прозвітував про 70 таких читалень, щоправда, помилково зарахувавши й читальні "Просвіти", наприклад, у селах Золотарево, Волівець, Ворочово, Грабівниця, Скотарський, Требушани, Барбово.

Врешті-решт москвофільське культурне товариство "Общество имени Александра Духновича", якому передали читальні, утворені Кирилом Коханого, заснували 22 березня 1923 р. Якраз губернатором Підкарпатської Русі призначили русофіла Антона Бескида.

Водночас проти "Просвіти" було проведено дезінформаційну кампанію. Так, вийшли друком фальшиві протоколи та інструкції русофільському активу розповсюдили неправдиву інформацію про те, що "Просвіта" чехословацька влада ліквідувала, а "Общество имени Александра Духновича" наділила право взяти на свій баланс майно читалень "Просвіти". Ці дезінформаційні матеріали

надрукувало правління "Общество имени Александра Духновича" за підписом його секретаря Стефана Фенцика.

Августин Волошин підкреслив щорічний ріст числа первинних осередків "Просвіти"¹. Причому земський президент Підкарпатської Русі Антонін Розсипал констатував здобутки й переваги українського культурного напрямку в краї: театральні вистави відбуваються народною мовою, зростала мережа хорових колективів, які виконують українські пісні. Тим часом російськомовні книжки лежали ніким незатребуваними на полицях бібліотек читалень "Общества имени Александра Духновича".

За даними А. Волошина, в 1930 р. "Просвіта" в Підкарпатській Русі налічувала 5 філій, 171 читальню, майже 10,6 тис. членів, а в 1935 р. – 10 філій, 235 читалень, 16,5 тис. членів. При читальнях діяли 135 театральних гуртків, 94 хори, 44 спортивних гуртків, 12 оркестрів, а загальний книжковий фонд складав 32 тис. прим., зокрема в "бібліотеці централі" (головній бібліотеці в Ужгороді) – 7 тис. прим.

Загальна вартість майна читалень "Просвіти" досягла майже 321 тис. чехословацьких крон. Станом на 1935 р. "Просвіти" збудувала 6 своїх Народних домів: центральний в Ужгороді, 5 у селах. Товариство видало 150 назв книжок тиражем понад 450 тис. прим. Крім того, вийшли щорічні календарі "Просвіти" загальним тиражем 50 тис. прим., а популярний дитячий журнал "Пчілка" – 300 тис. прим. Вартість усіх видань "Просвіти" склала понад 2 млн крон.

"Просвіта" зорганізувала перший "Руський театр", що дав понад 1,2 тис. вистав і спричинився до появи місцевих театральних гуртків. До того ж, "Просвіта" виконувала 90 % позашкільної освітньої та виховної праці, чим справила істотний вплив на формування національної свідомості українського населення тодішньої Підкарпатської Русі.

¹ Волошин А. Заснування й розвиток Т-ва "Просвіта". *Календар "Просвіта" на рік 1938*. Ужгород, С. 67-72.

Як зауважив Августин Волошин у промові з нагоди створення "Народного Дому" в Ужгороді 7 жовтня 1928 р., підсумовуючи десятиліття "свобідного народного життя, десять літ життя в демократичній слов'янській державі", реальні умови для розвитку громадських організацій настали лише після Першої світової війни, коли Закарпаття ввійшло до складу Чехословаччини¹.

Вагомим факт у тому стала відкриття нової головної будівлі "Просвіти" в Ужгороді – Народного дому, зведеного за фінансової допомоги "своєї слов'янської республіки" (Чехословаччини). Саме Чехословацькій державі А. Волошин завдячував досягнення просвітянських читалень, народних хорів, театру, гуртків, книговидавничої справи. Недаремно свій публічний виступ він завершив словами: "Поклонімся всі перед прапором нашої десятирічної республіки, котра є нашою отчизною, і кликнім три раз республіці Чехословацькій і її президентові: Слава, слава, слава!"²

Як відомо, Народний дім "Просвіта" збудовано в Ужгороді за приватні та державні кошти і відкрито 7 жовтня 1928 р. Цей дім активно працював до листопада 1938 р., коли Ужгород окупувала Угорщина після Першого Віденського арбітражу. Нині тут діють крайове товариство "Просвіта" і Всеукраїнське товариство української мови "Просвіта".

У газетній статті "Всім русинам доброї волі" (1934) Августин Волошин прозвітував про свою службову поїздку разом із Юлієм Брацайком, головою товариства "Просвіти", до Праги, столиці держави. На початку жовтня 1934 р. А. Волошин та Ю. Брацайко в міністерстві фінансів Чехословаччини вирішували питання про отримання державної позики на статутну діяльність "Просвіти". Там же тоді ж з подібним проханням перебували представники "Общества имени Александра Духновича" сенатор Е. Бачинський, посол (депутат) В. Щерецький, секретар товариства С. Фенцик.

¹ Волошин А. Промова з нагоди створення "Народного Дому" в Ужгороді, дня 7.X.1928. *Свобода*. 1928. 11 жовтня. С. 2.

² Волошин А. Промова з нагоди створення "Народного Дому" в Ужгороді... С. 2.

Відповідальних працівників міністерства зацікавили відмінності між обома культурними товариствами, оскільки обидві делегації розмовляли однаковою народною мовою. А. Волошин пояснив, що "Общество имени Александра Духновича" називає себе "русским" (російським), друкує свої видання російською, а "Просвіта" є народною, а конкретніше – українською. У краї Підкарпатська Русь побутують говори малоруської (української) мови, а російську розуміють лише ті, хто під час Першої світової війни перебував у полоні в Росії. При цьому правильно російською розмовляли лише емігранти-русифіли: з Росії, Галичини, Буковини¹.

Як підкреслив А. Волошин, "Просвіта" ніколи не була противником російської мови, яку вивчали тоді в середніх школах краю як обов'язковий предмет у старших класах. Він окремо наголосив, що ненависть між двома культурними напрямками була штучно роздута. А. Волошин вважав, що у школах непотрібно навчати учнів мовою, якою розмовляють "в краях на тисячі кілометрів далеко лежачих". Крім рідної, у молодших і середніх класах потрібно вивчати державну (чеську), а в старших класах середньої школи – можна й російську мову і літературу.

Як депутат чехословацького парламенту, Августин Волошин 7 липня 1929 р. виступив на з'їзді руської молоді в Ужгороді. Якраз він повернувся додому з Праги, де на державне свято на честь Святого Вацлава відбулася триумфальна маніфестація чехословацької молодіжної патріотичної католицької організації "Орел".

Найперше А. Волошин закликав присутніх до повної лояльності до Чехословацької держави: "Хто лише гляне на мапу, признає правду, що русини Підкарпаття з Чехословацькою республікою стоїмо і з нею падемо!" Відтак він заохотив місцеву молодь до культурного розвитку "по завітам Духновича, що браття за Карпатами не чужі, але рідні, один народ"².

¹ Волошин А. Всім русинам доброї волі. *Свобода*. 1934. 25 жовтня.

² Промова посла А. Волошина дня 7.VII.1929 на з'їзді руської молоді. *Свобода*. 1929. 18 липня. С. 2; 25 липня. С. 2-3.

Також А. Волошин окремо наголосив на символічному факту, що цей з'їзд розпочато урочистим богослужінням в греко-католицькому кафедральному храмі. На його думку, це слугувало запорукою того, що крайова молодь не сприймає "тих погубних ідей, які підготували би нашому народу гірше рабство, як було кріпацтво".

Йшлося про протидію радянській комуністичній пропаганді, що "підбила наш нарід на Україні, сягає своїми агентами і до сердець нашої молоді". Натомість молодь Підкарпатської Русі, на переконання А. Волощина, відповіла "на провокації більшовиків богослужбою і походом під прапором синьо-жовтим", задокументувавши, що "осуджує утопію червоного більшовизму, в болоті котрого чекає і наш народ певну гибель"¹.

Августин Волошин тут же проголосив свою засадничу ідею про те, що "націоналізм без віри і народних ідеалів" є деструктивним, тому проти нього кожен "чесний чоловік має боротися". При тому він констатував, що великої шкоди культурному і політичному розвитку краю в попередні десятиліття завдала помилкова неприродна орієнтація в надії на допомогу Росії. Внаслідок того в краї "підупала література, школи, народ утратив інтелігенцію і остався без лектури". Адже народ потребує видань рідною мовою.

При цьому на крайову молодь, яка здобувала вищу освіту, Августин Волошин покладав великі сподівання в тому, що вона долучиться до зростання питомо народної свідомості в кожному, навіть найменшому руському (українському) селі на засадах християнства.

Як відомо, в рішеннях того першого з'їзду молоді Закарпаття, що відбувся 7 липня 1929 р., записали: "Проголошуємо всьому культурному світові, що ми, підкарпатські русини, є частиною великого українського народу і що наша мова та наша література була, є і буде та сама, що наших братів з того боку Карпат. Проголошуємо, що всякі стремління, щоб нас змоскалізувати або сфабрикувати з нас якесь окремішне плем'я і тим відірвати нас від

¹ Промова посла А. Волощина дня 7.VII.1929 на з'їзді руської молоді. *Свобода*. 1929. 25 липня. С. 2-3.

матірнього пня, будемо всіми силами поборювати і взиваємо всіх, щоб назву "русин-українець" все і всюди вживали"¹.

Крім молодіжного руху, Августин Волошин приділив значну увагу утвердженню в регіоні гендерної рівності. На цьому він акцентував у своїй промові на першому крайовому жіночому з'їзді 28 травня 1934 р. в Ужгороді, використавши образ героїчної жінки, яка врятувала свою родину і все село.

Розвиток жіночого руху в краї Августин Волошин бачив через призму п'яти ключових взаємопов'язаних проблем:

1) соціальні відносини примусили жінку самостійно працювати поза родиною, перебравши частину раніше чисто чоловічих занять;

2) жіноча емансипація перейшла край, коли жінки почали вимагати повного зрівняння в правах із чоловіками;

3) жінка-краянки повинні завадити поділу краю за релігійними, мовними, соціальними ознаками, особливо "агентами чужих інтересів, які поширювали "дух безкультурної дикості більшовизму і зв'язаної з ним безбожності", а також ненависть проти Чехословацької держави, що утверджувала в краї демократичні права і свободи;

4) на часі відстоювання всіма суспільно активним громадянами повноцінного вжитку рідної української мови в школах і владних установах, соціальних реформи заради зростання рівня життя та добробуту;

5) посилення впливу жінок на громадянську думку з метою подолання виявів асоціальної поведінки населення: п'янства, лихварства, аморальності, розлучень².

Саме під таким кутом зору А. Волошин бачив особливу важливість жіночих громадських організацій на Закарпатті.

¹ Гренджа-Донський В. Конгрес народної молоді Підкарпаття. *Твори Василя Гренджі-Донського*. Т. IX. Вашингтон, 1989. С. 73-77.

² Волошин А. Жіноче питання. З промови на першій жіночій конгресі дня 28.V.1934 в Ужгороді. *Свобода*. 1934. 31 травня. С. 1.

Промовисті положення щодо ролі та місця громадських організацій в державі та суспільстві, котрі були засадничими для Августина Волошина як державного і суспільного діяча, ввійшли у колективний "Маніфест до українського народу Підкарпаття" від 1 жовтня 1937 р.¹

Найперше відзначалося, що найбільшою громадською організацією міжвоєнного Закарпаття було Товариство "Просвіта". Це об'єднання громадян згуртувало селян, робітників, інтелігентів, які перетворили земляків у "свідомий культурний український народ" на протигагу колишнім мадяризаторам, денаціоналізаторам і москвофілам, які в 1923 р. організували своє товариство і вели деструктивну діяльність. Зокрема, перекручували значення слів "русин", "руський", "русский", нищили народну свідомість, мову і культуру, запроваджували в навчання російську мову як ніби-то рідну, виступали за окремий "карпаторусській народ".

Наголошувалося на добровільному приєднанні Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки, підкреслювалося, що мешканці краю є "вірними громадянами демократичної держави", але мовно і культурно є частиною українського народу. Тому навчання в школах Підкарпатської Русі повинно проводитися рідною українською мовою.

З огляду на це представники української громадськості 17 жовтня 1937 р. скликали Всепросвітянський з'їзд в Ужгороді, культурному, економічному і політичному центрі краю. На той день запланували маніфестацію вулицями Ужгорода із сотнями синьо-жовтих крайових і синьо-біло-червоних державних прапорів.

На той момент в Підкарпатській Русі діяли такі українські громадські організації та громадські ініціативи:

1) Товариство "Просвіта" (14 філій, 232 читальні), повноважні представники Юлій Брацайко (адвокат в Ужгороді), Федір Ревай (депутат крайового представницького органу – земське правління).

¹ Волошин А. Твори [упоряд. О. Мишанич і П. Чучка]. Ужгород: Гражда, 1995. С. 375.

2) Ужгородська руська народна рада (Августин Волошин (директор учительської семінарії), Микола Долинай (директор міської лікарні)).

3) Учительська громада (14 окружних осередків, 1,5 тис. членів) (Августин Штефан (директор торговельної академії в Мукачеві), Василь Свереняк (учитель)).

4) Педагогічне товариство Підкарпатської Русі (Августин Волошин).

5) Жіночий союз (Ірина Невицька (письменниця), Марія Долинай (учителька)).

6) Товариство українських письменників і журналістів (Володимир Бірчак (учитель гімназії), Василь Ґренджа-Донський (письменник)).

7) Шкільну матка (Михайло Брацайко (адвокат в Ужгороді), Микола Долинай (директор міської лікарні).

8) Товариство "Бандурист" (Михвйло Білаченко (службовець банку), Золтан Бувелені (службовець)).

9) Робітнича академія (Михайло Карбованець (учитель), Степан Довгаль (інженер)).

10) Товариство "Січ" (Василь Деха (пенсіонер), Юрій Манівчук (службовець лікарняної каси)).

11) Союз українських студентів Підкарпаття в Празі (Юрій Кенне (студент-правознавець)).

Крім того, інтереси українського населення регіону представляли крайові організації трьох політичних партій: соціал-демократичної (представники Юлій Гуснай (шкільний інспектор), Юлій Ревай (депутат чехословацького парламенту)), християнської народної (Василь Гаджега (канонік), Іван Грига (господар, нині с. Верхні Ворота)), аграрної (Стефан Ключурак (секретар крайової організації), Василь Приймак (господар із с. Тересва)).

До них долучили семи редакцій провідних газет і журналів краю: "Свобода" (редактор Віктор Желтвай), "Учительський голос" (Андрій Ворон), "Вперед" (Дмитро Німчук), "Земля і воля" (Стефан Ключурак), "Карпатська

молодь" (Микола Вайда), "Народна сила" (Михайло Тулек), "Світло" (Іван Петричко), "Наш рідний край" (Олександр Маркуш).

Цікаво, "Маніфест до українського народу Підкарпаття" видали окремим плакатом в друкарні чернечого греко-католицького ордену отців василіян в Ужгороді та розповсюдили до початку Всепросвітянського з'їзду, що відбувся в Ужгороді 17 жовтня 1937 р.

Сам же маніфест, як бачимо, підписали загалом представники 24-х громадських організацій, політичних партій, періодичних видань. Августин Волошин підписав маніфест двічі – від імені Ужгородської руської народної ради і від Педагогічного товариства Підкарпатської Русі. Він взяв активну участь у підготовці цього з'їзду і відповідно – в підготовці тексту маніфесту.

3.2. Політичні партії

Добре відомо, що Августин Волошин очолював Християнську народну партію, що діяла в Підкарпатській Русі в 1922–1938 рр. і була наступницею Руської хліборобської партії. Християнська народна партія під час виборчих кампаній до чехословацького парламенту співпрацювала з Чеською католицькою партією, котру очолював монсенйор Ян Шрамек. У 1925–1929 рр. мала свого посла (депутата) в чехословацькому парламенті – Августина Волошина. Його соратниками в цій партії були адвокати Юлій Брацайко і Михайло Брацайко, лікар Микола Долинай, священник Кирило Феделеш. Органом Християнської народної партії служила щоденна газета "Свобода".

Зауважимо, що А. Волошин, після входження Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь до складу Чехословацької Республіки (1919 р.) впродовж 1920–1930-х рр. був одним із найуспішніших політичних діячів і найвідомішим партійним лідером міжвоєнного Закарпаття.

Для демократичного режиму в тогочасній Чехословаччині характерне таке явище суспільного життя, як партійний плюралізм, що виражався в існуванні політичних партій, котрі відрізнялися і за національним складом, і за структурно-організаційною основою. Августин Волошин взаємодіяв з тими крайовими організаціями політичних партій, що підтримували чи толерували національно-культурний розвиток українців і були прихильними до християнства загалом, а греко-католицької церкви зокрема.

Еволюцію поглядів А. Волошина як державного діяча відбито в його діяльності в двох політичних партіях – Руській хліборобській (земледільській), Християнській народній, а також у виборчому блоці – Українське національне об'єднання¹.

А. Волошин взяв безпосередню участь у створенні першої крайової української політичної сили на Закарпатті – Руської хліборобської партії, програмними засадами якої було здобуття українським народом національно-державних прав та соборність (єдність) всіх українських земель.

Визначаючи першочергові завдання своєї політичної партії, А. Волошин проголосив два основні принципи діяльності:

- 1) християнська віра з дотриманням свободи совісті та протидії розпалюванню міжконфесійних конфліктів;
- 2) народне просвітництво з метою підвищення рівня національної самосвідомості українського населення регіону.

Очоливши Християнську народну партію, А. Волошин одночасно впливав на ухвалення рішень керівними органами ряду культурних організацій, фінансових і господарських установ, зокрема Педагогічне товариство Підкарпатської Русі, "Підкарпатський банк", "Учительська громада", "Просвіта".

Як депутат чехословацького парламенту, А. Волошина відстоював інтереси Закарпаття, запропонувавши ряд актуальних законопроектів. Так, у

¹ Вегеш М., Кляп М., Тарасюк В., Токар М. Августин Волошин. Життя і помисли Президента Карпатської України. Ужгород, 2009. С. 110-111.

1926 р. він домогся ухвалення і поширення на Закарпатті кооперативних законів, які захистили девальвовані після приєднання краю до Чехословацької Республіки вклади закарпатських кооперативних спілок у банках Будапешту.

Так само А. Волошин у парламенті викрив наміри деяких політичних сил перенести адміністративний центр Підкарпатської Русі з Ужгорода до Мукачева. Це питання активно зондували передусім словацькі політики, які хотіли приєднати Ужгород до Словаччини, а їхні зусилля підтримували закарпатські русофіли.

У 1928 р. Августин Волошин, як депутат парламенту, домогся поширення на Закарпаття чехословацького закону про конгруа (*Kongruovú zákon*), тобто державну допомогу священникам¹. Відповідно до цього закону, що прийнятий 26 червня 1926 р., № 122/1926 Sb., коригування заробітної плати духовенству всіх церков і релігійних громад здійснювала держава². До речі, саме цей закон став основою для чинного закону про фінансування церкви сучасною Чеською Республікою.

Відзначимо, що очолювана Августином Волошином Християнська народна партія стала правонаступником "партії руських хліборобів" (Руської хліборобської партії). Християнська народна партія не була чисто клерикальною, оскільки захищала робітників, селян, всіх соціальних верств, прагнучи поліпшення їхнього матеріального і культурного становища³.

Політична програма Християнської народної партії охопила всі важливі суспільно-політичні проблеми тодішнього суспільства Підкарпатської Русі: запровадження повноцінної автономії краю, гармонізація мовних, просвітницьких і національно-культурних прагнень, забезпечення економічного розвитку і врегулювання правовідносин в аграрній сфері.

¹ Мишанич О. Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород, 2002. С. 16.

² Zákon o úpravě platů duchovenstva církví a náboženských společností státem uznaných případně recipovaných, č. 122/1926 Sb. z 25 června 1926. http://depositum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_23487.

³ Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20-30-х рр. XX ст. Івано-Франківськ, 1995. С. 27.

У своїй діяльності ця партія виявляла лояльність до центральної державної влади Чехословаччини і засуджувала радикальні способи досягнення політичних та електоральних цілей. Тому не випадково, що лави "християнських народників" постійно поповнювали молоді представники крайової інтелігенції.

У 1930-х рр. Християнську народну партію на чолі з Августином Волошином характеризували як найбільш самостійною та чисто українською, а всі її партійні функціонери були свідомими українцями, тобто громадянами з чіткою національною ідентичністю¹. Сам же А. Волошин сповідував, за його ж визначенням, християнський націоналізм, за якого людство складає велику родину дітей Божих і соціальні одиниці (нації, держави, краї, громади, родин) на засадах координації та солідарності.

Політико-правова ідеологія Августина Волошина ґрунтувалася на положеннях про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її визначального впливу на державотворчий процес. Для досягнення стратегічної мети – здобуття незалежності Української держави – А. Волошин вважав вкрай необхідним об'єднання національно свідомих й освічених громадян для відстоювання ними своїх прав, свобод та інтересів. При цьому він вважав, що правосвідомість, правова культура населення повинні засновуватися на національному патріотизмі.

У січні 1939 р., в умовах Карпатської України, напередодні виборів до крайового сойму (парламенту), за участі колишніх діячів Християнської народної партії було засноване Українське національне об'єднання, що сформувало спільно з представниками національних меншин (чехів, німців, румун) єдиний виборчий список. За цей список проголосувало 12 лютого 1939 р. понад 92 % виборців Карпатської України.

Виступаючи за мирні та поступові політично-правові перетворення, заперечуючи диктатуру і терор, А. Волошин як прем'єр-міністр Підкарпатської

¹ Росоха С. Сойм Карпатської України. Львів, 1991. С. 21.

Русі (Карпатської України) ужив всіх заходів для збереження автономії краю, захисту прав і свобод людини і громадянина.

Символічне власної держави – Карпатської України – її повноважним парламентом (соймом) стало переломним моментом у становленні національної свідомості всіх українців. У своєму зверненні до українського народу з нагоди перемоги Українського національного об'єднання на виборах до Сойму Карпатської України А. Волошин підкреслив, що йдеться про загальну справу "великої Нації святого Володимира Великого і Ярослава Мудрого, що були першими основоположниками нашої рідної культури вже тоді, коли теперішні великі західні народи далеко були від того"¹.

Августин Волошин у статті "До питання політичної консолідації" (1923) з приводу започаткування на Підкарпатській Русі політичного слов'янського блоку з аграрної, соціал-демократичної і хліборобської партій, проти якого гостро виступила "велико-русска орієнтація" (русофіли), назвав утопічною "великорусску програму" переходу на російську мову навчання, починаючи з 1-го класу гімназії².

При цьому русофіли виступали за вивчення народної (рідної, української) мови лише в початковій школі, а також проти Генерального Статуту, де визначалося, що на Підкарпатській Русі рідна мова є мовою освіти й державних установ. Також русофіли категорично виступали проти державної підтримки "Просвіти", котра тоді якраз її і не мала.

Августин Волошин наполягав на кооперації між місцевими слов'янськими партіями всупереч деструктивній позиції москвофілів (русофілів), які своїм мовним екстремізмом та українофобством від 1919 р. послідовно підривали перспективу політичної консолідації краю та створення "однієї руської народної політичної партії". Як було відзначено в протоколах від 12 серпня 1919 р., Центральна руська народна рада в Ужгороді ухвалила

¹ Волошин А. Вибрані твори [упоряд. О. Мишанич]. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 164.

² Волошин А. Ко вопросу політичної консолідації. *Русин*. 1923. 25 лютого. С. 1-2.

резолуцію про крайову державну мову, котрою був "малоруський язик з етимологічним письмом".

Причому тоді присутній лідер русофілів Андрій Гагатко (згодом і Трудової партії) цього не заперечував, оскільки на тій позиції стояв Американський конгрес русинів. Пізніше А. Гагатко, одержимий ідеологією російського імпералізму і православного месіанізму, змінив свою точку зору в агресивній формі.

Така поведінка лідера Трудової партії А. Гагатка була неприйнятною для соціал-демократів, греко-католицького духовенства, народовців та інших конструктивних сил. Тому Августин Волошин вважав за доцільне звернутися до членів Трудової партії з проханням обдумати, чи варто їм підтримувати "чужого фанатика" (Андрія Гагатка, російського ультрареакціонера, родом з української Буковини), в умовах, коли члени інших партій знайшли компроміс для співпраці заради прогресивного розвитку краю та держави.

Як політик і державний діяч, Августин Волошин відгукувався на важливі загальноукраїнські події. Підтвердження цього є стаття "Ціна крові" у щоденній газеті "Свобода" 21 травня 1936 р. Ця стаття надрукована до 10-річчя вбивства отамана Симона Петлюри, глави Української Народної Республіки.¹

Оскільки ця стаття вміщена у газеті "Свобода" А. Волошина, то сучасні вчені вважають, що він був причетний до її написання та публікації. У ній йдеться, що 25 травня 1926 р. в Парижі С. Петлюру вбив "московськокомуністичний наймит", якого французький суд звільнив від покарання: "Московський комунізм затріумфовав, бо не стало керманіча Української Держави"².

У статті акцентовано увагу на тому, що Росія ідеологічно підкорювала громадську думку українського народу протягом тривалого часу гаслами, "блискучими формою та порожніми змістом", як-от: православна віра, теорія

¹ Геревич М.О. Правовий аспект діяльності політичних партій першої половини ХХ століття у працях А. Волошина. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2021. № 13. С. 179-185.

² [Волошин А.]. Ціна крові. *Свобода*. 1936. 21 травня. С. 23.

слов'янства, визволення світового пролетаріату, а також упокорювала українську політичну еліту підкупамі і вбивствами. Натомість С. Петлюра проявив себе непохитним державником, тому його "кров, пролита за Україну на вулиці Парижа, має ціну, що її ідея сягає на всі сторони світу, де живуть українці". Отамана Симона Петлюру в статті справедливо названо великим нащадком гетьмана Івана Мазепи, пам'ять про яких "не вмре не загине".

У зверненні "До всіх громадян Карпатської України!", що надруковано в газеті "Нова Свобода" 8 лютого 1939 р. за підписами прем'єр-міністра Августина Волошина і міністра Юлія Ревая, відзначено історичну доленосність перших виборів до сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р.¹ А. Волошин та Ю. Ревай констатували, що протягом двох останніх десятиліть істотно зросла національна свідомість найширших верств закарпатських українців, а виявом цієї національної свідомості та політичної зрілості якраз і є перші вибори до крайового сойму (парламенту).

Також найбільшою ознакою тої свідомості є поєднання колишніх партій в єдине виборче "Українське національне об'єднання". Це об'єднання запропонувало спільний з національними меншинами виборчий список. А. Волошин та Ю. Ревай висловили жаль, що провідні діячі угорської меншини не висунули кандидатуру на запроповане для них місце у виборчому списку цього об'єднання, як це зробили місцеві чехи, німці та румуни.

Усвідомлюючи Карпатської України федеративною частиною Чехо-Словацької Республіки, прем'єр-міністр Августин Волошин і міністр Юлія Ревай завершили своє звернення закликом до виборців проголосувати за список кандидатів "Українського національного об'єднання" і національних меншин задля утворення "нової федеративної республіки українців, словаків і чехів". Прикметно, що вони підсумували своє звернення національним гаслом: "Слава Україні!"

¹ Волошин А., Ревай Ю. До всіх громадян Карпатської України! *Нова Свобода*. 1939. 8 лютого.

У матеріалах кримінальної справи із звинувачення Августина Волошина (Центральний оперативний архів Федеральної служби безпеки Російської Федерації, № Н-17681) містяться зокрема протоколи восьми його допитів і копії допитів окремих його сподвижників, висновки слідчого. Радянські контррозвідники арештували А. Волошина у Празі 15 травня 1945 р. і перевезли в Москву в Лефортовську тюрму. Допити розпочалися 22 травня і з інтервалами тривали до 20 червня, приблизно по три-чотири години кожний¹.

Слідчий відділу Головного управління контррозвідки «СМЕРШ» майор Вайндорф обґрунтував вимогу про арешт А. Волошина, що той, будучи українським націоналістом, проводив злочинну діяльність проти Радянського Союзу. За версією слідчого, провина А. Волошина полягала в тому, що в 1924 р. (насправді 1919 р.) він "на території Закарпатської України з числа вороже настроєних до радянської влади місцевих жителів, в основному українців, він створив християнсько-народну партію і до кінця 1938 р. був її керівником".

Августину Волошину інкримінували те, що ця партія встановила у 1937–1938 рр. контакти з "німецькими фашистами" (не зазначено, з ким саме) і за їхніми вказівками провадила роботу для відокремлення Закарпатської України від Чехословаччини і створення самостійної держави під протекторатом Німеччини. Емігрувавши у Прагу, як вважав слідчий, А. Волошин теж проводив антирадянську діяльність.

Постанову слідчого від 3 червня 1945 р. затвердив начальник головного управління контррозвідки «СМЕРШ» комісар державної безпеки другого рангу Абакумов, а дав санкцію заступник військового прокурора збройних сил СРСР генерал Афанасьєв.

Звинувачення в антирадянській діяльності базувалася на свідченнях Августина Волошина на перших двох допитах. Він повідомив, що очолював Християнську народну партію, як її представник переміг на виборах у

¹ Йосипенко В. Зимові сутінки червневих днів. Деякі подробиці перебування Августина Волошина в Лефортово. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1994. № 1. С. 140-147.

парламент Чехословаччини і був його депутатом у 1925–1929 рр., а восени 1938 р. створив "Українське народне об'єднання", що після окупації Закарпаття угорцями в 1939 р. перестало існувати.

Августин Волошин поінформував про інші важливі етапи своєї політичної та державної діяльності: у складі трьох урядів автономної Підкарпатської Русі (Карпатської України) і перебування в еміграції. Уряд Підкарпатської Русі, який він очолював, розвивав крайову автономію та орієнтувався на Німеччину, як гаранта територіальної цілісності краю.

На звинувачення в українському націоналізмі А. Волошин відповів, що в Чехословаччині існували різні партії, серед них і комуністична, а він з однодумцями займалися національно-просвітницькою роботою, вимагали скасування дискримінаційних щодо Підкарпатської Русі заходів центрального уряду, збільшення прошарку заможних громадян, поліпшення умов життя селянства. Саме на ці верстви населення опиралася його партія.

Самого Августина Волошин не допитували про форми і методи діяльності Християнської народної партії, проте допитали секретаря цієї партії Андрія Ворона про її організаційну структуру і форми впливу на громадську думку¹.

Загальне керівництво Християнською народною партією здійснював комітет (правління), що перебувало в Ужгороді. У містах і селах діяли 20 первинних організацій. Партія мала свої друковані органи і клуб, в якому проводилися диспути, зустрічі, вечори. Функціонери виступали на громадських зібраннях, агітували за своїх кандидатів до органів влади, проводили індивідуальну роботу із залучення нових членів партії.

Перед саморозпуском восени 1938 р. в Християнській народній партії було близько 7 тис. членів. А. Волошин, як лідер партії, часто виступав перед мешканцями краю, друкував у газетах свої проблемні статті на політичні теми, активно працював у громадських організаціях ("Просвіта" та ін.). У них він

¹ Йосипенко В. Зимові сутінки червневих днів. Деякі подробиці перебування Августина Волошина в Лефортово. С. 140-147.

вільно висловлював свої погляди про СРСР, зокрема Радянську Україну. Як релігійна людина, він засуджував переслідування духовенства, а як прихильник приватної власності – колективізацію. Окремо А. Волошин висловлювався про причини і наслідки Голодомору 1932–1933 рр. і масового політичного терору 1930-х рр. в Радянській Україні.

Августин Волошин визнав у ході допитів, що вбачав у Великій Німеччині гаранта самостійності Підкарпатської Русі (Карпатської України), котра мала стати початком возз'єднання всіх українських земель¹. А. Волошин пригадав, як 11 жовтня 1938 р. затверджено перший автономний уряд Закарпаття, прем'єр-міністром якого призначили Андрія Бродія. До складу цього уряду ввійшов А. Волошин у статусі державного секретаря. За підготовку плебісциту про приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини чехословацька влада арештувала А. Бродія 26 жовтня 1938 р.

Напередодні Українська центральна народна рада (21 жовтня) видала свій маніфест про осід таких дій та вимагала політичного та економічного співробітництва з Німеччиною. А. Волошин взяв участь у підготовці цього маніфесту, але не підписав його з етичних міркувань, оскільки був членом уряду Підкарпатської Русі. Після арешту А. Бродія 26 жовтня 1938 р. А. Волошин очолив крайовий уряд. У цьому статусі він ознайомився з рішенням Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. про територіальні поступки Чехословаччини на користь Угорщини.

Саме тому 10 листопада 1938 р. уряд А. Волошина залишив Ужгород і переїхав до Хуста. 15 листопада 1938 р. відповідно до чехословацького законодавства А. Волошин розпустив у краї всі політичні партії, серед них і комуністичну. У новостворене "Українське народне об'єднання", крім Християнської народної партії, ввійшли представники і крайові керівники інших партій, зокрема Соціально-демократичної, Національно-соціалістичної, Аграрної.

¹ Йосипенко В. Зимові сутінки червневих днів. Деякі подробиці перебування Августина Волошина в Лефортово. С. 140-147.

У всьому краї було створено майже двісті первинних осередків "Українського народного об'єднання". Слідчий НКВС СРСР потрактував, що в ідейно-політичній основі цього об'єднання був український націоналізм, а новостворена організація підготувала список із 32 кандидатів у депутати автономного сейму на чолі з А. Волошином, якого місцева преса назвала "батьком карпато-українського народу". Вказані вибори відбулися 12 лютого 1939 р., а в голосуванні взяло участь 92,8 % виборців.

А. Волошин розповів слідчому про засідання новообраного сейму в Хусті 15 березня 1939 р., що розпочалося о 16-й годині за місцевим часом, тобто вже після розпаду і ліквідації Чехословацької держави. Після складання присяги депутати затвердили Закон № 1 про незалежність Карпатської України. Потім обрали президента держави – Августина Волошина, а також сформували уряд Карпатської України. Прем'єр-міністром і міністром закордонних справ обрали Ю. Ревая, міністрами – Ю. Брацайка, А. Штефана, С. Клочурака, Ю. Перевузна, М. Долина.

Сойм Карпатської України затвердив державні символи (гімн "Ще не вмерла України", герб – Тризуб). Передбачалося ще прийняти конституцію та інші важливі акти. Проте Угорщина здійснила військове вторгнення в Карпатську Україну. Оскільки Німеччина не підтримала незалежність Карпатської України, то вночі 16 березня 1939 р. А. Волошин з міністрами евакуювався до Румунії, а звідти через Югославію до Праги (Протекторат Чехії та Богемії в складі Німеччини).

У квітні 1939 р. в Берліні мав майже годинну розмову з гетьманом Павлом Скоропадським, главою Української Держави в 1918 р. П. Скоропадський запропонував А. Волошину увійти до організованої ним «Української громади», щоб об'єднати зусилля для відновлення соборної (єдиної) України як держави. Але А. Волошин взяв цю пропозицію лише до відома.¹

¹ Геревич М.О. Правовий аспект діяльності політичних партій першої половини ХХ століття у працях А. Волошина. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2021. № 13. С. 179-185.

У серпні 1939 р. Августин Волошин провів переговори з вождем українських націоналістів Андрієм Мельником в Італії на острові Лідо (Венеція). У переговорах взяли участь Андрій Мельник, його секретар Барановський, керівник італійської організації українських націоналістів Онацький. У карпатоукраїнську делегацію ввійшли А. Волошин, Ю. Ревай, А. Штефан, В. Комаринський. Обидві сторони обговорили широке коло питань без ухвалення жодних рішень, зокрема, зв'язки закарпатських націоналістів з «Українським національним об'єднанням»¹.

На останньому (восьмому) допиті 20 червня 1945 р. А. Волошин визнав, що справді був критично налаштований проти Радянського Союзу і вів щодо нього підривно діяльність, але від 1940 р. не брав участі в політичній діяльності та не виступав проти радянської влади. Він визнав, що "Українське народне об'єднання" було націоналістичною організацією, оскільки його діяльність мала на меті створення Української незалежної держави. Визнав А. Волошин і те, що підтримував зв'язки з українськими націоналістами і підписав меморандум міністру закордонних справ Німеччини Йоахіму фон Ріббентропу в листопаді 1939 р.

Загалом А. Волошину інкримінували "контрреволюційні злочини" за статтями 58-1 і 58-4 Кримінального кодексу РРФСР. У них йшлося:

"58.1. Контрреволюційним визнається будь-яка дія, спрямована на повалення, підриив або ослаблення влади робітничо-селянських рад і існуючого на підставі Конституції РСФСР робітничо-селянського уряду, а також дії в напрямку допомоги тій частині міжнародної буржуазії, яка не визнає рівноправ'я приходить на зміну капіталізму комуністичної системи власності і прагне до її повалення шляхом інтервенції або блокади, шпигунства, фінансування преси і т.п.

¹ Йосипенко В. Зимові сутінки червневих днів. Деякі подробиці перебування Августина Волошина в Лефортово. С. 140-147.

Контрреволюційним визнається також і така дія, яка, не будучи безпосередньо спрямоване на досягнення вищевказаних цілей, проте свідомо для вчинила його, містить в собі замах на основні політичні або господарські завоювання пролетарської революції.

58.2. Організація в контрреволюційних цілях збройних повстань або вторгнення на радянську територію озброєних загонів або банд, а так само участь у будь-якій спробі в тих же цілях захопити владу в центрі і на місцях або насильно відторгнути від РСФСР будь-яку частину її території або розірвати укладені нею договори, тягне за собою –

розстріл і конфіскацію всього майна, з допущенням, за пом'якшуючих обставин, зниження до позбавлення волі з суворою ізоляцією на строк не нижче п'яти років з конфіскацією всього майна.

При встановленні судом необізнаності учасника про кінцеві цілі зазначеного в цій статті злочину, участь в ньому –

позбавлення волі на строк не нижче трьох років.

58.3. Зносини з іноземними державами або їх окремими представниками з метою їх схилення до збройного втручання в справи Республіки, оголошенню їй війни або організації військової експедиції, так само як сприяння іноземним державам вже після оголошення їм війни або посилки експедиції, в чому б це сприяння ні виразилося, –

заходи соціального захисту, передбачені 1 частиною статті 58.2.

58.4. Участь в організації, що діє з метою вчинення злочинів, зазначених у статтях 58.1–58.3, –

заходи соціального захисту, передбачені 1 і 2 частиною статті 58.2"¹.

Проте до суду справа не дійшла. Через різке погіршення здоров'я, А. Волошина перевезли до лікарні Бутирської тюрми 11 липня 1945 р., а 19 липня 1945 р. о 15 год. 20 хв., як засвідчили тюремні медики, він помер "від паралічу серця". Згідно зі статтею 1 Закону України «Про реабілітацію жертв

¹ Див.: Калашникова А. Уголовный кодекс РСФСР 1926 года: концептуальные основы и общая характеристика: Дисс. ... канд. юрид. наук / Казан. гос. ун-т им. В.И. Ульянова-Ленина. Ульяновск, 2009. 192 с.

політичних репресій» від 17 квітня 1991 р. А. Волошина 12 вересня 1991 р. помертньо реабілітували.

Висновки розділу

Августин Волошин належав до засновників, авторів статутів та активних членів низки об'єднань громадян: як громадських організацій, так і політичних партій. Найперше через відсутність закону про культурні товариства, А. Волошин та його однодумці в національно-культурних цілях скористалися торговельним законом і заснувати видавниче акціонерне товариство "Унію" у червні 1902 р.

Водночас Августин Волошин відстоював церковну автономію русинів (українців) у межах сучасних регіонів Закарпаття і Східної Словаччини. Також підкреслював, що для газет потрібні політичні права і свободи, котрі важливі не тільки при відстоюванні права професійної діяльності, але й використання рідної мови без обмежень і втручань у сферу її функціонування та правопис. У лютому 1907 р. газета "Наука", яку редагував А. Волошин, упровадила українську народну мову, або "малоруське етимологічне письмо". У 1915–1917 рр. він послідовно виступав на захист кириличної азбуки, котру угорська влада прагнула замінити латинікою в угорській транскрипції.

Августин Волошин зіграв чільну роль у започаткуванні та діяльності громадської ініціативи, що широко відома під назвою Ужгородська руська народна рада, що 8 травня 1919 р. скликала загальні збори всіх руських народних рад – Любовнянської (Пряшівської), Ужгородської, Хустської. Представники трьох рад схвалили програму американських русинів, обрали Центральну руську народну раду і висловились за приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки.

Промовисті положення щодо ролі та місця громадських організацій в державі та суспільстві, котрі були засадничими для Августина Волошина як державного і суспільного діяча, відображені в його промовах в Ужгороді з

нагоди створення "Народного Дому" 7 жовтня 1928 р., на з'їзді руської молоді 7 липня 1929 р., на першому крайовому жіночому з'їзді 28 травня 1934 р. та на Всепросвітянському з'їзді 17 жовтня 1937 р., а також у газетній статті "Всім русинам доброї волі" (1934).

Зокрема, він відзначив, що Товариство "Просвіта", яке розвивало національну свідомість, появилось в краї (Підкарпатській Русі) лише після його входження до складу Чехословаччини. На думку А. Волошина, в молодіжному середовищі тоді потрібно було активно протидіяти радянській комуністичній пропаганді. Так само він приділив значну увагу утвердженню в регіоні гендерної рівності.

Еволюцію поглядів А. Волошина як державного діяча відбито в його діяльності в двох політичних партіях – Руській хліборобській (земледільській), Християнській народній, а також у виборчому блоці – Українське національне об'єднання. Він взяв участь у створенні першої крайової української політичної сили на Закарпатті – Руської хліборобської партії, програмними засадами якої було здобуття українським народом національно-державних прав та єдність українських земель. Її наступницею стала Християнська народна партія, що діяла в 1922–1938 рр.

Ця партія під час виборчих кампаній до чехословацького парламенту співпрацювала з Чеською католицькою партією, а в 1925–1929 рр. мала свого посла (депутата) в чехословацькому парламенті – Августина Волошина. Органом Християнської народної партії служила щоденна газета "Свобода". Загальне керівництво цією партією здійснювало правління, що перебувало в Ужгороді. Діяли первинні осередки, які станом на 1938 р. налічували 7 тис. членів.

Загалом А. Волошин був одним із найуспішніших політичних діячів і найвідомішим партійним лідером міжвоєнного Закарпаття. Він взаємодіяв з тими крайовими організаціями політичних партій, що підтримували чи толерували національно-культурний розвиток українців і були прихильними до християнства загалом, а греко-католицької церкви зокрема.

Виступаючи за мирні та поступові політично-правові перетворення, заперечуючи диктатуру і терор, А. Волошин як прем'єр-міністр Підкарпатської Русі (Карпатської України) ужив всіх заходів для збереження автономії краю, захисту прав і свобод людини і громадянина.

Розділ 4

Погляди Августина Волошина на правовідносини у сфері освіти

Як визначено нині законодавством України, освіта слугує основою розвитку особистості, суспільства і держави, їхнього економічного добробуту. По-перше, йдеться про інтелектуальний, духовний, фізичний, культурний розвиток та успішну соціалізацію особистості, а, по-друге – про суспільство, що об'єднане спільними цінностями і культурою¹.

Власне, правовідносини у сфері освіти є суспільними відносинами, що виникають у процесі реалізації права людини на освіту, визначають права та обов'язки задіяних фізичних і юридичних осіб, а також компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері освіти.

Акцентуємо на цьому, виходячи з того, що в творчій спадщині Августина Волошина доволі значна увага приділена таким ключовим складникам вказаних правовідносин, як державна політика у сфері освіти, система освіти, суб'єкти освітньої діяльності, якість освіти, якість освітньої діяльності, автономія (самоврядування) суб'єкта освітньої діяльності та ін.

Зазвичай А. Волошин кожне з актуальних для його часу питань, що стосувалися правовідносини у сфері освіти, подавав у порівняльному історико-правовому аспекті в тісному взаємозв'язку з конкретною політичною ситуацією та станом соціального і культурного розвитку суспільства і держави. Переважно він ретельно і послідовно готував належним чином ґрунт для ухвалення законодавчою та виконавчою владами певних правових норм, задалегідь спонукав громадську думку свого краю до необхідності конкретних змін в освітньому законодавстві.

¹ Закон України "Про освіту". 5 вересня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 15.10.19).

4.1. Статус інтелігенції в суспільстві та державі

Розглядаючи правовідносини у сфері освіти, Августин Волошин передусім найбільшу увагу приділяв проблематиці, пов'язаній зі статусом інтелігенції (суб'єктів освітньої діяльності) в суспільстві та державі та її безпосереднього впливу на очікувані зміни¹. Представники інтелігенції (головним чином освітяни (педагоги) і просвітяни (представники різних професій та особи з певним освітнім рівнем)) слугували для нього своєрідними агентами (виконавцями) прогресивних суспільних змін. Правовідносини у сфері освіти він поширював як на власне педагогічних працівників і заклади освіти різних форм власності, так і на громадські освітні та культурні організації та церковні інституції.

Як відомо, в травні 1920 р. в Ужгороді на загальних зборах крайової громадської організації "Просвіта" затверджено статут і обрано його правління, куди ввійшов також Августин Волошин. Безпосередньо він входив до головної ради "Просвіти" і брав участь в її роботі впродовж всього її існування до кінця 1938 р. Програма діяльності "Просвіти" розроблялася з урахуванням злободенних аспектів політичного, соціального і культурного становища українського населення краю.

Це становище А. Волошин схарактеризував безпристрастно і реалістично, зазначивши низку негативних ознак і тенденцій суспільного розвитку²: 1) низький освітній рівень (домінування неписьменності, невігластва, забобонів); 2) загальна бідність, причому кращі земельні наділи майже в кожному населеному пункті викупили єврейські підприємці; 3) асоціальна поведінка (алкоголізм, зокрема серед жінок); 4) критична медико-соціальна ситуація через недотримання гігієни (поширення різних хвороб,

¹ Цихуляк І. Ідеї суверенності та етнонаціональної політики отця Августина Волошина. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Міжнародні відносини. 2018. Вип. 3. С. 138-144.

² Волошин А. Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення. *Свобода*. 1922. 16 липня. С. 2.

зокрема статевиx); 5) скрутне продовольче забезпечення (недостатнє і незбалансоване харчування); 6) невисока політична свідомість (нерозуміння своїх інтересів, їх розмін на чужі, ворожі); 7) брак суспільної єдності.

Ці положення детально і доступно пояснені в значній за обсягом проблемній статті Августина Волошина "Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення?", що вперше надрукована в популярній в краї газеті "Свобода" (Ужгород) в липні 1922 р.¹ По суті, це містка багатогранна науково-популярна і навчально-методична доповідь (реферат), що була виголошена й прочитана А. Волошином 30 червня 1922 р. перед делегатами представницького з'їзду (загальних зборів) крайового товариства "Просвіта" в Ужгороді.

Як справедливо примітив Августин Волошин, для того, щоби результативно провести конкретні суспільні перетворення, потрібно щонайперше чітко схарактеризувати поточну політико-правову ситуацію. Істотні зміни в сфері освіти, на його переконання, неможливі без одночасної системно-структурної трансформації в усіх галузях культури². Для успішних кардинальних реформ вкрай необхідна політична консолідація серед населення та узгодження політичних інтересів різних об'єднань громадян, щоби подолати "атомізацію наших сил", котра загрожувала привести будь-яку назрілу освітню реформу до "крайностей, абсурда"³. А. Волошин наполегливо переконував, що спочатку потрібно виробити й ухвалити виважену загальну програму, що отримала б широку народну підтримку. Інакше будь-яка центральна державна влада та інші політичні сили в державі просто проігнорують її, не візьмуть до розгляду як неважливу, маргінальну.

¹ Волошин А. Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення. *Свобода*. 1922. 9 липня. С. 1; 16 липня. С. 2; 23 липня. С. 2.

² Сабадош Т. Освіта як чинник побудови національної держави (в працях А. Волошина). *Дев'ять юридичні читання*. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи. Київ, 2013. С. 156-157.

³ Волошин А. Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення. *Свобода*. 1922. 9 липня. С. 1.

Відзначимо, що Августин Волошин чітко окреслив найважливіші складники успішного національного відродження закарпатських українців, що полягали в розвитку освіти і виховання нового покоління на нових світоглядних засадах¹. Через те на порядку денному на Закарпатті початку 1920-х рр. Августин Волошин бачив нагальним розв'язання цілу низку наступних проблем у сфері освіти. Ішлося найперше про імплементацію (впровадження) в наявну крайову систему освіти такого необхідного структурного елемента, як безперервна освіта для дорослих. Він резонно вважав, що з цим можуть успішно справитися насамперед масові регіональні громадські організації типу товариства "Просвіта".

Не випадково, А. Волошин прагматично сформулював і проголосив у згаданій статті "Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення?" ємке конструктивне гасло: "Читальня – то школа для дорослих". Крім браку системних змін у галузі безперервної освіти для дорослих, для Августина Волошина вкрай закинутою, занедбаною в тодішньому Закарпатті виглядала позашкільна просвітницька праця.

На його думку, в тому перешкоджала перманентна етнополітична боротьба в краї між двома суспільно-політичними і культурницькими течіями – активними прибічниками офіційного вжитку народної (української) розмовної мови і русофілами, які необгрунтовано відносили місцеве руське (українське) населення до російської нації та впроваджували в закладах освіти викладання російською мовою за правописом, що мав офіційний статус у Російській імперії до 1917 р. Це тривале запекле протистояння справляло дуже негативні побічні наслідки для розвитку мережі закладів освіти в краї, а також істотно пригальмовувало, за влучними словами А. Волошина, "просвітне пробудження народу".

¹ Габор В. "Наш націоналізм знає ступенів любови, але не знає ненависти, не знає негачії любови" (Особливості концепції християнського націоналізму Августина Волошина). *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 56. С. 119-122.

Так само вкрай негативно впливала на прогресивні суспільні перетворення в регіоні низька мобільність, пасивність та інертність всіх соціальних груп, поточна професійна діяльність яких була пов'язана з інтелектуальною (розумовою) працею та виробництвом духовних благ. При цьому повсякчас спостерігалася на Закарпатті тої пори свого роду певна соціальна сегрегація між інтелігенцією та селянами, котру теж належало подолати. "Многі із нас хотіли би, та не знають, як підійти до народу та як начати і вести працю", – відкрито і відверто примітив Августин Волошин про цю доволі симптоматичну сегрегаційну проблему¹.

На його тверде переконання, потужний, хоча й опосередкований вплив на правовідносини у сфері освіти краю справляв економічний чинник, передусім хронічна малоземельність селянських дворогосподарств, які були позбавлені належних матеріальних засобів для того, щоб інвестувати приватні кошти в освіту своїх дітей. У середньому тоді на Закарпатті на багатодітні селянські родини припадало 3-4 морги (1,5-2 гектари) земельних наділів, які, однак, не приносили достатнього прибутку для задоволення першочергових матеріальних і духовних потреб всієї сім'ї, а надто дітей (для їхніх освітньо-виховних цілей).

Крім того, земельна власність у значної кількості селянських господарств краю не була належно та вчасно зареєстрована в земельних кадастрах ("масток не є обезпечений в телековій книзі") з дотриманням визначених юридичних процедур й належним оформленням документів на право власності. Тому закарпатські селяни тоді дуже часто витрачали величезні суми власних грошових заощаджень на тривалі судові процеси і послуги адвокатів щодо захисту своєї приватної нерухомості. До того ж, А. Волошин прискіпливо відмітив низьку торговельно-економічну активність тодішніх закарпатських українців, які переважно самі не брали участі в торгівельній діяльності, покладаючись на підприємців-посередників з числа представників інших

¹ Волошин А. Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення. *Свобода*. 1922. 23 липня. С. 2.

етнічних спільнот, які визискували своїх довірливих клієнтів і позбавляли їх значної частини реальних доходів.

Так само, за обгрунтованим визначенням Августина Волошина, на правовідносини у сфері освіти істотно впливав релігійно-моральний чинник (це наскрізне в його творчій спадщині положення)¹. Йдеться насамперед про несприятливу тоді в краї суспільну ситуацію на межі моральної деградації, безпосередньо і тісно пов'язану з деструктивними пропагандистськими заходами легальних політичних партій, що сповідували авторитарну і тоталітарну ідеологію ("успіхи агітацій большевицьких пройдисвітів"). Також красномовним виявом зауваженої моральної деградації була неетична публічна поведінка багатьох парафіян в церковних будівлях і побутова ворожнеча між наявними в краї впливовими конфесіями (найбільшими за віросповіданнями тоді були християни та іудеї різних деномінацій)².

Освітньо-культурне піднесення народу, на погляд А. Волошина, було неможливим без духовно-релігійної стабільності та активної участі в прогресивних суспільних трансформаціях переважної частини священнослужителів. Священники разом з представниками всієї інтелігенції здатні були досягти поставленої мети в освітній сфері за умови паритетних взаємин і погоджених дій.

Своєрідним пілотним проєктом у цьому напрямку слугував для Августина Волошина локальний приклад, котрий він побачив та узагальнив на результатах просвітницької діяльності в гірському селі Вишні Верецьки (нині село Верхні Ворота Мукачівського району Закарпатської області). Вже на початку 1920-х рр. в цьому загалом небагатому селі активно та ефективно діяли три українські самоорганізовані освітньо-культурні осередки – читальня,

¹ Ньорба Л. Августин Волошин – мислитель і борець за національну ідею. *Психологія і суспільство*. 2012. № 2. С. 40-45.

² Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура [редкол. Ю. Остапеч та ін]. Ужгород, 2010. С. 139.

крамниця, братство (спілка) тверезості¹. За подібними інституціями, що були добре організовані на місцевому рівні, А. Волошин прогностично бачив успішне майбутнє в актуальній справі гармонізації освітніх і культурних відносин у цілому².

Для неухильного гармонійного розвитку правовідносин у сфері освіти на міжвоєнному Закарпатті Августин Волошин виділив цілу низку взаємопов'язаних сприятливих об'єктивних обставин. По-перше, він переконливо констатував, що край належав до слов'янської держави з високою матеріальною та духовною культурою – Чехословацької Республіки, тому суспільно важливі освітні та культурні ініціативи впливових на регіональному об'єднань громадян можуть цілком розраховувати на успіх через реальну підтримку з боку державної влади, зокрема центральних органів виконавчої влади.

По-друге, велику посутню допомогу розвитку освіти краю надавала українська діаспора та безпосередньо окремі високоосвічені українці, котрі прибули з інших українських земель ("еміграція із-за Карпат") після поразки Української революції 1917–1921 рр. Як з власного досвіду твердив А. Волошин, ці українські емігранти (переважно це представники інтелігенції) виховувалися в слов'янській правовій та культурній традиціях і принесли з собою на денаціоналізоване до певної міри Закарпаття "розвитку народну свідомість і патріотичність"³.

Беззаперечним історико-правовим фактом для Августина Волошина було те, що цілеспрямовані зусилля держави і громадянського суспільства в справі "пробудження народних сил" повинні розпочинатися комплексною

¹ Волошин А. Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення. *Свобода*. 1922. 16 липня. С. 2.

² Бедь В. Доктор, отець Августин Волошин – президент Карпатської України: віхи життя та творчості. *Правова держава*. 2010. № 12. С. 34-43.

³ Волошин А. Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення. *Свобода*. 1922. 16 липня. С. 2.

системою продуманих просвітніх заходів¹. Ці реалістичні заходи повинні були стосуватися найширших соціальних верств, щоби надати їм відповідний імпульс для прискорення суспільного руху в сфері освіти шляхом належного представлення мети і завдань, цінностей та ідеалів, конкретних форм суспільно вагомої освітньо-культурної роботи та конкретно визначених організаційних структур колективної економічної діяльності, надто кооперативних (кредитних і виробничих) товариств.

З огляду на сказане вище Августин Волошин окремо розлого зупинився на чіткому розмежуванні статутних повноважень між центральним органом управління ("централою") крайової громадської освітньої та культурної організації (в даному випадку крайового товариства "Просвіта") та її первинним осередком (читальнею). Він цілком резонно вважав, що ефективна діяльність такої масової просвітницької організації безпосередньо залежить від злагодженого характеру правовідносин між усіма її розгалуженими ланками і напрямками в межах статутної діяльності².

Причому Августин Волошин рішуче наполягав, що ці організаційні відносини повинні бути чітко визначені³. Зокрема, на його думку, "централа" передовсім повинна була забезпечити фахівців (інструкторів) із відповідних напрямків статутної діяльності, а "провінція" (первинні осередки) повинна першочергово виконувати ті завдання, що "там жадає інтерес просвіти", тобто невідкладні та важливі питання, адаптовані саме для освітньої сфери конкретного населеного пункту чи місцевості загалом.

Також "централа" повинна була визначати загальні стратегічні "задачі і способи просвітньої праці", на випередження пропонувати конкретні правові механізми і шляхи фінансування для втілення запланованих проєктів, а також

¹ Радик О. Президент Августин Волошин. Опубл. 2 травня 2011 р. URL: <http://olegradyk.livejournal.com/938.html>.

² Волошин А. Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення. *Свобода*. 1922. 23 липня. С. 2.

³ Задорожний В. Політичний портрет Августина Волошина. *Міжнародний науковий конгрес «Українська історична наука на порозі XXI століття»*. Чернівці, 2001. Т. 1. С. 308-312.

детальний план найближчої просвітньої діяльності та планомірного розвитку організаційної структури: філії, читальні, видавництво, професійний театр, аматорські театральні гуртки, курси для неграмотних, антиалкогольні гуртки, бібліотеки і т. д.

Августин Волошин так само детально розглянув та обумовив статус первинного осередка вказаної освітньої громадської організації – читальні¹. Він окремо підкреслив, що члени цього первинного осередку повинні не тільки проводити регулярні засідання та зібрання для читання нових газет і книжок задля самоосвіти, а й сумлінно виконувати функції та бути реальним центром громадського життя в населеному пункті, тобто ініціювати, розробляти, втілювати і корегувати важливі для певної громади локальні, регіональні та загальнодержавні культурні та економічні проекти.

До того ж, на тверде переконання Августина Волошина, читальня повинна належно виконувати свої статутні функції в галузі культурного дозвілля населення². Тобто повинна пропонувати привабливу альтернативу і наступально протидіяти масовому відвіданню дорослим населенням таких поширених закладів торгівлі алкоголем як корчма. На читальню покладалося невідкладне завдання доповнити виховну роботу церкви і школи. Причому реалізацію державної освітньої політики, за задумом А. Волошина, читальні повинні були підсилити також символічними платними послугами своїх впорядкованих бібліотек, постійним проведенням різних освітніх курсів: із подолання неписьменності, господарських, краєзнавчих.

Відповідно до публічно представленої позиції Августина Волошина, читальня повинна була слугувати своєрідним ініціативним майданчиком (стартапом) для активізації підприємницької діяльності: заснування спільних товариств торгівлі, малих і середніх виробничих підприємств (млин, фабрика і

¹ Волошин А. Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення. *Свобода*. 1922. 23 липня. С. 2.

² Балега Ю. Августин Волошин як культурно-освітній діяч. *Від наукового товариства ім. Т. Шевченка до Українського вільного університету*: Матер. міжнар. конф. Київ, 1992. С. 255-263.

т. і.). Крім того, читальня могла зіграти в певному населеному пункті об'єднавчу роль позапартійної трибуни для налагодження суспільного діалогу та обговорення громадських, господарських та інших важливих суспільних справ і спільних заходів.

Організувати читальню відповідно до інструктивних настанов Августина Волошина слід було за ініціативою лише того громадянина, котрий користувався авторитетом і довірою місцевих мешканців, а також бажано, щоб він займав важливу посаду в органах місцевої влади, релігійній чи освітній установі: священник, учитель, нотар села. Проте найкращим варіантом для А. Волошина було створення первинного осередку (читальні) з ініціативи самих авторитетних селян (сільських господарів). При цьому не слід було на самому початку нарочито декларувати перелік нереальних цілей та завдань, а лише проголошувати такі, які можна було втілити практично повною мірою та без невмотивованих затримок і зволікань.

У цьому контексті кожна читальня повинна була відповідати за стан реалізації прав та інтересів своїх членів, тобто забезпечити безперервне постачання періодики (газет, журналів) і книжок, проведення масових заходів відпочинку і дозвілля¹. Для того потрібно було організувати народні самодіяльні хорові колективи, а також принаймні пожежні спілки. Останні були важливими з огляду на те, що регулярні тренування та уніформа добровільних пожежників дуже подобалися тодішній молоді, розвивали в ній дисциплінованість і громадянську солідарність у форс-мажорних естремальних обставинах. Також всі читальні мали належно подбати про те, щоби створити постійні молодіжні театральні та спортивні ("сокольські") гуртки, чиї яскраві виступи повсякчас викликали надвичайно підвищений громадський інтерес.

Водночас Августин Волошин поставив важливе питання руба і дав свою розлогу відповідь на зовні провокативне питання про те, чи можна допустити

¹ Сабадош Т. Науково-публіцистична та освітня діяльність А. Волошина в контексті побудови правової держави на Закарпатті. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова*. Серія 18. Економіка і право. 2012. Вип. 20. С. 131-137.

продаж алкогольних і безалкогольних напоїв у читальні, тобто одночасно з просвітницькою проводити підприємницьку діяльність. Він розглянув аргументи як за повсюдне втілення цієї актуальної ідеї ("вирвати корчми із рук лихварів"), так і проти ("злий примір").

Передусім А. Волошин дозволив це самостійно вирішувати самій "управі читальні" (керівництву первинного осередку), застерігаючи при цьому жодним чином не переходити встановлених моральних норм та ustalених засад здорового способу життя – "границь тверезості". Він вважав, що для заробітку читальні (інвестуючи весь прибуток в її розвиток) можна продавати з алкогольних напоїв лише пиво або вино, але не горілку ("паленку"). При цьому, на його погляд, у читальні найкраще і найраціональніше готувати, реалізовувати і споживати гарячий чай, особливо в холодну пору року (пізньої осені, взимку, ранньої весни)¹.

Загалом відповідно до практичних настанов А. Волошина свій економічний стан на належному рівні кожна читальня мусіла підтримувати прибутковою торгівлею періодичними і книжковими виданнями, широким асортиментом товарів щоденного попиту за ринковими цінами, планомірною організацією рентабельних торговельних і виробничих підприємств і спілок, що створювали б нові робочі місця та охоплювали всі прошарки населення².

У церковно-моральному плані, згідно з перспективним баченням Августина Волошина, читальня цілком могла зіграти важливу суспільну роль. Адже її діяльні члени могли конструктивно та безкорисливо допомогти з організацією парафіяльного хору (гармонії), різних церковних спілок (братств) тверезості, взаємодопомоги, оборони віри, похоронного тощо.

Для поступового і повноцінного втілення цих ідей Августин Волошин запропонував зробити конкретні розпорядчі дії. Згідно з його пропозиціями

¹ Волошин А. Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення. *Свобода*. 1922. 23 липня. С. 2.

² Сабадош Т. Науково-публіцистична та освітня діяльність А. Волошина в контексті побудови правової держави на Закарпатті. С. 131-137.

з'їзд (загальні збори) товариства "Просвіта" в Ужгороді 30 червня 1922 р. ухвалив три основоположні резолюції, в яких "централі" (органу управління всією крайовою організацією) делегували негайно вжити всіх заходів для того, щоби: 1) провести кадровий відбір у стислі терміни і призначити на оплачувану посаду одного інструктора з організаційного становлення та невідкладних питань поточної діяльності читалень; 2) забезпечити підготовку і затвердження статутів усіх своїх первинних осередків і спілок; 3) відкрити свої окремі секретаріати в інших, крім Ужгорода, найбільших містах краю (Мукачево, Хуст) за умови прискореного розвитку і збільшення чисельності первинних організацій крайового товариства "Просвіта".

Схвалюючи загалом ідеї, зміст і практику нового тоді скаутського (пластового) руху в дитячому і молодіжному середовищі, Августин Волошин одночасно висловлювався проти мілітаризації цих організацій в їхній статутній діяльності, проти домінування в них військово-спортивних напрямків¹. При цьому він наголошував на важливих напрямках офіційної та регламентованої взаємодії та співпраці закладів освіти рідних форм власності та громадських пластових організацій, що тоді активно і всебічно сприяли соціалізації (включенню в суспільство) дітей та молоді, тобто перебирали частину функцій держави в освітній політиці.

Як вважав А. Волошин, саме місцеві осередки громадської організації "Пласт" системно і послідовно впливали на загальноосвітній, світоглядний, військовий, морально-духовний та фізичний розвиток молодого покоління, формували національно і суспільно свідому, міцну духом і тілом нову генерацію українців². Однак при цьому А. Волошин не наполягав на законодавчому врегулюванні статусу молодіжних громадських організацій, що

¹ Кляп М. Соціальні проблеми навчання та виховання в освіті Августина Волошина. *Джерела*. 1998. № 2. С.16-19.

² Волошин А. Бесіда на анкеті о шкільній реформі. *Підкарпатська Русь*. 1929. Р. VI. С. 171-178.

виконують виховні функції та тісно взаємодіють із закладами освіти. Він покладався на усну договірну практику, характерну для того часу.

Добре відомо, що Августин Волошин ініціював заснування профільної фахової громадської організації "Педагогічне товариство Підкарпатської Русі". Невідкладним завданням такої організації А. Волошин визначав насамперед систематичне поширення прогресивних ідей та методик виховання і навчання, налагодження тісного зв'язку сімей учнів і педагогічних колективів шкіл, широка підтримка різних масових освітніх ініціатив, підготовка якісних підручників власними силами і за державної підтримки, видання стабільної фахової періодики, де мали б регулярно публікуватися також "статті педагогічні, статті пізнання природи руської дитини"¹. Як бачимо, йшлося про амбітний проект скоординованої науково-дослідної роботи на місцевому емпіричному матеріалі.

За науково-педагогічними розробками, кадровим потенціалом, напрямками освітньої та дослідницької діяльності, безпосереднім впливом на реформування, вдосконалення і підвищення ефективності роботи всіх наявних у краї освітніх закладів це товариство динамічно розвивалось і належало до найбільш значимих у міжвоєнний період на Закарпатті.

Вже 23 липня 1923 р. статутні документи цієї організації в установленому порядку надійшли для затвердження в крайове управління поліції. Проте процес її легалізації затягнувся на два роки, протягом яких організатори неодноразово подавали письмові звернення до відповідних органів державної влади з обґрунтованими вимогами невідкладно зареєструвати зазначене товариство².

Головою громадської організації "Педагогічне товариство Підкарпатської Русі" повноважні збори обрали директора Ужгородської

¹ Волошин А. Бесіда на III з'їзді Педагогічного товариства Підкарпатської Русі. *Августин Волошин. Педагогічні твори*. Ужгород, 2007. С. 43.

² Шикітка Г. Становлення та організаційна діяльність "Педагогічного товариства Підкарпатської Русі". *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія: Педагогіка. 2015. № 2. С. 9-14.

вчительської семінарії Августина Волошина, а його заступниками – викладача торгівельної академії (закладу фахової передвищої освіти) Августина Штефана та шкільного інспектора Олександра Маркуша. Врешті решт 13 січня 1925 р. чехословацькі державні органи затвердили статут цього товариства, що також стало видавцем щомісячного журналу "Підкарпатська Русь" (редактор Іван Панькевич). Відповідно до своїх статутних положень ця організація загалом прагнула зосередитися на актуальних питаннях реформування та модернізації освітньої системи краю¹.

Членами цієї організації відповідно до її статутних норм на добровільних засадах були педагоги, батьки учнів та учні, що фіксували своє членство, як обумовлювалося окремо, через поштові повідомлення (листівки) і сплату вступних і регулярних членських внесків. Причому на вчителів покладали завдання поширювати у своїй поточній роботі новаторські педагогічні ідеї, виробляти консолідовану позицію в сфері освітнього і культурного розвитку українців Закарпаття без поділу за політичними переконаннями і виборчими симпатіями.

При цьому Августин Волошин переконливо вважав разом зі своїм однодумцем Юлієм Реваєм: "Жиєме в такій добі, де не індивідуальність, а організація має силу"². Так само слід зауважити, що члени організації мали суттєві знижки на видання власних підручників і посібників, річну передплату журналу "Підкарпатська Русь". Для того, щоб вступити в "Педагогічне товариство Підкарпатської Русі", необхідно було сплатити вступний внесок у розмірі 10 чехословацьких корун, а відтак потрібно було сплачувати щомісячні членські внески в розмірі 3 коруни.

Аналізуючи освітню політику і визначаючи статус інтелігенції, Августин Волошин особливий наголос зробив на суспільній потребі творчих і діяльних учителів. Тому він сам активно долучався до справи їхньої підготовки,

¹ Бедь В. Доктор, отець Августин Волошин – президент Карпатської України. С. 38.

² Волошин А., Ревай Ю. Вписуйтеся в члени "Педагогічного Товариства". *Підкарпатська Русь*. 1925. Ч. 1. С. 16.

зокрема як директор Ужгородської учительської семінарії. У цьому закладі, наприклад, посилену увагу приділяли практичній підготовці студентів до вчительської діяльності.

Щороку всі студенти проходили "госпітацію" – систематичне відвідування уроків у народних школах із наступним їхнім обговоренням та аналізом¹. На третьому і четвертому році навчання для студентів обов'язковим було самостійне проведення уроків. Причому студенти-практиканти повинні були провести 20 таких уроків під час свого третього і 60 уроків під час четвертого років навчання. Крім цієї педагогічної практики, керівництво семінарії активно залучало студентів до соціально-виховної роботи народних шкіл краю.

Саме школі як суспільній інституції Августин Волошин відводив чільні функції: збереження національної ідентичності, цілеспрямованої освіти, соціального виховання, формування нового національно свідомого і всебічно розвинутого покоління. Про це він у 1920 р. так само написав у передовиці до першого номера крайового педагогічного часопису "Учитель", висловлюючи сповідання, що "народ у короткий час просвітиться", тобто переконається у важливості шкіл із навчанням рідною мовою, а тому "не буде так прохолодно відноситися до школи, як дотепер!"²

Зі свого боку вчителі виконували не лише важливу освітню та культурну, але й соціальну роль. Адже вони повинні були цікавитися приватними, навіть внутрішніми сімейними відносинами, допомагаючи бідним учням через соціальні організації та інше. Щоб мати особистий авторитет вчителі повинні були підтримувати охайним свій зовнішній вигляд та мати взірцеву поведінку. Августин Волошин не рекомендував їм дисциплінарними справами переривати навчальний процес, а займатися ними в позаурочний час. Метою дисциплінарного впливу мусіло бути поліпшення поведінки і

¹ Бобела С. Впровадження ідей соціального виховання Августина Волошина в умовах сучасної загальноосвітньої школи. *Молодь і ринок*. 2018. № 4. С. 125-129.

² Волошин А. Братя и сестры! Учителі и учительницы. *Учитель*. 1920. Ч. 1-2. С. 3-4.

навчальних досягнень учнів, а не публічне покарання. Тому учитель мав передусім обговорити провину з учнем на самоті. Як підсумував А. Волошин: "Головне учитель немає забувати свого покликання, що він не як суддя, а як виховник має судити провини своїх учнів"¹.

Як бачимо, еволюційні суспільні зміни і перетворення в сфері освіти в розумінні А. Волошина відбуваються протягом тривалого часу, проте для них потрібно прискорено формувати політичну та правові основи, ухвалювати законодавство, яке б зіграло стимулюючу роль для піднесення освітнього рівня всього населення.

4.2. Освітня політика держави

Багатогранний внесок Августина Волошина у розвиток освіти, зокрема в реформування освітньої політики, справив вагомий вплив на культурне оновлення Закарпаття. Його освітня діяльність була спрямована на підвищення ролі навчальних закладів у соціальному та правовому вихованні всього населення. Прогресивні політичні та правові ідеї А. Волошина склали його концепцію національної системи освіти та заклали основу становлення і розвитку української національної освітньої політики на Закарпатті.²

Протягом усього життя Августин Волошин виступав за визнання, вивчення й використання української мови в закладах освіти всіх типів і рівнів, органах представницької та виконавчої влади, судах. Будучи депутатом чехословацького парламенту в 1925–1929 рр., він активно відстоював основоположні та поточні питання, що стосувалися сфери освіти

¹ Волошин А. Дидактика. Ужгород, 1933. С. 33-34.

² Геревич М. Особливості правовідносин у сфері освіти у дослідженнях А. Волошина. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 22–23 січня 2021 р. Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2021. С. 5-11.

Підкарпатської Русі (Закарпаття). Зокрема, він наполегливо домагався створення наукових та освітніх громадських та державних інституцій.

При цьому слід зазначити, що переважна частина періодичних видань, власником, видавцем, редактором, дописувачем яких був у свій час Августин Волошин, відігравали важливу роль у формуванні правової освіченості населення Закарпаття. Так, публікації на політико-правову тематику в журналах "Підкарпатська Русь", "Учительський голос", "Свобода" та ін. спонукали громадян до реалізації прав на освіту, творчу діяльність, свободу думки і слова, вільне вираження власних поглядів і переконань¹.

Вельми показовою є правотворча діяльність Августина Волошина у сфері освіти як депутата чехословацького парламенту з терміном повноважень від 15 листопада 1925 р. до 25 вересня 1929 р.² Насамперед він у руслі своєї освітньої доктрини, про яку мовилося вище, дбав про покращення матеріального становища сільського населення.

Це засвідчують його парламентські пропозиції щодо надзвичайної державної допомоги землеробам низки сіл Підкарпатської Русі – Руські Комарівці, Середнє, Нижня Солотвина, Деренівка, Чертеж, Глибоке, Лази, Дубрівка (всі нині Ужгородського району Закарпатської області), врожай яких пошкодив грав у в червні 1927 р. Також він потурбувався про впорядкування земельних реєстрів села Холмок (знаходиться поблизу м. Ужгород) у січні 1928 р.

Заслугують на увагу пропозиції Августина Волошина як депутата чехословацького парламенту щодо офіційного використання руської (української мови), зокрема в судах (червень 1928 р., квітень 1929 р.), щодо кваліфікації кандидатів у греко-католицькі заклади фахової передвищої освіти (семінарії) з підготовки вчителів в Ужгороді та Пряшеві, а також у школи зі

¹ Сабадош Т. Науково-публіцистична та освітня діяльність А. Волошина в контексті побудови правової держави на Закарпатті. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова*. Серія 18. Економіка і право. 2012. Вип. 20. С. 131-137.

² Dr.h.c. Augustin Volosin, Mgr. URL: <http://www.psp.cz/en/sqw/detail.sqw?org=293&id=4521&l=en>.

словацькою мовою навчання (лютий 1929 р.), здійснення державного нагляду за церковними школами (червень 1929 р.). Крім того, він здійснив ряд депутатських запитів щодо несправедливого та упередженого ставлення органів управління в сфері освіти до конкретних учителів.

Заслугують особливої уваги погляди Августина Волошина на функціональні можливості школи (закладів початкової та загальної середньої освіти). Адже школа як суспільна інституція, на його думку, вирізнялася тим, що це заклад, де: 1) спеціально організований навчально-виховний процес, який передбачає обов'язкове фізичне загартування учнів; 2) постійно демонструється виховний приклад педагогічних працівників (вчителів); 3) реалізується офіційно затверджений зміст навчальних програм і підручників.

Не випадково, що значна кількість соціально орієнтованих дидактичних текстів, що їх особисто підготував і подав А. Волошин у своїх навчальних виданнях для закладів початкової та загальної середньої освіти, носить чіткий профілактичний характер, розрахована не тільки на учнів, але також на їхніх батьків і решту родичів¹. Це насамперед стосується тем про засудження пияцтва, що належало до найгостріших суспільних проблем серед населення тодішнього Закарпаття, а також прищеплення турботи про стан здоров'я, здоровий спосіб життя учнів протягом усієї подальшої їхньої життєдіяльності.

Від самого початку своєї професійної (педагогічної) діяльності Августин Волошин послідовно відстоював право на навчання в закладах освіти краю рідною мовою. У своїй статті "Бесіда на анкеті о шкільній реформі" (1929) він вкотре висловив чітку позицію про те, що місцеве населення регіону є частиною "руського-українського народу", тому цілком природною для нього особисто була відповідь на запитання про те, "яким язиком маєся вчити у

¹ Бобела С. Соціальне виховання учнівської молоді у педагогічній спадщині Августина Волошина: Дис. ... канд. пед. наук. Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка. Дрогобич, 2018. С. 48-50.

школах Підкарпатської Русі"¹. Це – українська мова, збагачена місцевими діалектизмами.

У цьому контексті промовистою є проблемно-аналітична стаття Августина Волошина "Русини чи українці?", що побачила світ без його підпису (як редакційна) в загальнокрайовій газеті "Свобода" 2 вересня 1937 р. Ця стаття з'явилася як оперативна реакція на чергове загострення ідеологічної боротьби між українцями і русофілами. Керована А. Волошином газета "Свобода" систематично друкувала полемічні матеріали на цю тему. Якраз у вказаній статті "Русини чи українці?" на означену в назві проблему ємко висловлені та підсумовані погляди А. Волошина на національну ідентичність переважної частини населення краю (русини-українці тоді склали понад дві третини від всього населення в регіоні, що офіційно називався Підкарпатська Русь)².

У статті "Русини чи українці?" підсумовано мовну, підручникову і національну дискусії, що велися переважно шляхом підміни понять і софістичними методами в другій половині 1930-х рр. на Закарпатті та призводили до національно-політичної дезорієнтації певної частини громадян. Русофіли ("тверді русские") і нечисельні русини-"тутешняки" (об'єднувались навколо редакції крайової газети "Неділя") спекулювали на етнонім "русин" у значеннях "росіянин" (русофіли) й протиставлені до етноніму "українець" (тутешняки). В етнонім "українець", що широко вживався в значенні "русин" та паралельно з ним, вони бачили впливи галицьких емігрантів, вважаючи їх соціалістами, комуністами і безбожниками, що прийшли з метою денационалізації місцевої спільноти.

Насправді, як переконливо доводив Августин Волошин, українці – русини³. Це дві рівнозначні назви одного етносу: одна найдавніша (русини), інша найновіша (українці). Це було аксіомою для будь-якої національно

¹ Волошин А. Беседа на анкеті о шкільній реформі. *Підкарпатська Русь*. 1929. Р. VI. С. 171-178.

² Волошин А. Русини чи українці? *Свобода*. 1937. 2 вересня. С. 1.

³ Хома Т. Мовознавча проблематика досліджень спадщини Августина Волошина. *Мова і культура*. 2009. Вип. 11. С. 42-49.

свідомої людини як Підкарпатської Русі, так і в решту українських регіонах (Галичина, Буковина, Велика Україна). При цьому надто важливо, щоби русин-українцем "не дався обманути всяким лжерусинам" з числа русофілів і тутешняків, що "іменем "русини", іменем руського народу, іменем ніби руської культури за мадярські пенге, за польські золоті туманять і продають русина".

Водночас тоді (1920-ті – 1930-ті рр.) на зміну старіша назва "русини" щироко утверджувалася молодша назва "українці". Подібну аналогію А. Волошин віднайшов у релігійній термінології щодо назв "католики", "греко-католики", "православні", яку використовують вірники, щоби виокремлюють себе серед інших християн. А тих, хто протиставляв етноніми "русин" та "українець", він відносив до прислужників чужих національних інтересів. Натомість закликав представників місцевої інтелігенції повсякчас підкреслювати соборність української нації, тобто "нерозривну одність із великим українським народом". Це якраз на той момент (вересень 1937 р.) було вельми актуальним, оскільки відбувався в краї шкільний плебісцит і русофільські агітатори збирали підписи викладання в школах за "руськими" підручниками, що були написані та видані насправді російською мовою, а не місцевою розмовною українською мовою.

Всі поточні аспекти об'єднання і порозуміння між двома культурними напрямками Августин Волошин розглянув у статті "Хто винен?", оприлюднену в крайовій газеті "Нова Свобода" 27 вересня 1938 р. з двома цензурними пропусками¹. Він нагадав те, як Центральна руська народна рада 8 травня 1919 р. одностайно ухвалила рішення про приєднання Закарпаття до Чехословацької Республіки. І того ж року ця рада розкололася на дві фракції – українську і русофільську, але відтоді ці ради активної участі у політичному житті краю не брали. Проте в 1936 р. вони спільно виробили "Проект Закону Центральної Руської Народної Ради про Конституцію автономної

¹ Волошин А. Хто винен? *Нова Свобода*. 1938. 27 вересня.

Підкарпатської Русі", що був надрукований 1937 р. українською і російською мовами.

Однак далі русофіли спровокували новий розкол, оскільки несподівано вирішили залагодити особисті справи. Вони висунули вимогу відправити у відставку віце-губернатора Мезника, а на його місце призначити свою кандидатуру (з числа русофілів), який би ініціював і провів у краї, зокрема, підручниковий плебісцит й очікувані вибори до крайового парламенту (сойму), що планувалися та розроблялися. Крім того, русофіли вимагали негайного контролю за кадровими призначеннями в крайовому управлінні освіти (шкільному рефераті).

Тут доручно буде відзначити, що активна особиста участь Августина Волошина в підготовці та виданні підручників українською мовою для закладів початкової, загальної середньої та вищої освіти переконує в тому, що він відводив важливу соціальну роль саме мові щоденного спілкування населення краю. Адже через мову передається звичаєва система цінностей та правових норм, утверджується національна самосвідомість, формується особистість, усвідомлюються права та обов'язки людини і громадянина. Але для того, щоби закріпити офіційний статус рідної мови, потрібні були належні правові гарантії та відповідні державні заходи в рамках освітньої політики¹. Це для А. Волошина як досвідченого політичного діяча було цілком зрозумілим.

Прикметно, що в текстах своїх підручників Августин Волошин, не будучи філологом (вузьким спеціалістом у галузі мовознавства) за фахом, повсякчас проводив мовну уніфікацію, тобто використовував і поєднував мовно-стильові особливості наявних говірок української мови в рідному краї, щоби вже усталені норми літературної мови максимально наблизити до пересічних носіїв цієї мови. Саме рідну розмовну мову він бачив вагомим інструментом політичного, соціального, національного і культурного виховання, що забезпечує сталий зв'язок, спадкоємність та єдність історико-

¹ Волошин А. О языковом распорядку: Беседа посла А. Волошина в парламенте дня 16.III.1926. *Свобода*. 1926. 8 квітня. С. 2-3; 15 квітня. С. 2.

правової традиції для конкретної етнічної спільноти в певному історико-етнографічному регіоні.

Саме тому А. Волошин насамперед на мережу початкових і середніх шкіл покладав головну місію вивчення і пропагування народної мови (літературної та розмовної), вимагаючи ухвалення відповідних захисних правових норм на рівні виконавчої та законодавчої влад. Такі захисні норми, за задумом А. Волошина, слугували б правовим механізмом протидії асиміляційній політиці тих держав, в складі яких перебувало Закарпаття – Австро-Угорщини і Чехословаччини.

Як переконував Августин Волошин, виховання і навчання учнів у закладах освіти досягне поставлених завдань лише за умови, коли крайова освітня система повноцінно служитиме національно-культурним інтересам населення за належної підтримки держави¹. Про це він висловлювався не один раз, а наприкінці 1920-х рр. окремо проаналізував шкільну реформу, яку тривалий час у регіоні проводив уряд Чехословаччини.

В тематичній праці "Демократична шкільна система (до питання новелізації шкільних законів)" (1928) А. Волошин передусім окреслив очікувані місцевими громадами основоположні засади вказаної системи: навчання рідною мовою, функціонування мережі шкіл для національних меншин, запровадження шкільних рад – самостійних органів управління і контролю за підпорядкованими школами².

До речі, вказані шкільні ради нині ефективно діють на рівні каунті (району) в Сполучених Штатах Америки, переживши тривалу структурно-функціональну еволюцію. До цих рад, наприклад, у штаті Масачусетс обирають на загальних прямих виборах, як до органу місцевого самоврядування, що прискіпливо стежить, зокрема, за бюджетними видатками в освітній сфері своєї адміністративно-територіальної одиниці.

¹ Волошин А. Бесіда на III з'їзді Педагогічного товариства Підкарпатської Русі. С. 42-44.

² Волошин А. Демократична шкільна система (до питання новелізації шкільних законів). *Підкарпатська Русь*. 1928. Ч. 1-2. С. 181-186.

Свою оцінку стану наявної системи освіти (за сучасною класифікацією – початкової, середньої, фахової передвищої) на Закарпатті в складі Чехословаччини Августин Волошин принагідно дав у праці "Коротка історія педагогіки" (1931). Він вважав, що держава розвивала освітню мережу в краї прискореними темпами, адже істотно зросла кількість народних (початкових) шкіл, гімназій (середніх), учительських семінарій (фахових передвищих). Такий результат освітньої політики Чехословацької держави, на стійке переконання А. Волошина, спонукав до підвищення загального освітнього рівня населення та служив необхідною запорукою для зростання в майбутньому життєвого рівня ("кращого матеріального життя")¹. Для нього був очевидним тісний зв'язок між духовним і матеріальним, між освітою та рівнем життя.

Водночас забезпечення належного рівня освітнього процесу в народних школах Августин Волошин бачив лише за умови якісної підготовки педагогічних кадрів і постійного підвищення їхнього професіоналізму². Саме тому вже на початку 1920-х рр. він через засоби масової інформації запропонував чехословацькому уряду відкрити на Закарпатті спеціалізований заклад вищої освіти – педагогічну академію (на жаль, цю ідею так і не було реалізовано), а також ініціював заснування профільної фахової громадської організації "Педагогічне товариство Підкарпатської Русі" (цю ідею було втілено в життя).

Як відомо, чехословацький уряд підтримував створення якісно нових шкіл із належним матеріальним забезпеченням, охоче поступово забезпечував повноцінну реалізацію права на навчання рідною мовою не тільки українців, а й національних меншин, які проживали в межах Підкарпатської Русі: угорців, румун, євреїв, ромів. Необхідно відзначити, що в Ужгороді в період першого десятиріччя перебування Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини, а сам в 1926 р., було відкрито першу в світі державну школу для ромів, а мережа всіх

¹ Волошин А. Дидактика. Ужгород, 1933. С. 36.

² Бобела С. Соціальне виховання учнівської молоді у педагогічній спадщині Августина Волошина. С. 134.

національних шкіл зроста в середньому в 2,5 рази¹. Опираючись на ці статистичні дані А. Волошин, доводив істотний прогрес у веденні державної освітньої політики в регіоні.

У цьому контексті Августин Волошин неодноразово схвально характеризував політико-правове становище Закарпаття та освітню політику чехословацького уряду, що позитивно контрастувала з попередньою вкрай асиміляторською – австро-угорською². На його переконання, основне завдання передусім початкової школи повинно було відповідати потребам гармонійного розвитку дитини і вихованні гідного громадянина своєї держави.

Ще раз підкреслимо, що цілісна система поглядів А. Волошина щодо освітньої політики держави відбита не тільки в його професійній діяльності та педагогічних працях, але й в науково-популярній публіцистиці, зокрема в тематичних брошурах, які поширювалися достатніми накладками для такого регіону, як тодішнє Закарпаття.

Щодо підготовки, відбору, контролю за рівнем кваліфікації вчителів Августин Волошин сформулював такі ємкі професійно-кадрові критерії: всеосяжна любов до дітей, народно-світоглядна позиція, національні переконання, відданість учительській справі, досконале володіння навчальними предметами, методиками навчання і виховання на основі гуманізму і гармонійної взаємодії з учнями, авторитет серед учнів і колег, здатність постійно слугувати позитивним прикладом для всієї громади певного населеного пункту.

В освітньому процесі Августин Волошин ключовими нормативними елементами визначав неухильне дотримання дисципліни (правил внутрішнього трудового розпорядку) всіма його учасниками на основі наріжних засад загальної соціальної справедливості та суспільного обов'язку. З приводу цього

¹ Див.: Волошин А. Наши школы в первом десятилетии Чехословацкой республики 1918–1928. Прага, 1928. 16 с.

² Див.: Волошин А. Вступ до організації народного школярства в республіці Чехословацкой. Ужгород, 1932. 24 с.

він висловився однозначно: "Дитина повинна пізнати не лише свої права, але права і обов'язки інших, ...щоби дитина навчилася морально судити і щоби витворилася у неї совість"¹.

Августин Волошин доводив, що кожна школа повинна мати свої дисциплінарні статuti, що чітко визначають і підкреслюють особливості певного закладу освіти ("дух школи") та встановлюють належні норми поведінки під час перебування в закладі та поза ним ("повинности учнів"). При цьому він підкреслював, що "добра дисципліна залежить не від поодиноких учнів, але від загального духу школи"². Тобто вплив середовища на формування правосвідомості для нього не підлягав сумніву.

Водночас А. Волошин обґрунтовував необхідність самоврядування в школі, переконуючи, що в такий спосіб учнів потрібно спонукати до розвитку політичної свідомості та розвивати в них уміння і навички сумлінно дотримуватись встановленого правопорядку і виконувати обов'язки громадянина ("горожанські права"). Він наполягав, що найкращим засобом для утвердження і стабільного функціонування шкільної автономії є самовиховання в учнів внутрішньої свободи і твердих моральних принципів на основі активної участі в шкільному самоврядування та в умовах шкільної автономії, що слугують одним з елементів держави і суспільства загалом.

Августин Волошин аргументовано доводив, що така взаємодія учнів у своєму мікросуспільстві ("спільність роботи") готує їх до практичної діяльної участі в суспільних відносинах у дорослому віці на основі важливих соціальних норм: колективізму, солідарності, справедливості, гуманізму³.

До дієвих методів виховання учнів Августин Волошин відносив такі дисциплінарні заходи впливу: рада (порада), пересторога (попередження), нагорода (заохочення, відзначення), кара (покарання). При цьому він наголосив, що застосування покарання і заохочення потрібне для того, щоби

¹ Волошин А. Загальна педагогіка. Ужгород, 1932. С. 14.

² Волошин А. Дидактика. Ужгород, 1933. С. 31, 33.

³ Волошин А. О соціальному вихованню. Ужгород, 1924. С. 14-15, 46.

учні розуміли, для чого слугують саме такі дисциплінарні норми. Зокрема, предмет, причину, привід і спосіб відзначення успіхів учнів А. Волошин рекомендував обирати таким чином, щоби певне прилюдне заохочення стало наслідком винятково доброго вчинку і відповідало б цілком нормам суспільної моралі.

Одночасно А. Волошин застерігав і піддавав осуду батьків, що застосовували тілесні покарання щодо дітей, вважаючи її моральними і фізичними тортурами. Він вказував на негативні наслідки тілесних покарань, наприклад, "бити дитину по голові, торгати її за вуха, волосся не можна, бо це може зашкодити її нервовій системі"¹. В окремих випадках він допускав "тілесну кару" із застереженнями: її можна застосовувати лише до певного віку дитини, доки "не розвинеться моральне почуття". Відтак слід досягати виховної мети "духовною карою"².

Важливим фактором успішного розвитку освіти А. Волошин назвав взаємодію родини, школи і церкви, поділяючи освітньо-виховний процес на родинний, шкільний та позашкільний. Тому він, приміром, виступав за нерозривне поєднання церковних і шкільних свят: "коли школа бере участь в празниках церковних, а церква в святах шкільних"³.

Для Августина Волошина було беззаперечним положення про обов'язкове дотримання цими суспільними інституціями єдиних виховних цілей в освітньому процесі відповідно до релігійних настанов. Таким чином соціальний інститут родинного виховання виступав першою ланкою соціалізації особистості з орієнтацією на український виховний ідеал.

На стійке переконання Августина Волошина, вмілим координатором підтримання ефективної взаємодії та тісного зв'язку між родинами учнів і школою повинен виступати вчитель. Для того в його активі мають бути різні

¹ Волошин А. Про реформу освіти учительства. *Підкарпатська Русь*. 1925. Ч. 2. С. 17-18.

² Волошин А. Демократична шкільна система (до питання новелізації шкільних законів). *Підкарпатська Русь*. 1928. Ч. 1-2. С. 181-186.

³ Волошин А. Про реформу освіти учительства. С. 17-18.

засоби комунікації: "конференції родичів" (батьківські збори), спільне відзначення шкільних свят, просвітницькі заходи в читальнях (місцевих культурних осередках та установах), тематичні виступи з лекціями перед батьками, театральні вистави тощо.

Слід звернути окрему увагу на те, що Августин Волошин послідовно дотримувався наріжного положення про те, що в освітньому процесі "родинний дім, школа і церква повинні собі взаємно помагати"¹. Проте ця навчально-виховна тріада стає дієвою та ефективною за умови, коли родичі учнів, учителі та священники шляхом постійних нарад і консультацій виробляють спільну точку зору на родинне, шкільне і позашкільне виховання. Досягненню загальної навчально-виховної мети сприяють спільні проведення церковних і шкільних заходів, коли школа бере участь в церковних акціях і святах, а церква – в шкільних.

Повсякчас Августин Волошин наголошував на єдиному підході та єдності вказаної навчально-виховної тріади. Він передбачливо застерігав, що коли учні зауважать, що між цими факторами нема взаємної згоди, то втратять довіру або до своїх родичів, або до школи, або до церкви. У підсумку це призведе до неефективності та стагнації всієї освітньої системи на локальному рівні.

У своїй знаковій праці "Про шкільне право будучої української держави" (1942) Августин Волошин розглянув низку питань щодо сутності та функціонування освітньої системи, організаційних і методичних засад організації навчання і виховання учнів у закладах загальної середньої освіти². Головним концептом у цих ідеях і положеннях А. Волошина виступають "вільний розвиток" (академічні права і свободи), "свобода культури" (свобода творчості), "правничий лад" (демократія).

¹ Волошин А. Загальна педагогіка. Ужгород, 1932. С. 11-12.

² Волошин А. Про шкільне право будучої української держави. *Науковий збірник Українського вільного університету в Празі*. 1942. Т. III. С. 100-113.

Освітнє законодавство незалежної Української держави А. Волошин розглянув під кутом зору двох засадничих положень: 1) кожна держава самостійно формує правопорядок у сфері освіти, а сутність її законів про освіту залежить від політичної культури держави; 2) визнання важливості освіти (школи) для піднесення добробуту громадян і процвітання держави має тривалу історико-правову традицію, починаючи з дохристиянських часів.

До сфери правового регулювання законів про освіту ("шкільних законів") Августин Волошин відносив три напрямки, по-перше, формування освітньої мережі та інфраструктури ("педагогічний устрій, поділ і розгалужування типів шкіл"), по-друге, заснування та утримання закладів освіти ("права закладати у удержувати школи"), по-третє, управління закладами освіти та контрольні повноваження держави у сфері освіти ("адміністрація та нагляд шкіл").

Критично проаналізувавши освітні системи багатьох держав (Великобританії, Німеччини, Франції, США, СРСР, монархії Габсбургів, Російської імперії, Української Народної Республіки, Карпатської України), Августин Волошин прийшов до висновку, що відсутність "свободи культури" зумовлює низький освітній рівень населення, що в свою чергу призводить до його поетапної пауперизації, деморалізації та денаціоналізації. Він на тому контрастному фоні підкреслив, як вдалося подолати ці негативні суспільні тенденції на Закарпатті в складі Чехословаччини в міжвоєнний період: "І найменша українська країна, б.[увша] Карпатська Україна, після [Першої] світової війни скоро використану дану їй, хоч і не повну, культурну свободу розвивала своє народне й середнє шкільництво"¹.

Августин Волошин відстоював "правничий ідеальний лад", що вимагав забезпечення трьох факторів: 1) творчої свободи ("свободи культурної праці для всіх чинників культури"), 2) гармонізації (злагожденості) дій суб'єктів освітньої діяльності, 3) домінування цінностей ("моральних вартостей"). При

¹ Волошин А. Про шкільне право будучої української держави. *Науковий збірник Українського вільного університету в Празі*. 1942. Т. III. С. 111.

цьому він вважав, що право засновувати та утримувати заклади освіти всіх типів і рівнів повинна стосуватися таких суб'єктів, як держава, політичні партії, релігійні організації, чернечі об'єднання, громадські організації, приватні особи. Власник закладу освіти повинен забезпечити дотримання всіх встановлених вимог і норм: педагогічних, санітарно-гігієнічних, державно-правових (громадянських).

Окремий наголос А. Волошин зробив на тому, що державну підтримку в майбутній незалежній Українській державі мають отримувати не тільки власне державні заклади освіти, але й недержавні. Він пропонував запровадити для українських громадян окремий "освітній податок" у розмірі 10% на народну (початкову) школу, 5% на заклади середньої і так само 5% на заклади вищої освіти. Звільнялись від сплати цього "державного народно-шкільного податку" лише той громадян, хто сам або через свою "церковну чи політичну громаду" утримував який-небудь заклад освіти.

Августин Волошин вимагав посилення уваги з боку держави в її освітній політиці до профілактики негативних девіантних явищ у дитячому та молодіжному середовищі (наркологічна залежність, булінг, злочинність, статева деморалізація тощо). Він виступав за налагодження тісної співпраці всіх соціальних інститутів у справі навчання і виховання підростаючого покоління на основі спільно виробленої мети з належним фінансуванням і контролем за виконанням всіх державних програм у сфері освіти.

Адміністративна модель у сфері освіти відповідно до пропозицій Августина Волошина мала наступний вигляд (на засадах децентралізації): адміністрація школи ↔ окружний шкільний інспектор (відповідає за здійснення освітньої діяльності народними (початковими) і горожанськими (зкладами базової середньої освіти) школами) ↔ шкільний уряд краю на чолі з головним інспектором (уповноважений здійснювати контроль за середніми й академічними (передвищої освіти) школами) ↔ міністерство шкільництва (з

відділами для кожного типу шкіл)¹. Причому одночасно повинна діяти на постійній основі трирівнева система освітніх рад (дорадчо-консультаційних органів): загальнодержавна (при профільному міністерстві), крайова (крайовий шкільний інспекторат), окружна (окружний шкільний інспекторат).

Загалом національна освіта у світоглядній та політично-правовій концепціях Августина Волошина означала формування соціально значущих якостей особистості, системи знань, правових норм і цінностей, необхідних для успішної самореалізації в державі та суспільстві шляхом засвоєння соціального досвіду та духовних надбань, основу якої становлять християнське віровчення і українська національна ідея як консолідуючі чинники для активної життєвої позиції людини і громадянина². Причому прогрес у сфері освіти в будь-якій країні світу неможливий в жодному разі без постійної взаємодії таких головних соціальних інститутів, як сім'я, школа, церква, держава. Водночас Августин Волошин наголошував на значущості та необхідності створення спеціальних навчально-виховних закладів для "паталогічних" учнів (з девіантною поведінкою), які потребують особливих умов навчання і виховання. Згідно з переконаннями А. Волошина, держава і суспільство повинні забрати їх з "дотеперішнього оточення", оскільки "діти п'яниць, або інших злочинних родичів або жертви уличного виховання" врешті решт виростають злочинцями без належної опіки досвідчених педагогів³. Тому вчителі повинні бути підготовлені до навчання і виховання "паталогічних" дітей, особливо ж морально-психологічно, зі знанням спеціальної методики і меж дисциплінарних заходів.

¹ Волошин А. Про шкільне право будучої української держави. *Науковий збірник Українського вільного університету в Празі*. 1942. Т. III. С. 113.

² Бобела С. Соціальне виховання учнівської молоді у педагогічній спадщині Августина Волошина. С. 81-84; Габор В. "Наш націоналізм знає ступенів любови, але не знає ненависти, не знає негачії любови" (Особливості концепції християнського націоналізму Августина Волошина). С. 119-122.

³ Машкаринець-Бутко А. Соціально-педагогічні аспекти виховання дітей-сиріт у спадщині Августина Волошина. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія "Педагогіка, соціальна робота". 2009. Вип. 23. С. 90-93.

Висновки розділу

Як бачимо, в творчій спадщині Августина Волошина злободенна проблеми правовідносин у сфері освіти (їх аналіз, корегування, прогнозування) посідають особливе місце. Виходячи з власного управлінського досвіду в сфері освіти, як директор закладу фахової передвищої освіти (вчительської семінарії), А. Волошин передусім відстоював і пропагував право закладу освіти певного рівня на автономію. Під цим поняттям він розумів право суб'єкта освітньої діяльності на самоврядування, яке полягає в його самостійності, незалежності та відповідальності в ухваленні рішень щодо академічних (освітніх), організаційних, фінансових, кадрових питань у встановленому порядку.

До сфери правового регулювання Августин Волошин відносив формування освітньої мережі та інфраструктури, заснування та утримання закладів освіти, управління закладами освіти та контрольні повноваження держави у сфері освіти. Правом засновувати та утримувати заклади освіти всіх типів і рівнів наділялися державні, політичні, громадські, релігійні організації, приватні особи за умови забезпечити дотримання власниками встановлених вимог і норм.

У той же час А. Волошин виступав за самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань. Нині ці правові норми понятійно визначаються як академічна свобода.

Для Августина Волошина були неприйнятними діяння учасників освітнього процесу, які полягали в психологічному і фізичному насильстві (сучасною мовою – булінг (цькування)), що вчиняються стосовно неповнолітньої особи. Адже внаслідок цього заподіюється шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілих (дітей).

Серед важливих кадрових критерії до педагогічних працівників Августин Волошин виділяв найперше так, як кваліфікація та компетентність (знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності), що визначали

здатність особи провадити свою професійну діяльність в умовах освітнього процесу (системи науково-методичних і педагогічних заходів).

При цьому він розрізняв два взаємно пов'язані поняття "освітня діяльність" і "педагогічна діяльність". Перше поняття вирізняла спрямованість на організацію, забезпечення і реалізацію освітнього процесу, а друге спрямованість педагогічного працівника на навчання, виховання, розвиток особистості.

Особливу увагу А. Волошин приділив трансформаціям чинної в краї системи освіти. До цієї системою він включав сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також відповідних нормативно-правових актів.

При цьому в його полі зору постійно перебували юридичні особи (заклад освіти, підприємство, установа, організація), що провадили освітню діяльність (суб'єкти освітньої діяльності). Від цих суб'єктів освітньої діяльності, як цілком переконував А. Волошин, безпосередньо залежала якість освітньої діяльності, тобто належний рівень організації, забезпечення та реалізації освітнього процесу.

Право на державну підтримку Августин Волошин поширював як на власне державні заклади освіти, так і на недержавні, пропонуючи запровадити для громадян освітній податок за диференційованими в пільговими ставками.

Адміністративна модель у сфері освіти відповідно до пропозицій Августина Волошина ґрунтувалася на засадах децентралізації та мала чотирирівневий вигляд: школа – окружний шкільний інспектор – шкільний уряд краю – міністерство шкільництва. Причому одночасно повинна діяти відповідна, проте трирівнева система освітніх рад як дорадчо-консультативних органів: загальнодержавна, крайова, окружна.

Загалом же ефективна державна політика в сфері освіти, як доводив Августин Волошин, повинна ґрунтуватися з урахуванням трьох чинників: свободи творчості, злагодженості дій всіх суб'єктів освітньої діяльності,

гуманістичних і християнських цінностей. В освітньому процесі він до головних норм відносив правил внутрішнього трудового розпорядку на засадах соціальної справедливості та суспільного обов'язку.

Засадничим положенням для Августина Волошина було те, що правовідносини у сфері освіти він розглядав у тісному взаємозв'язку з конкретною політичною, соціальною і культурною ситуацією в суспільстві та державі. Через те А. Волошин вважав за доцільне спочатку підготувати громадську думку для певних правових норм і конкретних змін в освітньому законодавстві.

ВИСНОВКИ

За результатами виконаного нами дисертаційного дослідження про внесок Августина Волошина у правову думку України цілком логічними є наступні висновкові положення, котрі структуруємо в наступній послідовності відповідно до змісту нашої роботи:

1. Августин Волошин (1874–1945) – Герой України, прем'єр-міністр і президент Карпатської України, депутат чехословацького парламенту, визначний педагог і вчений, релігійний та державний діяч, журналіст і письменник, професор і ректор Українського вільного університету в Празі. Він уособлює одну з яскравих сторінок українського державотворення, а його біографія та творча спадщина слугують протягом останнього століття предметом досліджень фахівців із соціогуманітарних наук.

2. Наявна джерельна база дозволяє повноцінно реконструювати основні етапи біографії Августина Волошина як визначного громадського і державного діяча України. Загалом творча спадщина А. Волошина є широко доступною, оскільки найважливіші його наукові, науково-популярні, публіцистичні праці та художні твори опубліковані двома академічними виданнями 1995 і 2002 рр. Водночас архівні та опубліковані документи і матеріали дозволяють достовірно відобразити еволюцію політичних і правових поглядів А. Волошина, його внесок у правову думку України.

3. Наукові, науково-популярні та публіцистичні праці Августина Волошина відбито відстоювання національної культури і правових традицій в складі чужих держав. Досягши вершин інтелектуальної та політичної кар'єри, він послідовно дотримувався твердого переконання, що український народ заслуговує на об'єднання у власній державі та на почесне місце в родині цивілізованих націй. А. Волошин справедливо розглядав державотворчі процеси в Карпатській Україні як перший крок до відновлення самостійності

соборної (об'єднаної) України, що була втрачена внаслідок поразки Української революції 1917 – 1921 рр.

4. Про життя Августина Волошина та його багатогранну суспільну діяльність написано десятки праць у різних галузях знань (історія, педагогіка, психологія, соціологія, філологія, право та ін.). Оприлюднено чимало спогадів його соратників і сучасників. Майже всі дослідники і мемуаристи концентрують увагу головним чином на його освітньо-культурній, педагогічній, громадській, політичній та священницькій діяльності. Не вивчено на належному рівні внесок Августина Волошина у правову думку України. Власне, тому цю прогалину заповнено пропонованою дисертацією.

5. Стан наукової розробки зазначеної проблеми та її джерельна база спонукали виробити і застосувати парадигмальну триблокову структуру історико-правового дослідження всієї творчої спадщини Августина Волошина, яку найдоцільніше вивчати через призму його підходів щодо проблемних питань: 1) державно-правового становища регіону (краю); 2) правового статусу об'єднань громадян; 3) правовідносин у сфері освіти.

6. Державно-правове становище міжвоєнного Закарпаття під кутом зору А. Волошина слід розглядати через призму становища Підкарпатської Русі як адміністративно-політичної одиниці, з одного боку, а з іншого – ситуації в Карпатській Україні від здобуття автономії до проголошення незалежної держави. При аналізі правового статусу об'єднань громадян у працях А. Волошина варто сфокусувати увагу насамперед на його трактовках ролі та місця громадських організацій та політичних партій. Погляди А. Волошина на правовідносини в освітній сфері неможливо повноцінно відобразити, не простеживши його позиції щодо статусу інтелігенції в суспільстві та державі, а також освітньої політики держави.

7. У публіцистичних, науково-популярних, мемуарних публікаціях та політичних заявах і зверненнях Августин Волошин об'єктивно, різнобічно й детально відобразив передумови, причини, механізми і наслідки кардинальної зміни політико-правової ситуації на Закарпатті наприкінці Першої світової

війни і після її завершення. Він оперативно в режимі реального часу показував як позитивні суспільні зрушення внаслідок рішень та дій центральних органів державної влади Чехословацької Республіки, так і проігноровані, відкладені та невирішені найважливіші політико-правові питання, насамперед щодо повноправної реалізації всіх положень задекларованої автономії Підкарпатської Русі в правотворчому та правозастосувальному руслах.

8. Очоливши регіональну чехословацьку державну владу в Підкарпатській Русі (Карпатській Україні), Августин Волошин у схвалених ним нормативних актах поетапно реалізовував державотворчу програму, вироблену протягом тривалого часу його діяльності як провідного в краї політика і державного діяча. Ця програма передбачала розбудову автономії (позначав термінами "країна" або "держава", що не дрівнюють сучасному їх тлумаченню) в складі Чехословацької федерації на засадах демократичної, соціальної та правової держави.

9. Августин Волошин пильно відстежував, вивчав і коментував політико-правову ситуацію на Підкарпатській Русі упродовж усього чехословацького періоду. Як активний політик, він послідовно вимагав від вищих органів державного управління Чехословацької Республіки надання рідному краю замість задекларованої "автономії на папері" реальної, з чітко регламентованим правовим статусом. При цьому А. Волошин чимало праць присвятив розгорнутому обґрунтуванню необхідності повсюдного функціонування руської (української) мови як державної регіональної мови, а також належного правового врегулювання зловідомого питання щодо офіційної крайової символіки, зокрема офіційного статусу синьо-жовтого прапора.

10. Курс чехословацької політичної верхівки на посилення унітарної форми правління держави Августин Волошин вважав вкрай деструктивним, негативним і конфліктогенним чинником у внутрішньополітичній ситуації всієї Чехословаччини. Вагомою перепорою в державотворчих процесах у рідному краї, на переконання А. Волошина, була постійна протидія центральних органів

державної влади Чехословацької Республіки давно назрілим та об'єктивним вимогам децентралізації владних повноважень по вертикалі зверху вниз, а також невмотиване зволікання щодо повноцінної реалізації міжнародних зобов'язань щодо надання адміністративно-політичній одиниці Підкарпатська Русь автономного статусу в повному обсязі де-факто і де-юре.

11. Підвищений інтерес викликають політичні та правові погляди, ініціативи і рішення Августина Волошина на посадах федерального міністра (члена чехословацького уряду) і прем'єр-міністра автономного уряду Підкарпатської Русі / Карпатської України, а також президента Карпатської України, починаючи від проголошення ним незалежної держави та надто в еміграції. Він оприлюднив засадничі положення про теорію та практику державного будівництва. Насамперед А. Волошин доволі розлого висловився щодо забезпечення внутрішньополітичної стабільності, зміцнення національної безпеки, удосконалення податкової політики (включно із запровадженням добровільного національного податку серед українців світу для інвестування в розвиток державотворчих процесів у Карпатській Україні), визначення пріоритетних напрямків для чехословацьких загальнодержавних інвестицій, шляхів гармонізації міжнаціональних відносин, системного дотримання електоральної демократії, прав і свобод людини і громадянина в Карпатській Україні.

12. Августин Волошин у своїх творах та під час політичної діяльності запропонував аргументовані судження щодо застосування певних законодавчих норм, з акцентом на їх удосконалення або скасування. Кожну наявну правову колізію А. Волошин аналізував із "потрійної позиції": як регіональний політик (чільний учасник представницьких громадських організацій рідного краю), як державний діяч (депутат чехословацького парламенту, член чехословацького уряду і голова уряду крайової автономії, президент Карпатської України) і як об'єктивний вчений-мислитель, для якого пошук наукової істини було ключовим покликанням. Так, А. Волошин належав до засновників, авторів статутів та активних членів низки об'єднань громадян: як громадських

організацій, так і політичних партій. Найперше через відсутність закону про культурні товариства, А. Волошин та його однодумці в національно-культурних цілях скористалися торговельним законом і заснували видавниче акціонерне товариство "Унію" у червні 1902 р.

13. Августин Волошин відстоював церковну автономію русинів (українців) у межах сучасних регіонів Закарпаття і Східної Словаччини. Також він підкреслював, що для газет потрібні політичні права і свободи, котрі важливі не тільки при відстоюванні права професійної діяльності, але й використання рідної мови без обмежень і втручань у сферу її функціонування та правопис. У лютому 1907 р. газета "Наука", яку редагував А. Волошин, упровадила українську народну мову, або "малоруське етимологічне письмо". У 1915–1917 рр. він послідовно виступав на захист кириличної азбуки, котру угорська влада прагнула замінити латинікою в угорській транскрипції в освітній та релігійній сферах.

14. Августин Волошин зіграв чільну роль у започаткуванні та діяльності громадської ініціативи, яка відома під назвою Ужгородська руська народна рада, що 8 травня 1919 р. скликала загальні збори всіх руських народних рад – Любовнянської (Пряшівської), Ужгородської, Хустської. Представники цих рад схвалили програму американських русинів, обрали Центральну руську народну раду і висловились за приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки.

15. Головні положення про роль громадських організацій в державі та суспільстві відображені в промовах А. Волошина в Ужгороді з нагоди створення "Народного Дому" 7 жовтня 1928 р., на з'їзді руської молоді 7 липня 1929 р., на першому крайовому жіночому з'їзді 28 травня 1934 р. та на Всепросвітянському з'їзді 17 жовтня 1937 р., а також у газетній статті "Всім русинам доброї волі" (1934). Він відзначив, що Товариство "Просвіта", яке розвивало національну свідомість, появилось в краї лише після його входження до складу Чехословаччини. На думку А. Волошина, в молодіжному середовищі

тоді потрібно було активно протидіяти радянській комуністичній пропаганді. Так само він приділив значну увагу утвердженню в регіоні гендерної рівності.

16. Еволюцію правових поглядів А. Волошина видно в його діяльності в двох політичних партіях – Руській хліборобській (земледільській), Християнській народній, а також у виборчому блоці Українського національного об'єднання і національних меншин. Він взяв участь у створенні першої крайової української політичної сили на Закарпатті – Руської хліборобської партії, програмними засадами якої було здобуття українським народом національно-державних прав та єдність українських земель. Її наступницею стала Християнська народна партія 1922–1938 рр., що під час виборчих кампаній до чехословацького парламенту співпрацювала з Чеською католицькою партією, а в 1925–1929 рр. мала одного депутата в чехословацькому парламенті – А. Волошина. Органом Християнської народної партії служила щоденна газета "Свобода". Загальне керівництво цією партією здійснювало правління, що перебувало в Ужгороді. Діяли первинні осередки, які станом на 1938 р. налічували 7 тис. членів.

17. А. Волошин був одним із найуспішніших політичних діячів і найвідомішим партійним лідером міжвоєнного Закарпаття. Він взаємодіяв з тими крайовими організаціями політичних партій, що підтримували чи толерували національно-культурний розвиток українців і були прихильними до християнства загалом, а греко-католицької церкви зокрема. Виступаючи за мирні та поступові політично-правові перетворення, заперечуючи диктатуру і терор, А. Волошин як прем'єр-міністр Підкарпатської Русі (Карпатської України) ужив всіх заходів для збереження автономії краю, захисту прав і свобод людини і громадянина.

18. У творчій спадщині Августина Волошина правовідносини у сфері освіти посіли особливе місце. Виходячи з власного управлінського досвіду в сфері освіти, як директор закладу фахової передвищої освіти (вчительської семінарії), А. Волошин передусім відстоював і пропагував право закладу освіти певного рівня на автономію. Під цим поняттям він розумів право суб'єкта

освітньої діяльності на самоврядування, яке полягає в його самостійності, незалежності та відповідальності в ухваленні рішень щодо академічних (освітніх), організаційних, фінансових, кадрових питань у встановленому порядку.

19. До сфери правового регулювання у сфері освіти А. Волошин відносив формування освітньої мережі та інфраструктури, заснування та утримання закладів освіти, управління закладами освіти та контрольні повноваження держави у сфері освіти. Правом засновувати та утримувати заклади освіти всіх типів і рівнів наділялися державні, політичні, громадські, релігійні організації, приватні особи за умови забезпечити дотримання власниками встановлених вимог і норм. Він виступав за самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань. Нині ці правові норми понятійно визначаються як академічна свобода.

20. Для Августина Волошина були неприйнятними діяння учасників освітнього процесу, які полягали в психологічному і фізичному насильстві (сучасною мовою – булінг (цькування)), що вчиняються стосовно неповнолітньої особи. Адже внаслідок цього заподіюється шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілих (дітей). Серед важливих кадрових критерії до педагогічних працівників А. Волошин виділяв найперше так, як кваліфікація та компетентність (знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності), що визначали здатність особи провадити свою професійну діяльність в умовах освітнього процесу (системи науково-методичних і педагогічних заходів).

21. А. Волошин розрізняв два взаємно пов'язані правові поняття "освітня діяльність" і "педагогічна діяльність". Перше поняття вирізняла спрямованість на організацію, забезпечення і реалізацію освітнього процесу, а друге спрямованість педагогічного працівника на навчання, виховання, розвиток особистості. Особиву увагу А. Волошин приділив трансформаціям

чинної в краї системи освіти. До цієї системою він включав сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також відповідних нормативно-правових актів.

22. У полі зору А. Волошина постійно перебували юридичні особи (заклад освіти, підприємство, установа, організація), що провадили освітню діяльність (суб'єкти освітньої діяльності). Від цих суб'єктів освітньої діяльності, як цілком переконував А. Волошин, безпосередньо залежала якість освітньої діяльності, тобто належний рівень організації, забезпечення та реалізації освітнього процесу. Право на державну підтримку він поширював як на власне державні заклади освіти, так і на недержавні, пропонуючи запровадити для громадян освітній податок за диференційованими в пільговими ставками.

23. Адміністративна модель у сфері освіти відповідно до пропозицій Августина Волошина засновувалася на засадах децентралізації та мала чотирирівневий вигляд: школа – окружний шкільний інспектор – шкільний уряд краю – міністерство шкільництва. Причому одночасно повинна діяти відповідна, проте трирівнева система освітніх рад як дорадчо-консультативних органів: загальнодержавна, крайова, окружна.

24. Ефективна державна політика в сфері освіти, як доводив Августин Волошин, повинна базуватися з урахуванням трьох чинників: свободи творчості, злагодженості дій всіх суб'єктів освітньої діяльності, гуманістичних і християнських цінностей. В освітньому процесі він до головних норм відносив правил внутрішнього трудового розпорядку на засадах соціальної справедливості та суспільного обов'язку. Він вимагав посилення уваги з боку держави в її освітній політиці до профілактики негативних девіантних явищ у дитячому та молодіжному середовищі (наркологічна залежність, булінг, злочинність, статева деморалізація тощо). Він виступав за налагодження тісної співпраці всіх соціальних інститутів у справі навчання і виховання підростаючого покоління на основі спільно виробленої мети з належним

фінансуванням і контролем за виконанням всіх державних програм у сфері освіти.

25. Засадничим положенням для Августина Волошина було те, що правовідносини у сфері освіти він розглядав у тісному взаємозв'язку з конкретною політичною, соціальною і культурною ситуацією в суспільстві та державі, вважаючи за доцільне спочатку підготувати громадську думку для певних правових норм і конкретних змін в освітньому законодавстві. Такі підходи А. Волошина можна повноцінно адаптувати до сучасних політичних і правових реалій. Зокрема, його концепції територіального, регіонального і локального патріотизму є важливими для визначення сучасної правової політики України щодо загроз територіальної цілісності, а також досвід локального державотворення періоду Карпатської України – для адекватного формування оборонної стратегії, засад національної безпеки, розвитку освітньої сфери сучасної Української держави.

26. Розглянуті в дисертації ідеї, концепції, проєкти А. Волошина залишаються актуальними і придатними до практичного застосування в правотворчій сфері сучасної України. Так, при розробці нормативно-правових актів із питань освітньої політики України, наприклад, цілком резонно втілити відзначені вище наріжні положення А. Волошина шляхом підготовки, ухвалення і запровадження в освітнє законодавство норм регулювання національно-патріотичних і морально-духовних засад освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, закладах фахової передвищої освіти, закладах вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч: Матер. Всеукр. наук. конф., присв. 130-річчю від дня народж. Героя України, о. А. Волошина і 65-річчю проголош. Карпатської України. 16 березня 2004 р. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка [упоряд. В. Сергійчук]. Київ, 2004. 147 с.
2. Балега Ю. Августин Волошин як культурно-освітній діяч. *Від наукового товариства ім. Т. Шевченка до Українського вільного університету*: Матер. міжнар. конф. Київ, 1992. С. 255-263.
3. Бандусяк М. Августин Волошин: політичний авантюрист чи патріот рідного краю! *Карпатський край*. 1991. 9 липня. С. 5.
4. Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель. Львів, 1995. 232 с.
5. Бедь В. Доктор, отець Августин Волошин – президент Карпатської України: віхи життя та творчості. *Правова держава*. 2010. № 12. С. 34-43.
6. Бендас Д. Августин Волошин – священик, культурно-релігійний і освітній діяч нашого краю. 2009 р. URL: <https://archive.is/20121222203050/nbu.gov.ua/fpu/Exhib/Voloshin.htm> (дата звернення 11.10.18).
7. Бірчак В. Августин Волошин. Єго життя і діяльність. З нагоди ювілею 50-літніх уродин і 25-літньої праці. Ужгород, 1924. 35 с.
8. Бобела С. Впровадження ідей соціального виховання Августина Волошина в умовах сучасної загальноосвітньої школи. *Молодь і ринок*. 2018. № 4. С. 125-129.
9. Бобела С. Соціальне виховання учнівської молоді у педагогічній спадщині Августина Волошина: Дис. ... канд. пед. наук. Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка. Дрогобич, 2018. С. 48-50.

10. Боротьба за прапор. Меморандум Першої Руської Народної Ради (Народовецька Волошинова Рада) до правительства. *Українське слово*. 1934. Ч. 45. С. 1-2.
11. Бращайко М. Августин Волошин. З приводу 60-ліття. *Календар Товариства "Просвіта" на рік 1935*. Ужгород, 1934. С. 45-49.
12. Бращайко М. Ірина Волошинова з д. Петрик. 1878 – 1936. *Календар Товариства "Просвіта" на рік 1937*. Ужгород, 1937. С. 46-48.
13. Вегеш М., Кляп М., Тарасюк В., Токар М. Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України. Ужгород, 2009. 482 с.
14. Велич і трагедія президента Карпатської України: бібліографічний нарис до 145-ліття від дня народження Августина Волошина. Київ, 2019. 20 с. URL: https://www.slideshare.net/library_darnitsa/ss-160185347 (дата звернення 10.09.2017).
15. Віднянський С., Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення. Київ: НАН України, Ін-т історії України, 2021. 372 с.
16. Волошин А. Бесіда на анкеті о шкільній реформі. *Підкарпатська Русь*. 1929. Р. VI. С. 171-178.
17. Волошин А. Бесіда на III з'їзді Педагогічного товариства Підкарпатської Русі. *Августин Волошин. Педагогічні твори*. Ужгород, 2007. С. 43.
18. Волошин А. Братя и сестры! Учителі и учительницы. *Учитель*. 1920. Ч. 1-2. С. 3-4.
19. Волошин А. Борьба за кириллицу. *Русинь*. 1923. Ч. 139. С. 2; Ч. 140. С. 2; Ч. 143. С. 2; Ч. 144. С. 2; Ч. 145. С. 2; Ч. 148. С. 2; Ч. 149. С. 2.
20. Волошин А. [Великоднє звернення до українців у Югославії]. *Вістник українського товариства Просвіти у Загребі*. 1939. Березень-квітень.
21. Волошин А. В интересѣ ужгородского школьництва. *Русинь*. 1923. Ч. 214. С. 1.

22. Волошин А. Вибрані твори [упоряд. О. Мишанич]. Ужгород: Закарпаття, 1995. 528 с.
23. Волошин А. Всім русинам доброї волі. *Свобода*. 1934. Ч. 33. 25 жовтня.
24. Волошин А. Вступ до організації народного школярства в республіки Чехословацької. Ужгород, 1932. 24 с.
25. Волошин А. Дві політичні розмови. Ужгород, 1923. 32 с.
26. Волошин А. Демократична шкільна система (до питання новелізації шкільних законів). *Підкарпатська Русь*. 1928. Ч. 1-2. С. 181-186.
27. Волошин А. Дидактика. Ужгород, 1933. С. 33-34.
28. Волошин А. Доклад о діяльності Ужгородської греко-католицької п'яво-учительської семінарії. За 1929-1930 шкільний рік. Ужгород, 1930. С. 4, 6.
29. Волошин А. Жіноче питання. З промови на першому жіночому конгресі дня 28.V.1934 в Ужгороді. *Свобода*. 1934. 31 травня. С. 1.
30. Волошин А. Заснування й розвиток Т-ва "Просвіта". *Календар "Просвіта" на рік 1938*. Ужгород, 1938. С. 67-72.
31. Волошин А. Загальна педагогіка. Ужгород, 1932. С. 14.
32. [Волошин А.]. З промови, виголошеної дня 26-го жовтня 1938 р. в Ужгороді. *Нова свобода*. 1938. 28 жовтня.
33. Волошин А. Ко історії нашого новинарства. *Русинь*. 1923. Ч. 100. С. 1-2; Ч. 101. С. 1-2; Ч. 104. С. 1-2; Ч. 106. С. 2; Ч. 107. С. 2; Ч. 110. С. 2; Ч. 111. С. 2-3; Ч. 112. С. 2; Ч. 117. С. 2; Ч. 119. С. 2-3.
34. [Волошин А.]. Інтерв'ю А. Волошина кореспонденту чеської газети "Лідове Новини". *Нова Свобода*. 1939. 12 січня.
35. [Волошин А.]. Інтерв'ю А. Волошина («День», ч. 47). *Русинь*. 1923. Ч. 30. С. 1-2; Ч. 31. С. 1-2; Ч. 32. С. 1-2.
36. Волошин А. Ко вопросу політичної консолідації. *Русинь*. 1923. Ч. 11. С. 1-2.
37. [Волошин А.]. Маляре и Росія. *Русинь*. 1923. Ч. 138. С. 1.

38. [Волошин А.]. Мадярска пропаганда в Америцѣ. *Русинь*. 1923. Ч. 68. С. 1-2.
39. Волошин А. Методическая граматика карпаторусского языка для народных школ. Ужгород, 1899. 32 с.
40. Волошин А. Методическая граматика угро-русского литературного языка для народных школ. Ч. I. Ужгород, 1901. 32 с.
41. Волошин А. Методическая граматика карпато-русского языка для народных школ. Ч. I, II. Ужгород, 1919. 96 с.
42. Волошин А. Мир людям доброї волі! *Нова Свобода*. 1939. 7 січня.
43. [Волошин А.]. Нашим америцким братьям во увагу. *Русинь*. 1923. Ч. 133. С. 1.
44. Волошин А. Наши школы в першом десятилітію Чехословацкой республики 1918–1928. Прага, 1928. 16 с.
45. Волошин А. Оборона кирилики. *Науковий збірник Товариства "Просвіта"*. Ужгород, 1936. С. 6.
46. Волошин А. Оборона кирилики, як оборонялися підкарп. русини проти останнього атаку мадяризації перед переворотом? Ужгород, 1936. 35 с.
47. Волошин А. О письменном языке подкарпатских русинов. Ужгород, 1921. Ч. 1. 40 с.
48. Волошин А. О соціяльнім вихованю. Ужгород, 1924. С. 14-15, 46.
49. Волошин А. О церковной автономіи. *Русинь*. 1923. Ч. 96. С. 2; Ч. 97. С. 2; Ч. 102. С. 2; Ч. 103. С. 2.
50. Волошин А. О языковом розпорядку: Бесіда посла А. Волошина в парламенті дня 16.III.1926. *Свобода*. 1926. 8 квітня. С. 2-3; 15 квітня. С. 2.
51. Волошин А. Пану Гагаткови. *Русинь*. 1923. Ч. 20. С. 2; Ч. 21. С. 3.
52. [Волошин А.]. Перша Ужгородска Руська Народна Рада. *Русинь*. 1923. Ч. 69. С. 1-2; Ч. 70. С. 1.
53. [Волошин А.]. Политиканство. *Русинь*. 1923. Ч. 88. С. 1-2.
54. Волошин А. Промова з нагоди створення "Народного Дому" в Ужгороді, дня 7.X.1928. *Свобода*. 1928. 11 жовтня. С. 2.

55. Волошин А. Про реформу освіти учительства. *Підкарпатська Русь*. 1925. Ч. 2. С. 17-18.
56. Волошин А. Про шкільне право будучої української держави. *Науковий збірник Українського вільного університету в Празі*. 1942. Т. III. С. 100-113.
57. Волошин А., Ревай Ю. Вписуйтеся в члени "Педагогічного Товариства". *Підкарпатська Русь*. 1925. Ч. 1. С. 16.
58. Волошин А., Ревай Ю. До всіх громадян Карпатської України! *Нова Свобода*. 1939. 8 лютого.
59. [Волошин А.]. Религійный вопрос на Подкарп. Руси. *Русинь*. 1923. Ч. 51. С. 1-2.
60. Волошин А. Русини чи українці? *Свобода*. 1937. 2 вересня. С. 1.
61. [Волошин А.]. 100. *Русинь*. 1923. Ч. 100. С. 1.
62. [Волошин А.]. Солодкий мій народі! *Нова Свобода*. 1939. 14 лютого.
63. Волошин А. Спомини. *Волошин А. Твори*. Ужгород: Гражда, 1995. С. 39-76.
64. Волошин А. Спомини. *Волошин А. Вибрані твори*. Ужгород: Закарпаття, 2002. С. 32-78.
65. Волошин А. Спомины. Мадярска литургія и Русины. *Русинь*. 1923. Ч. 90. С. 1-2; Ч. 91. С. 2-3; Ч. 92. С. 2; Ч. 93. С. 2.
66. Волошин А. Спомини: Релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму. Філадельфія: Карпатський голос, 1959. 56 с.
67. Волошин А. Спомини. Ужгород, 1923. 96 с.
68. Волошин А. Страх о Подкарпатску Русь (Из пражской газеты «Тribуна», ч. 65). *Русинь*. 1923. Ч. 36. С. 1-2; Ч. 37. С. 1-2.
69. Волошин А. Твори [упоряд. О. Мишанич і П. Чучка]. Ужгород: Гражда, 1995. 452 с.
70. Волошин А. Хто винен? *Нова Свобода*. 1938. 27 вересня.

71. [Волошин А.]. Ціна крові. *Свобода*. 1936. 21 травня. С. 23.
72. Волошин А. Читанка для угро-руської молоді. Часть перва. Унгвар, 1908. 255 с.
73. Волошин А. Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення. *Свобода*. 1922. 9 липня. С. 1; 16 липня. С. 2; 23 липня. С. 2.
74. Волошин А. Як мы основали первое подкарпато-руское акціонерское товариство. *Русинь*. 1923. Ч. 55. С. 2-3; Ч. 61. С. 2-3.
75. Габор В. Національні стремління закарпатських українців: публікації Августина Волошина на сторінках щоденної газети «Русинь» (Ужгород, 1923 р.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2014. Вип. 4. С. 470-496.
76. Габор В. "Наш націоналізм знає ступенів любови, але не знає ненависти, не знає негачії любови" (Особливості концепції християнського націоналізму Августина Волошина). *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 56. С. 119-122.
77. Геревич М. Відома і архівна спадщина Августина Волошина: основні творчі напрями. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 27–28 березня 2020 р. Запоріжжя : Запорізька міська Громадська організація «Істина», 2020. С. 21-26.
78. Геревич М. Державотворча роль Августина Волошина у здобутті незалежності Карпатської України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4. С. 168-173.
79. Геревич М. Історіографія досліджень постаті Августина Волошина в українській науці. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 1(37). С. 80-84.
80. Геревич М. Особливості правовідносин у сфері освіти у дослідженнях А. Волошина. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнародної науково-практичної

конференції, м. Харків, 22–23 січня 2021 р. Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2021. С. 5-11.

81. Геревич М. Особливості правового статусу та вплив на розвиток держави і суспільства громадських організацій у працях А. Волошина. *Правова позиція*. 2021. №1(30). С. 120-124.

82. Геревич М. Правові погляди А. Волошина на Підкарпатську Русь як адміністративно-політичну одиницю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 107-113.

83. Геревич М.О. Правовий аспект діяльності політичних партій першої половини ХХ століття у працях А. Волошина. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2021. № 13. С. 179-185.

84. Гренджа-Донський В. Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату. *Гренджа-Донський В. Твори*. Т. ІХ. Вашингтон, 1989. С. 181-182.

85. Гренджа-Донський В. Конгрес народної молоді Підкарпаття. *Гренджа-Донський В. Твори*. Т. ІХ. Вашингтон, 1989. С. 73-77.

86. Гренджа-Донський В. Короткий життєпис державного секретаря о. Августина Волошина. *Гренджа-Донський В. Твори*. Т. ІХ. Вашингтон, 1989. С. 189-190.

87. Гренджа-Донський В. Отець др. Августин Волошин. *Гренджа-Донський В. Твори*. Т. ІХ. Вашингтон, 1989. С. 214-215.

88. Грибенюк Н. Августин Волошин очима очевидців. *Історичний архів*. 2010. Вип. 5. С. 135-138.

89. Громадяни Карпатської України! Звернення президії влади Карпатської України. *Нова Свобода*. 1939. 2 березня.

90. Данко О. Августин Волошин – людина трьох покликань. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Ужгород, 1995. С. 110.

91. Дацків І. Августин Волошин як директор Ужгородської греко-католицької семінарії. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2013. Вип. 27. С. 41-43.

92. До всього українського народу. Відозва уряду Карпатської України. *Нова Свобода*. 1939. 21 лютого.
93. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20-30-х рр. XX ст. Івано-Франківськ, 1995. С. 27.
94. Довганич О. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність: репресії проти її оборонців та керівників. Ужгород, 2007. С. 35.
95. Дунда Е. Доклад о діяльності Унгварського кор. греко-кат. лиця и пѣвцо-учительской семинарѣ. За 1938-39 школьный рок. Унгвар, 1939. С. 6.
96. Експозиції Закарпатського краєзнавчого музею. URL: https://www.zkmuseum.com/p/blog-page_17.html (дата звернення 11.10.19).
97. Журенок Т. Правовий статус та види громадських об'єднань. *Форум права*. 2012. № 4. С. 356-361.
98. Задорожний В. Політичний портрет Августина Волошина. *Міжнародний науковий конгрес «Українська історична наука на порозі XXI століття»*. Чернівці, 2001. Т. 1. С. 308-312.
99. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура [Редколег. Ю. Остапець та ін]. Ужгород, 2010. С. 139.
100. Закон України "Про громадські об'єднання". 22 березня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення 15.10.19).
101. Закон України "Про об'єднання громадян". 16 червня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-12#Text> (дата звернення 15.10.19).
102. Закон України "Про освіту". 5 вересня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 15.10.19).
103. Йосипенко В. Зимові сутінки червневих днів. Деякі подробиці перебування Августина Волошина в Лефортово. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1994. № 1. С. 140-147.
104. Калашникова А. Уголовный кодекс РСФСР 1926 года: концептуальные основы и общая характеристика: Дисс. ... канд. юрид. наук / Казан. гос. ун-т им. В.И. Ульянова-Ленина. Ульяновск, 2009. 192 с.

105. Карпатська Україна і Августин Волошин: Матер. міжнар. наук. конф. «Карпатська Україна – пролог відродження української держави». Ужгород, 11-12 березня 1994 р. [відп. ред. П. Чучка]. Ужгород, 1995. 352 с.

106. Кляп М. Соціальні проблеми навчання та вихованню в освіті Августина Волошина. *Джерела*. 1998. № 2. С.16-19.

107. Конституційний закон ч. 1 Карпатської України 15 березня 1939 р. *Штефан А. Августин Волошин – президент Карпатської України*. Торонто, 1977. С. 94.

108. Машкаринець-Бутко А. Соціально-педагогічні аспекти виховання дітей-сиріт у спадщині Августина Волошина. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія "Педагогіка, соціальна робота". 2009. Вип. 23. С. 90-93.

109. Мишанич О. Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород, 2002. 47 с.

110. Ньорба Л. Августин Волошин – мислитель і борець за національну ідею. *Психологія та суспільство*. 2012. № 2. С. 40-45.

111. Офіцинський Р. Карпатська Україна. Історичні есе. Ужгород, 2020. 288 с.

112. Перелік фондів Державного архіву Закарпатської області. URL: <https://archives.gov.ua/Publicat/Guidebooks/Putivnyk-Zak-obl.php> (дата звернення 17.10.19).

113. Прем'єр А. Волошин про демонстрації проти іменування ген. Прхали міністром. Інтерв'ю А. Волошина редактору "Нової Свободи". *Нова Свобода*. 1939. 21 січня.

114. Проголошення прем'єра д-ра Волошина. З нагоди іменування нового уряду Карпатської України 3-го грудня 1938 р. в Хусті. *Нова Свобода*. 1938. 4 грудня.

115. Промова посла Авг. Волошина дня 8 мая 1929 з нагоди 10-літнього ювілею прилучення Підк. Русі до Чсл. Республіки. *Свобода*. 1929. Ч. 20. С. 2; Ч. 21. С. 2; Ч. 22-23. С. 2; Ч. 24. С. 2-3; Ч. 25. С. 2; Ч. 26. С. 2.

116. Промова посла А. Волошина дня 7.VII.1929 на з'їзді руської молоді. *Свобода*. 1929. 18 липня. С. 2; 25 липня. С. 2-3.
117. Путівник по фондах Державного архіву Закарпатської області. Т. 1. Фонди дорадянського періоду [гол. упоряд. М. Марканич]. Ужгород, 2019. С. 405-414.
118. Радик О. Президент Августин Волошин. Опубл. 2 травня 2011 р. URL: <http://olegradyk.livejournal.com/938.html>.
119. Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. Ужгород, 2003. С. 237.
120. Різдвяна промова прем'єра Карпатської України д-ра А. Волошина, оголошена по радіо на Святвечір до українського народу. *Нова Свобода*. 1939. 11 січня.
121. Розпорядження міністерства культу, шкіл і народної освіти в Хусті з дня 25 листопада 1938 про мову (язик) навчання. *Урядовий вісник*. 1938. 6 грудня. С. 2.
122. Розпорядження правительства Підкарпатської Русі з дня 25 листопада 1938 про державну мову. *Урядовий вісник*. 1938. 6 грудня. С. 1.
123. Росоха С. Сойм Карпатської України. Львів, 1991. С. 21.
124. Русак Ю. Воспоминания. Ужгород, 1938. С. 33.
125. Сабадош Т. Державно-правові погляди А. І. Волошина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. Київ, 2015. 21 с.
126. Сабадош Т. Науково-публіцистична та освітня діяльність А. Волошина в контексті побудови правової держави на Закарпатті. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова*. Серія 18. Економіка і право. 2012. Вип. 20. С. 131-137.
127. Сабадош Т. Освіта як чинник побудови національної держави (в працях А. Волошина). *Дев'яті юридичні читання*. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи. Київ, 2013. С. 156-157.

128. Сабадош Т. Політико-правові погляди Августина Волошина в контексті державотворчих процесів в Україні. *Публічне право*. 2013. № 4. С. 274-281.

129. Сабадош Т. Розбудова української державності як мета громадсько-політичної діяльності Августина Волошина. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 58-62.

130. Спогад засудженого В. І. Марчука про президента Карпатської України А. І. Волошина. *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. Книга друга. Ужгород, 2004. С. 239-240.

131. Указ Президента України 15 березня 2002 року № 257/2002. *Урядовий кур'єр*. 2002. 19 березня. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257/2002> (дата звернення 22.10.17).

132. Усенко І. Конституційні акти незалежної Карпатської України. *Енциклопедія історії України*. Т. 5. Київ, 2008. С. 76.

133. Хома Т. Мовознавча проблематика досліджень спадщини Августина Волошина. *Мова і культура*. 2009. Вип. 11. С. 42-49.

134. Худанич В. Діяльність автономного уряду Карпатської України в 1938 – 1939 рр. *Закарпатська Україна у складі Чехословаччини (1919 – 1939)*. Пряшів, 2000. С.103-114.

135. Цихуляк І. Ідеї суверенності та етнонаціональної політики отця Августина Волошина. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Міжнародні відносини. 2018. Вип. 3. С. 138-144.

136. Цьвок М. Адміністративно-правовий статус недержавних громадських організацій в Україні. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Юридичні науки. 2017. № 861. С. 346-353.

137. Шикітка Г. Становлення та організаційна діяльність "Педагогічного товариства Підкарпатської Русі". *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія: Педагогіка. 2015. № 2. С. 9-14.

138. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. Торонто, 1977. 208 с.

139. Dr.h.c. Augustin Volosin, Msgre. URL: <http://www.psp.cz/en/sqw/detail.sqw?org=293&id=4521&l=en> (12.03.2019).

140. Neznámý text premiéra Avgustyna Vološyna z roku 1939. URL: <https://www.myaukrajina.cz/node/707?fbclid=IwAR1rMf9TrrpAH4soWEYT79n2CAiaDMtlZb4auWq-epKQJtvIKvKrcOa0bik> (12.03.2019).

141. Volosin A. Ruthén ABC és olvasokönyv. Ungvár, 1904. 75 o.

142. Zákon o úpravě platů duchovenstva církví a náboženských společností státem uznaných případně recipovaných, č. 122/1926 Sb. z 25 června 1926. URL: http://depositum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_23487 (12.03.2019).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України і зарубіжних країн з юридичних наук, у тому числі в тих, які зареєстровані у міжнародних наукометричних базах:

1. Геревич М.О. Історіографія досліджень постаті Августина Волошина в українській науці. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 1(37). С. 80-84.

2. Геревич М.О. Правові погляди А. Волошина на Підкарпатську Русь як адміністративно-політичну одиницю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 107-113.

3. Геревич М.О. Державотворча роль Августина Волошина у здобутті незалежності Карпатської України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4. С. 168-173.

4. Геревич М.О. Особливості правового статусу та вплив на розвиток держави і суспільства громадських організацій у працях А. Волошина. *Правова позиція*. 2021. №1(30). С. 120-124.

5. Геревич М.О. Правовий аспект діяльності політичних партій першої половини ХХ століття у працях А. Волошина. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2021. № 13. С. 179-185.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Геревич М.О. Відома і архівна спадщина Августина Волошина: основні творчі напрями. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції,

м. Запоріжжя, 27–28 березня 2020 р. Запоріжжя : Запорізька міська Громадська організація «Істина», 2020. С. 21-26.

7. Геревич М.О. Особливості правовідносини у сфері освіти у дослідженнях А. Волошина. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 22–23 січня 2021 р. Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2021. С. 5-11.